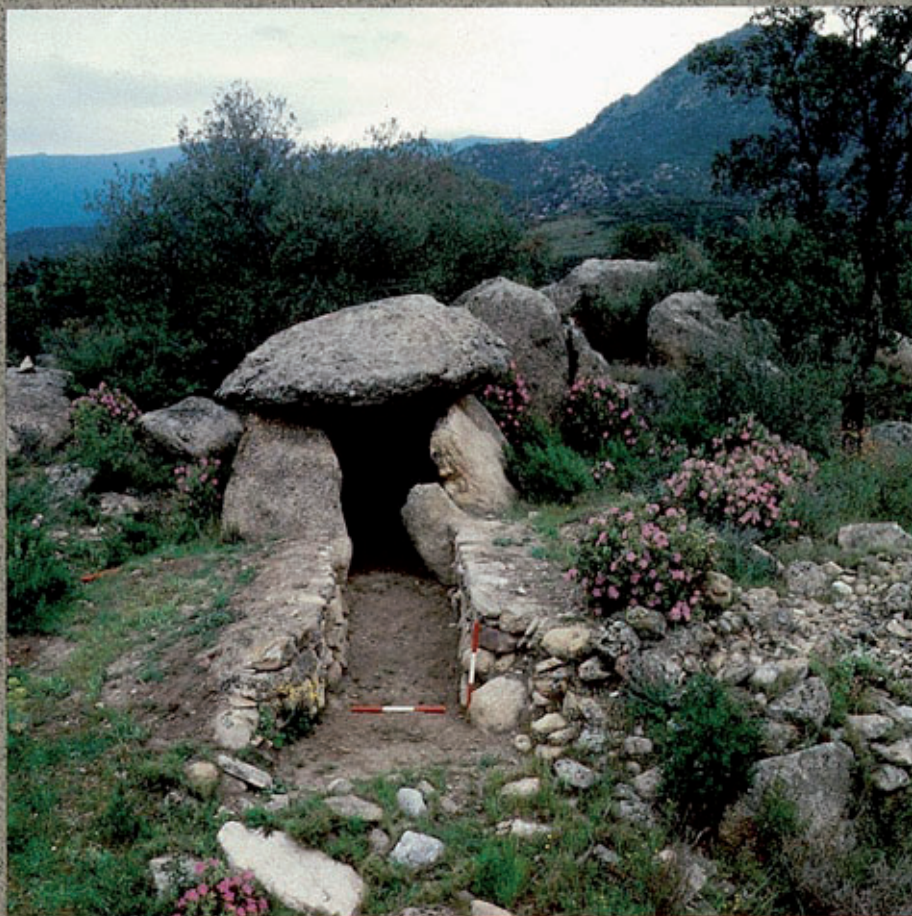

J. Tarrús / J. Chinchilla

Els monuments megalítics

QUADERNS
de la
REVISTA
de
GIRONA

17 GUIES

ELS MONUMENTS MEGALÍTICS

Josep Tarrús i Júlia Chinchilla

37 QUADERNS DE LA REVISTA DE GIRONA

DIPUTACIÓ de GIRONA
CAIXA de GIRONA

Quaderns de la Revista de Girona. Núm. 37

Sèrie: Guies (Núm. 17)

Primera edició en català: maig 1992

Tiratge: 2.500 exemplars

Edició:

Diputació de Girona/Caixa de Girona

Director de la Col·lecció:

Joan Domènech

Consell assessor:

Gabriel Alcalde, Narcís-Jordi Aragó, Joan Badia,
Lluís Bayona, Martí Cama, Narcís Castells,
Ramon Ceide, Josep Clara, Josep M. Corretger,
Marta Franch, Víctor Gay, Miquel Gil, Gaspar Jou, Jaume
Marquès, Enric Marquès, Jordi Mascarella,
M. Aurora Martín, Enric Mirambell, Joan Miró,
Joan Nogué, Carles Pàramo, Narcís Puigdevall,
Josep M. Rus, Josep M. Salvatella, Erundí Sanz,
Carles Sapena, Montserrat Vayreda, Josep Vicens,
Mariàngela Vilallonga, Carme Vinyoles.

Maquetació:

Pep Caballé

Redacció i administració:

Pujada a Sant Martí, 5. Telèfon (972) 205700.

Apartat de Correus 11, 17080 Girona.

Secretaria i distribució: Fina Poch.

Subscripcions: Nuri Sumsi.

Fotocomposició i impressió:

Alzamora Artgràfica, S.A. Olot

ISBN: 84-86377-95-1

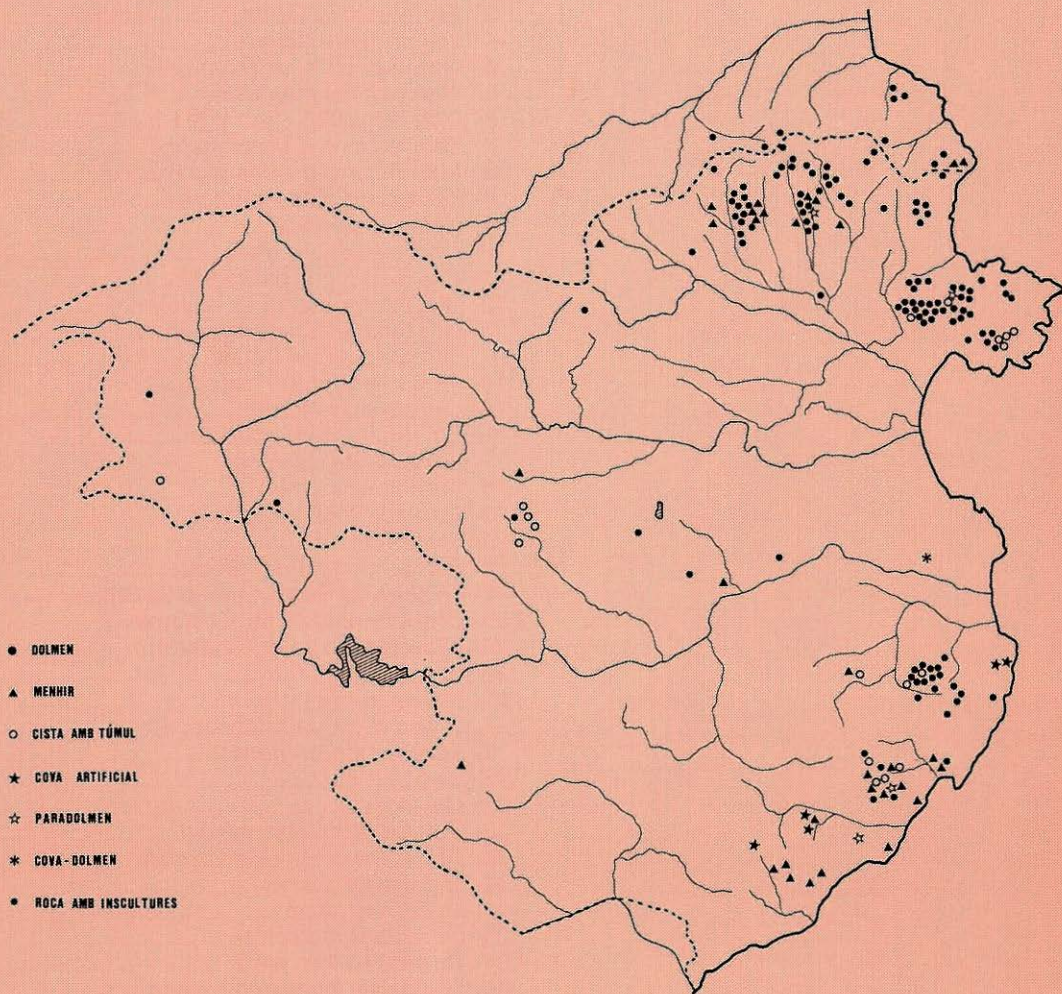
Dipòsit legal: GI. 580/92

PORTADA: El sepulcre de corredor de
Gutina (Sant Climent Sescebes), després de
la seva restauració, l'any 1986.
Foto de J.Tarrús.

Índex

Situació	5
Cronologia	6
1- L'època dels megàlits	8
— El record històric	10
2- L'Empordà: una regió privilegiada	12
3- Els jaciments: localització i excavació	14
— Les primeres síntesis	16
4- On vivien els seus constructors	18
5- Menhirs i recintes socials	20
6- L'art megalític	22
7- Tombes amb signes rupestres	24
8- Menhirs amb gravats prehistòrics	26
9- Les roques amb inscultures	28
— Noms i llegendes	30
10- Un ritual per a la mort	32
11- Una gran mortaldat infantil	34
12- Una tomba individual: la cista	36
13- Una tomba col.lectiva: el dolmen	38
— El mestratge del Dr. Lluís Pericot	40
14- Abrics sepulcral i paradòlmen	42
15- Les coves artificials	44
16- Els sepulcres de corredor	46
17- Les galeries catalanes	48
18- Els dòlmens simples	50
19- Emplaçament i orientació	52
20- El mite del trilit	54
21- Els monuments de l'Albera	56
22- La serra de Rodes i el cap de Creus	58
23- El sector nord de les Gavarres I	60
24- El sector sud de les Gavarres II	62
25- El massís d'Ardenya	64
26- Les serres de l'interior	66
— Lluís Esteve i la seva època	68
27- Els aixovars funeraris	70
28- La ceràmica	72
29- Les eines	74
30- Els objectes d'adornament	76
31- Cap a una cronologia absoluta	78
32- El paisatge dolmènic	80
— La darrera etapa	82
33- La societat megalítica	84
34- Un patrimoni en perill	86
35- Llistat dels monuments megalítics	88
36- Vocabulari	92
— Bibliografia, agraïments i procedència de les fotografies i il.lustracions ..	94

Els monuments megalítics de les comarques gironines.

Situació

Situar el fenomen megalític a les comarques gironines suposa acceptar un marc geogràfic una mica forçat. En realitat, existeixen diversos focus megalítics. El de la zona costanera, essencialment de l'Empordà, té, un nucli central situat a l'Albera-serra de Rodes-cap de Creus, i unes àrees d'expansió fins al Baix Empordà/la Selva i el Rosselló (Aspres del Canigó).

A l'oest d'aquesta zona primigènia, tres comarques (Gironès, el Pla de l'Estany i la Garrotxa) encara reben clares influències del megalitisme empordanès, almenys en una fase tardana d'aquest, durant el neolític final-calcolític, com ho demostra la presència d'algunes galeries catalanes.

En canvi, al Ripollès no sembla que existís mai aquesta relació. De moment, només s'hi han documentat cistes amb túmul i dòlmens simples, un fet similar al d'altres comarques de muntanya més occidentals, com la Cerdanya. El poc que es coneix del seu megalitisme apunta a un trencament de la influència de la costa, que la diferencia notablement de la resta.

Aquesta darrera comarca de la Cerdanya no s'ha inclòs en aquest treball per no desfer la seva unitat geogràfica indiscutible, avui repartida entre Lleida, Girona i la Cerdanya francesa.

De la mateixa manera, per tal de respectar les unitats geogràfiques, quan es parli de l'Albera, es farà referència constant als monuments de la banda nord del Pirineu, perquè és impossible estudiar-la sense tenir-los en compte.

Cronologia

5000-4300 BC Neolític antic cardial. Primers agricultors i ramaders a Catalunya, molt centrats a la conca baixa del Llobregat. Hàbitats en cova i a l'aire lliure. Enterraments individuals en coves.

4300-3800 BC Neolític antic epicardial. Expansió de l'economia productora a tot Catalunya. Nombrosos hàbitats a l'aire lliure i també en cova. Inici dels enterraments col·lectius en cova a les comarques gironines.

3800-3300 BC Neolític mitjà inicial o postcardial. Expansió de l'hàbitat a l'aire lliure, coves relegades a funcions secundàries. Enterraments col·lectius en coves i necròpolis (fosses, cistes) a tocar els assentaments. Apareixen les primeres tombes megalítiques —cistes amb gran túmul—, a Tavertet (Osona).

3300-2700 BC Neolític mitjà ple. Estabilitat i apogeu de l'economia agrícola i ramadera. S'abandonen les coves. Hàbitats a l'aire lliure, prop de les necròpolis (fosses, cistes, dòlmens). Nombrosos enterraments en cistes, amb túmul o sense, documentats a les zones de muntanya per damunt del Llobregat. Apareixen els primers sepulcres de corredor a l'Alt Empordà.

2700-2200 BC Neolític final. Reocupació de la muntanya i de les coves d'habitació. Continuen els hàbitats a l'aire lliure. Ritual d'enterrament sempre col·lectiu, amb inhumacions primàries secundàries. Expansió del megalitisme a totes les

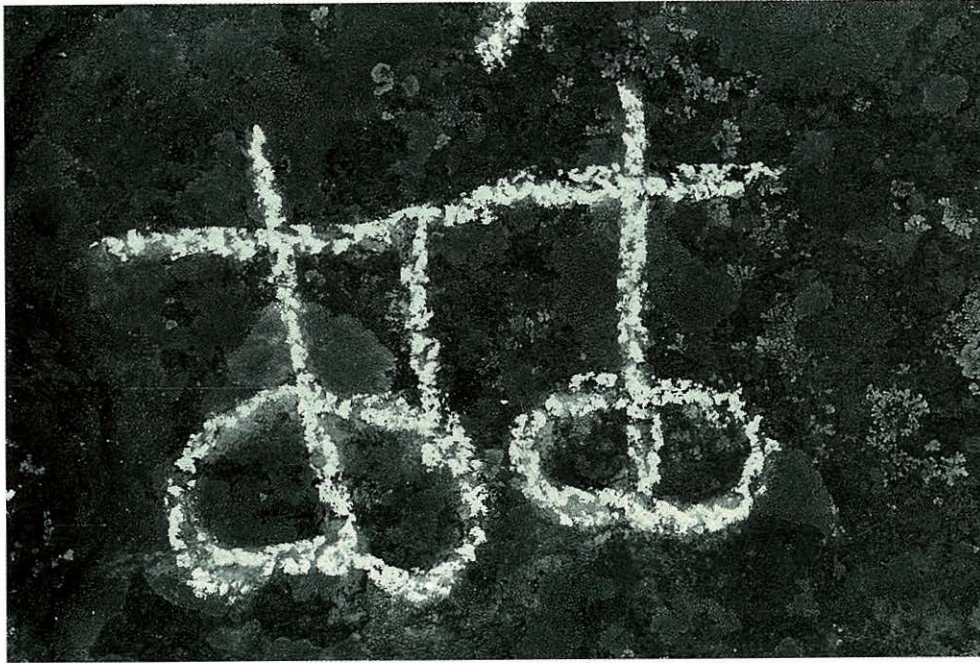
comarques gironines (sepulcres de corredor tardans, galeries catalanes).

2200-1800 BC Calcolític. Es continua amb els models d'hàbitat (aire lliure i coves) i d'enterrament col·lectiu del moment anterior. Aparició dels primers objectes de coure, d'or i plata (grups campaniformes). Aquests darrers prefereixen els enterraments individuals als col·lectius. Es basteixen les darreres galeries catalanes i els primers dòlmens simples.

1800-1100 BC Edat del bronze antiga i mitjana. Es continua amb els models d'hàbitat (aire lliure i coves) i d'enterrament col·lectiu dels períodes immediatament anteriors (neolític final-calcolític). Primers objectes de bronze. Es reutilitzen els dòlmens, però es prefereix l'enterrament en cova.

1100-600 BC Edat del bronze final i ferro I. Gran canvi cultural amb l'arribada dels Camps d'Urnes (grups culturals celtas). Expansió dels objectes de bronze i aparició vers el 650 de les primeres eines de ferro. Els hàbitats són sobretot a l'aire lliure, ben organitzats. Els enterraments, en cova o a l'aire lliure (fossa, cista tumular), empen la incineració i les cendres es posen dins d'una urna. Existeixen reutilitzacions amb urna cinerària en alguns dòlmens.

600 av.JC-700 AD Món ibèric i romà-visigot. Abandonament i oblit dels dòlmens

*Antropomorfs en phi
de la coberta del
dolmen del Barranc
(Espolla).*

com a lloc d'enterrament. Primeres violacions i ocupacions no funeràries dels dòlmens.

700-1500 AD

Edat mitjana.

Reaprofitament d'alguns túmuls dolmènics per a inhumacions. Alguns documents dels segles IX-X s'hi refereixen com a arques (tombes) antigues. Els dòlmens s'empren correntment com a fites territorials.

1500-1800 AD

Edat moderna.

Cristianització o

enderrocament de molts dòlmens i menhirs durant els segles XVI-XVII,

considerats símbols pagans o fins i tot l'obra d'éssers malignes. Notícies escrites escadusseres. Consolidació com a fites terminals.

1800 AD-actual

Edat contemporània.

Revaloració dels

dòlmens i menhirs com a monuments antics. Primer se'ls considera obra dels celtas. Al final del segle XIX apareixen ja els primers estudis que reconeixen la seva antiguitat prehistòrica. A l'inici del segle XX es publiquen les primeres síntesis sobre el megalitisme.

L'ÈPOCA DELS MEGÀLITS

1

*El dolmen de la
Muntanya d'en
Caselles (Palau-
Saverdera)*

8 **L**a prehistòria recent de l'Europa Occidental, entre el neolític i l'edat del bronze, és coneguda sobretot pels innumbrables monuments megalítics que es construïren en la major part d'aquest territori. En efecte, des del sud-oest de la península Escandinava fins al sud-est d'Itàlia, i des del nord-est de Polònia fins al sud de Portugal, diferents grups culturals els bastiren entre el IV i el II mil.lenni BC.

Quin és l'origen d'aquests monuments? Aquesta pregunta ha pertorbat durant segles la ment dels erudits i dels arqueòlegs, però no ha estat fins al final dels anys seixanta, amb el nou sistema de datació

absoluta per C-14, quan les principals incògnites s'han començat a aclarir.

Des de final del segle XIX va ser reconeguda la seva antiguitat prehistòrica i, durant molt de temps, es va relacionar la seva construcció amb influències arribades del Pròxim Orient, com tantes altres innovacions. Es parlava de prospectors de metalls, procedents de les avançades civilitzacions mesopotàmiques, que venien a l'Europa Occidental a la recerca de l'estany. Aquests prospectors-missioners eren, a la vegada, els responsables de la difusió de la nova religió de la Deessa Mare i també dels monuments megalítics.

Els darrers vint anys, amb la proliferació de les dates obtingudes amb el mètode del C-14, s'ha demostrat a bastament que molts monuments megalítics són en realitat anteriors a les més antigues manifestacions urbanes de Mesopotàmia o d'Egipte i que, per tant, se'ls ha de considerar com un fenomen característic de l'Europa Occidental. El megalitisme més antic, segons les dades actuals, és el de la façana atlàntica europea, on començaria a inicis del IV mil.lenni BC, en cronologia convencional.

La seva aparició representa l'arrelament definitiu de les noves societats neolítiques, que llavors es començaven a formar entre els grups mesolítics locals a partir de les influències arribades de la Mediterrània (grups Cardials) i del Centre d'Europa (grups de la Ceràmica de Bandes).

Des dels primers moments s'observa una forta varietat regional entre els distints grups megalítics, malgrat l'aparent uniformitat de les seves construccions. Això ha fet

pensar que possiblement els primers monuments megalítics responguin a conceptes originals de cada regió i que, per tant, no existeixi un únic focus del megalitisme, sinó múltiples (Gran Bretanya; Bretanya francesa; nord d'Alemanya i Holanda; península Ibèrica, etc.)

Allò que sí sembla segur és que, en general, el megalitisme atlàntic és més antic que el mediterrani. Mentre el primer es desenvolupa sobretot entre el IV i la primera meitat del III

L'àrea megalítica de l'Europa Occidental.

Què són els megàlits?

Aquesta paraula d'origen grec, que significa gran (mega) pedra (lithos), s'utilitza en prehistòria per a referir-se a les tombes monumentals fetes amb grans lloses, que es construïren a l'Europa Occidental entre el IV i el II mil·lenni BC.

És una denominació pràcticament equivalent a la de dolmen, encara que, a vegades, el seu ús s'estén a altres construccions fetes de grans lloses durant la mateixa època, com els menhirs o els cromlecs. Existeixen també megàlits al nord d'Àfrica, al Proper Orient o també a l'Amèrica del Sud, però no es poden relacionar ni culturament ni cronològicament amb els europeus.

mil·lenni BC, el segon sembla concentrar-se dins la segona meitat del III mil·lenni BC. Una notable excepció és el megalitisme de l'Alt Empordà, que pot tractar-se d'un cas únic dins dels grups megalítics de la Mediterrània Occidental.

Finalment, cal insistir en què el megalitisme és un fenomen cultural molt complex, que afecta diverses cultures i èpoques, al llarg d'un procés dinàmic de llarga durada que s'estén durant més de dos mil·lennis sobre les terres de l'Europa Occidental.

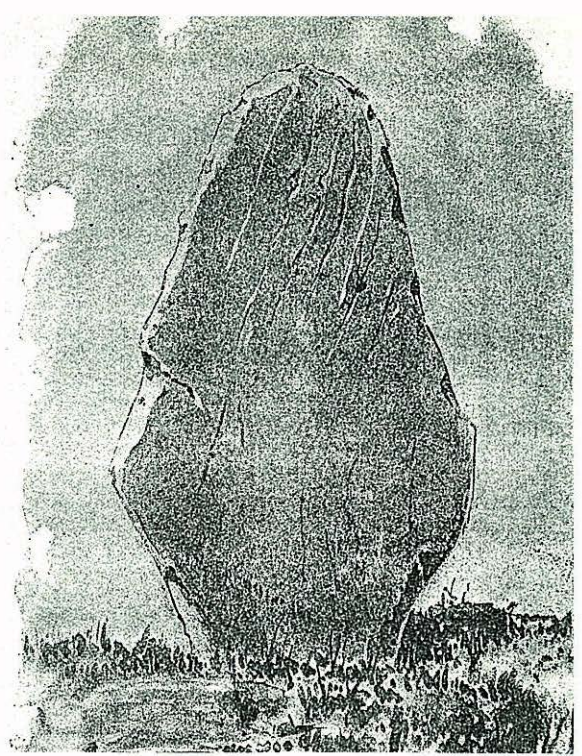
Quan es parla dels primers escrits que fan referència als dòlmens o menhirs es pensa invariablement en els textos dels estudiosos o investigadors del segle XIX que començaren a ocupar-se d'una manera sistemàtica dels monuments megalítics, a partir de la primera menció de Joaquim Manuel Moner i Siscar (*Dos monumentos druídicos sitos en el distrito municipal de Senterada*, Fonz, 1872), on s'esmenta el dolmen de la Casa Encantada (Cadolla, Pallars Jussà).

En realitat, la presència d'aquests monuments i la seva funció sepulcral sempre ha estat coneguda pels pagesos o pels pastors, perquè formaven part indestriable del seu paisatge quotidià, encara que la seva veritable antiguitat no pogués ser ni tan sols sospitada. Generalment, se'ls identificava com a tombes antigues de personatges importants, com ara gegants, moros, generals, bisbes o abats de l'època dels primers habitants de la contrada.

Les darreres reutilitzacions sepulcral d'algunes tombes megalítiques no van més ençà de l'edat del bronze final, és a dir, del final del II mil·lenni BC. Malgrat tot, es pot ben dir que el record de la seva existència mai no es va perdre. Pel que se sap, aquest coneixement va ser transmès des del món ibèric i romà a l'alta edat mitjana i des d'ella als temps moderns.

Efectivament, en alguns dòlmens s'han trobat evidents indicis materials d'època ibèrica i romana que proven la seva freqüentació en aquelles èpoques, com per exemple en el sepulcre de corredor de la Creu d'en Cobertella (Roses). Un altre problema és saber si aquesta presència ibèrica o romana respon a una continuació del seu ús sepulcral, a un testimoni de les primeres violacions d'aquesta mena de tombes en recerca de tresors, a la seva utilització com a barraques o cledes per al bestiar, o fins i tot al seu ús com a recintes per a cerimònies religioses o pràctiques de bruixeria.

En tot cas, cal assenyalar que el sepulcre de la Creu d'en Cobertella és potser el millor exemple de la continuïtat del coneixement dels dòlmens en

Primer dibuix de la Pedra del Diable (Santa Pau), publicat per Josep Pella i Fargas l'any 1883.

el saber popular, malgrat la manca de notícies escrites. En efecte, a l'interior de la seva cambra s'hi varen trobar, a més d'abundant ceràmica d'època ibèrica i monedes romanes (republicanes i imperials), restes de ceràmica tardo-romana i visigoda, grisa medieval, vidrada en blau i en reflexos metàl·lics (XV-XVI), bales de plom (XVIII-XIX) i una moneda de Barcelona de 1811. És clar, doncs, que, quan aquest dolmen fou publicat per Manuel Cazorro l'any 1912, era ja conegut des de sempre pels habitants de la rodalia, des de l'època ibèrica fins al segle XIX.

A un nivell més erudit, el record històric de molts dòlmens i menhirs tampoc no s'arribà a perdre mai, com ho proven els documents medievals que hi fan referència. Concretament, aquest mateix dolmen de la Creu d'en Cobertella apareix en documents del segle XIII (1214 i 1233) amb els noms de "pedre Coperte" i "petra

Coaperta” que donaren nom al paratge —Pedracoberta— on s’alça.

Molts altres dòlmens i menhirs apareixen en documents dels s.IX al X amb el nom d’arques o perafites en emprar-se com a marques termenals dels territoris de monestirs, castells, esglésies o masos privats. De tota manera, la seva funció sepulcral devia de ser ben coneguda, perquè es parla d’arques antigues quan es refereixen a dòlmens i d’arques noves quan fan referència a tombes medievals.

A l’edat moderna, sobretot en els segles XVI-XVII, molts d’aquests monuments megalítics foren enderrocats, perquè es consideraren objecte de cultes pagans o de pràctiques de bruixeria. Altres varen ser cristianitzats amb creus gravades sobre les lloses, o bé amb creus de ferro o de fusta que es posaven a l’extrem superior dels menhirs, com en el de la Pedra Dreta del Mas Roqué, documentat com a Pedra Dreta o Pedra Fita l’any 1615. Mai no es varen deixar d’emprar com a fites, principalment dels termes municipals. Aquestes demarcacions municipals que ressegueixen línies entre dòlmens o menhirs han perdurat, sovint, fins als nostres dies.

De tota manera, cal reconèixer que el moment en què els megàlits començaren a ser reconeguts com a monuments molt antics és en el segle XIX, en estreta relació amb el despertar dels estudis prehistòrics per tota l’Europa Occidental. Tot primer foren considerats com a obra dels antics pobles celtas —per influència francesa—, d’on ve la seva identificació com a taules per a cerimònies druídiques, però poc després es va comprendre la seva real antiguitat prehistòrica.

A Catalunya, el seu coneixement i successius descobriments va molt lligat a la Renaixença cultural del final del segle XIX i, en especial, a l’excursionisme científic que llavors animava els historiadors, geòlegs, geògrafs i primers arqueòlegs. Les mencions més antigues de monuments megalítics a les comarques gironines foren les dels menhirs de la Pedra del Diable de Santa Pau (Joaquim Vayreda i Josep Saderra,

1872), de la Pedra Llarga de Sant Hilari Sacalm (Joan Martorell, 1875) i de la Murtra o Pedra Gentil de Sant Climent Sescebes (Antoni Balmanya, 1879). Simultàniament es publicaren alguns dòlmens, com els de la Cabana Arqueta i Gutina, pel mateix Antoni Balmanya (1879) i el de Tres Peus de Fitor (Vicenç Piera i Miquel Torroella, 1880).

Els primers treballs d’una certa volada sobre el megalitisme de les comarques gironines es varen fer sobre l’Albera i tingueren tres protagonistes principals: Salvador Sanpere i Miquel (1881), que publicà uns textos sobre alguns dels més importants dòlmens d’aquesta serra, Joan Avilés (1890), que treballà sobre els municipis d’Espolla i Sant Climent Sescebes, i Lluís Marià Vidal (1894), que estudià els monuments megalítics d’Agullana i de Capmany. Aquestes primeres nocions del s. XIX varen ser la base de tots els estudis posteriors.

Antoni Balmanya al menhir de la Pedra Gentil (Sant Climent Sescebes), al final del segle XIX.

L'EMPORDÀ: UNA REGIÓ PRIVILEGIADA

2

*El dolmen del Mas
Baleta II (La
Jonquera)*

12

Tot i que el megalitisme és un fenomen molt estès a la península Ibèrica, hi ha zones, com la Meseta o el País Valencià, on aquest tipus d'enterrament monumental no és conegut.

El grup megalític de Catalunya forma part d'un grup pirinenc més ampli, a cavall entre França i Espanya, que va des del Pirineu Central fins al mar i des del Llobregat-Cardoner fins a l'Aglí. Per damunt de l'Aglí, comencen ja els grups megalítics del Llenguadoc Occidental i Oriental i, més al nord, s'estenen els importants grups de la regió francesa dels Causses, tots ells de característiques molt distintes a les del grup Pirinenc.

Aquest grup Pirinenc es pot subdividir en dos subgrups bàsics: el de les muntanyes pirinenques (o de l'interior) i el de les planes pre-litorals i litorals (o de la costa). Es tracta de dos megalitismes molt diferents.

El primer es caracteritza per la presència de dòlmens simples i de cistes megalítics quadrangulars. Se situa entre el calcolític i principi de l'edat del bronze.

El segon integra l'importantíssim focus alt empordanès, amb abundants sepulcres de corredor, que s'inicia durant el neolític mitjà. Aquest grup s'estén més tard, durant el neolític final, pel nord (Rosselló, Vallespir, Conflent,

Fenollet) i pel sud (Baix Empordà, Vallès, Maresme, Osona) amb tombes tipus galeria catalana, derivades de les anteriors.

Les relacions entre aquestes dues zones megalítics catalanes existiren i el millor exemple està en la ubicïtat de les galeries catalanes, que poden arribar fins a terres molt interiors, com la de Llanera al Solsonès. En realitat, cal veure-les com una evolució divergent a partir d'un mateix substrat cultural. En efecte, segons les dades actuals, l'origen del megalitisme a Catalunya cal buscar-lo entre les cistes de

forma rectangular, amb túmul o sense, que s'escampen pels altiplans interiors (grups de Taveret, de Solsona) i per les serres empordaneses (Gavarres, cap de Creus) cap a la meitat del IV mil·lenni BC .

Posteriorment, les zones de l'interior continuaren amb les seves tombes en cista fins al neolític final, mentre que al calcolític apareixeren ja els nous sepulcres en dolmen simple i en cista megalítica. En canvi, a les zones costaneres les cistes amb túmul varen deixar pas ben aviat als

sepulcres de corredor i a les seves derivacions, en una seqüència cultural que es prolongaria fins al calcolític amb poques variacions.

De les diverses regions megalítiques de Catalunya, l'Empordà és sens dubte la més important de totes. Aquí es troben tots els sepulcres de corredor, una de les tombes més antigues i a més presenta una notable concentració de monuments: cent catorze dòlmens, dotze cistes amb túmul i vint-i-nou menhirs. L'Empordà és, doncs, una regió

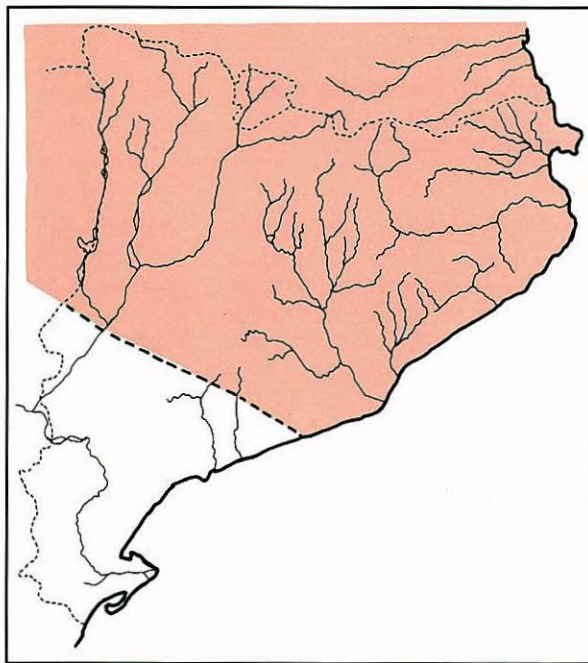
megalítica privilegiada, amb monuments d'un gran interès arquitectònic, que li donen una personalitat inconfusible a nivell de Catalunya.

Un nucli original?

Des de principi de segle s'ha buscat una explicació a la presència d'un focus megalític tan important i d'aspecte antic a l'extrem oriental del Pirineu català. En efecte, la inexistència de sepulcres de corredor entre el Pirineu aragonès i l'Albera deixava els sepulcres empordanesos d'aquest tipus sense relació directa possible amb els focus primigenis de la costa atlàntica peninsular (País Basc, Astúries, Galícia, Portugal).

Altres vies d'arribada proposades —des del sud de França o des de les illes de la Mediterrània Occidental—, xocaven amb una paradoxa: els primers sepulcres de corredor empordanesos semblaven més antics, arquitectònicament, que els seus possibles progenitors.

Actualment, les recents dates per C-14 d'alguns dels més vells sepulcres de corredor de l'Albera permeten proposar seriosament que aquesta classe de tombes megalítiques s'originaren al mateix Alt Empordà per evolució de les cistes amb túmul, conegudes a la Catalunya Vella des de cap a la meitat del IV mil·lenni BC.

L'àrea megalítica de Catalunya.

ELS JACIMENTS: LOCALITZACIÓ I EXCAVACIÓ

3

14

La forma d'estudi dels monuments megalítics ha canviat molt des del principi de segle. En aquells primers treballs l'interès se centrava essencialment a situar cronològicament i cultural els dòlmens i menhirs, i també a definir uns primers mapes de distribució del megalitisme a Catalunya.

Per això, les intervencions d'aquella època consistien en una excavació ràpida de la cambra funerària i en la confecció d'un croquis aproximat de l'arquitectura del monument. No era estrany que en poques setmanes s'estudiessin desenes de

monuments, per la qual cosa les planimetries i els tipus arquitectònics resultants no són gaire fiables.

Aquestes mancances han impedit fins avui tenir una idea clara de l'arquitectura de molts dels dòlmens de Catalunya i de la veritable distribució territorial dels principals tipus de monuments.

En efecte, sovint s'han confós les cistes amb túmul del neolític mitjà amb les cistes megalítiques del calcolític o de l'edat del bronze antiga i els sepulcres de corredor amb les galeries catalanes, a la vegada que qualsevol classe de

monument en mal estat de conservació era considerat un dolmen simple.

Davant d'aquesta situació, els treballs actuals sobre megalitisme a Catalunya s'enfoquen cada vegada més com a estudis d'una zona geogràfica concreta, com pot ser una vall, una serralada o una comarca natural. Aquesta mena d'estudis permeten aprofundir molt més que abans en l'arquitectura del megàlit i, alhora, també en la cultura

El dolmen de Gutina (Sant Climent Sescebes), durant l'excavació arqueològica de 1982.

material, el tipus de societat, l'economia i el paleopaisatge dels grups constructors d'aquests monuments.

L'estudi d'una zona megalítica comporta dues etapes: la localització dels monuments i la seva excavació. La localització dels monuments comença sempre amb l'aplegament de totes les notícies publicades, sigui en articles aïllats o en síntesis generals. El pas següent és l'estudi cartogràfic i topogràfic de la zona que cal treballar, per tal de situar sobre el mapa els monuments coneguts i tractar d'identificar-ne de nous a través de la toponímia local.

A continuació, cal establir un programa de prospeccions, que permeti localitzar els monuments ja coneguts i que possibiliti la troballa d'altres d'inèdits. És freqüent identificar nous megàlits en el transcurs d'aquestes prospeccions, perquè hi ha àrees de muntanya que no s'han tornat a investigar des de final del segle XIX o inici del segle XX.

D'aquesta manera, es podrà disposar d'un mapa de distribució dels monuments que es volen estudiar abans de començar la seva excavació arqueològica, i també d'unes fitxes mínimes de cadascun d'ells amb les dades essencials

de tipus geogràfic, geològic i topogràfic.

La darrera fase, l'excavació del dolmen o del menhir, és sens dubte la més compromesa, perquè cal aprofitar bé aquesta oportunitat d'estudi en profunditat, que potser no es repetirà mai més. Actualment, l'excavació d'un monument megalític necessita la col.laboració d'un equip nombrós d'arqueòlegs durant un període de temps variable, des d'un mínim de quinze dies a alguns mesos.

Els objectius mínims que avui dia es busquen en una excavació són els següents: arribar a conèixer bé l'arquitectura del megàlit, tant

de les seves estructures centrals (cambres funeràries, menhirs) com de les externes (túmuls, àrea circumdant); recuperar les restes d'aixovars funeraris o de freqüentació, per tal de poder situar-lo culturalment; i, finalment, prendre les mostres necessàries del paleosòl per a les anàlisis de palinologia, antracologia i datació radiocarbònica per C-14.

Joan Calverol, guia infatigable dels monuments megalítics d'Espolla, en una visita al dolmen del Barranc l'any 1986.

Si la segona meitat del segle XIX va marcar l'inici dels estudis sobre el megalitisme de les comarques gironines, en especial de l'Empordà, el primer quart del segle XX va suposar la consolidació d'aquests treballs i la publicació de les primeres síntesis generals.

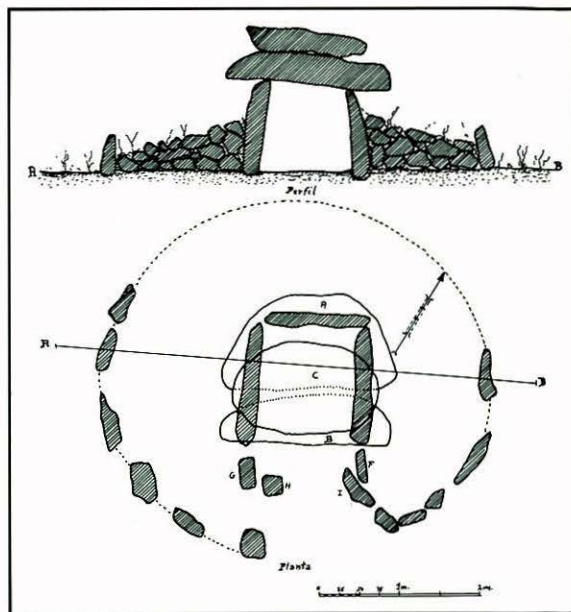
D'entrada, cal esmentar la important obra que va realitzar Manuel Cazorro i Ruiz, professor a l'Institut d'Ensenyament Mitjà de Girona, autor d'una molt coneguda síntesi

—*Los monumentos megalíticos de la provincia de Gerona*—, publicada l'any 1912.

Ja anteriorment, aquest autor havia publicat tres estudis sobre dòlmens de la serra de Rodescap de Creus (*Las cuevas de Serinyà y otras estaciones prehistóricas del NE. de Cataluña*, 1908), concretament els de la Taula dels Lladres, la Cendrera i Taballera, tots al Port de la Selva, aplegant les dades (dibuixos i manuscrits) de Romuald Alfaràs, que havia treballat en aquesta zona entre els anys 1886-1887.

En la seva síntesi de 1912, Manuel Cazorro apuntava moltes més novetats, tant de tipus teòric com d'inventari, que la convertiren en una excel·lent compilació dels coneixements de principi de segle sobre el megalitisme de l'Empordà i comarques veïnes. En ella afegia quatre monuments inèdits més a l'Alt Empordà, a part els ja esmentats l'any 1908, un a la serra de Rodes (Riera Pujolar), un al cap de Creus (la Creu d'en Cobertella) i els altres dos a l'Albera (Coma de Felis, Comes Llobes de Pils).

Al Baix Empordà la seva aportació fou encara més important. Hi esmenta per primer cop cinc dòlmens inèdits (Tres Caires, Serra de Cals, Roca de la Gla, Puig ses Forques i Mas Bou-serenys), quatre cistes amb túmul (Carretera de Calonge, Suro del Rei, Finca d'en Guitó i Bosc d'en Roquet) i dos menhirs (la Murtra de Romanyà de la Selva i Puig ses Forques). Igualment, es farà ressò de les notícies d'altres monuments megalítics de la resta de les comarques gironines, algunes conegudes i altres

El dolmen de la Barraca del Lladre (L'Estrada-Agullana) segons dibuix publicat l'any 1923 per Pere Bosch i Gimpera i Lluís Pericot.

noves. Després del seu treball va quedar clar que només l'Alt i el Baix Empordà eren zones megalítics importants, mentre que a la resta de comarques gironines, més a l'interior, els dòlmens i menhirs eren molt més rars.

Cal destacar també l'interessant recull que féu dels noms antics d'aquests monuments, on explicava que la paraula arca és a vegades sinònim de fita i megàlit en documents medievals, i de les llegendes o tradicions conegudes sobre els menhirs. Pel que fa a la seva cronologia, els situa a l'eneolític (final del III mil·lenni BC), seguint l'obra de J. Déchelette (*Essais sur la chronologie préhistorique de la Péninsule Ibérique*, 1809).

La síntesi de Manuel Cazorro, de molt interès encara actualment, va quedar superada ben aviat, almenys en la part teòrica, pels treballs de Pere Bosch i Gimpera, professor de la Universitat de Barcelona, recollits en la seva

Prehistòria Catalana publicada l'any 1919. Allí, aquest autor insistia en una datació eneolítica per la major part dels megalits catalans, confeccionava un primer mapa de distribució dels dòlmens a nivell de Catalunya i apuntava una possible relació entre el nucli megalític català i els del Pirineu de Bascònia i Navarra.

Per la mateixa època (1915-1920, Pere Bosch i Gimpera col·laborà amb el seu deixeble Lluís Pericot en interessants articles sobre diverses zones megalítiques de Catalunya, publicats l'any 1923 a l'Anuari VI de l'Institut d'Estudis Catalans (AIEC). Una d'aquestes cròniques es va dedicar a l'Alt Empordà, on reestudiaven sepulcres ja coneguts, i una altra al Baix Empordà, en la qual s'esmentaven tres nous dòlmens inèdits (els de Montagut, Serra Mitjana i Vinya Gran), que Maties Pallarès (*Els sepulcres megalítics del Baix Empordà*, 1923) havia descobert i publicat anteriorment.

Les aportacions d'aquests dos grans prehistoriadors varen continuar amb nous treballs. Lluís Pericot tornà a tractar dels dòlmens de l'Alt Empordà en un article del volum VII de l'AIEC (1921-1926), publicat l'any 1931. En ell s'estudiaven sis nous monuments

inèdits (Fontanilles, Puig Esquer I, Puig Esquer II, Mas Girarols I, Puig Balaguer, Passatge), descoberts en aquells anys.

Al mateix Anuari, Pere Bosch i Gimpera i Josep Colomines i Roca realitzen un magnífic treball sobre els gravats de la Roca de Capmany i de la coberta del Barranc, que no es va superar fins als anys vuitanta.

Com a punt i final d'aquesta etapa brillant dels estudis megalítics a l'Empordà per part de la Universitat de Barcelona, Lluís Pericot va publicar, l'any 1925, la seva tesi sobre *La civilización megalítica catalana y la cultura pirenaica*.

La tesi de Lluís Pericot no aportava grans novetats al que ell mateix o Pere Bosch i Gimpera ja havien escrit sobre la cronologia o les àrees geogràfiques del megalitisme català. En canvi, tenia el valor d'aplegar i sintetitzar tots els coneixements del primer quart del segle XX, tan fructífer per a aquesta mena d'estudis. En aquest sentit, la seva tesi fou un fita decisiva i un punt de partida fonamental i segur per als treballs posteriors, que ell mateix o els seus alumnes desenvoluparien poc abans i després de la Guerra Civil.

El dolmen de la Vinya Monera (Capmany), actualment a Barcelona, segons una fotografia de M. Cazorro, publicada l'any 1912.

ON VIVIEN ELS SEUS CONSTRUCTORS

4

*L'assentament
neolític de Ca n'Isach
(Palau-saverdera),
durant l'excavació de
1990.*

18

Els dòlmens i els menhirs varen ser, juntament amb les coves, els primers jaciments prehistòrics coneguts i estudiats, perquè sempre han estat prou visibles per a no passar desapercebuts. En canvi, l'interès per l'estudi dels llocs d'habitació dels grups humans que els construïren és molt més recent, possiblement perquè els senyals d'aquests assentaments són molt escassos i de difícil identificació.

Avui dia, tot arqueòleg que vulgui estudiar una zona megalítica concreta es planteja la localització d'aquests hàbitats com un punt primordial del programa d'investigació. En

efecte, només el coneixement de la seva situació i l'excavació d'algun d'ells li proporcionaran unes dades fiables sobre la cultura material, l'economia i l'ús social del territori que tenien els constructors d'aquests monuments megalítics.

Cal entendre que les tombes megalítics, i probablement també les àrees circumdants dels menhirs o de les roques amb inscultures, varen ser reutilitzades o freqüentades durant milers d'anys. Per això, sovint els materials arqueològics que contenen no són homogenis culturalment ni cronològica, a l'inrevés del que succeeix en els hàbitats, que

s'ocupen generalment durant un curt període de temps (100-200 anys).

Si s'observa la distribució dels dòlmens a l'Albera-serra de Rodes-cap de Creus, tot sembla indicar que foren construïts per grups contemporanis diferenciats. Aquestes comunitats devien ocupar petits territoris amb una gran densitat de dòlmens. Entre altres, es poden considerar els grups del Puig Castellar (Albera Central), els grups de Coma d'Infern i de Ca n'Isach

(sud-oest de la serra de Rodes), o el de la Torre del Sastre, al cap de Creus.

Aquests grups poden presentar tres models d'hàbitat. En el primer model, l'assentament principal és en una vall tancada, a prop d'un riu, com ara la del Mas Girarols o el Mas de Pils a l'Albera, mentre que les tombes es troben a les muntanyes del seu voltant.

En el segon model, l'assentament és en un replà poc elevat (100 m s.n.m.) del vessant de la muntanya, com el cas de Ca n'Isach a Palau-saverdera (serra de Rodes),

mentre que els dòlmens es troben a la seva rodalia.

En el tercer model, es tria un altiplà més elevat (400-600 m s.n.m.), com el de la Torre del Sastre (Roses, cap de Creus).

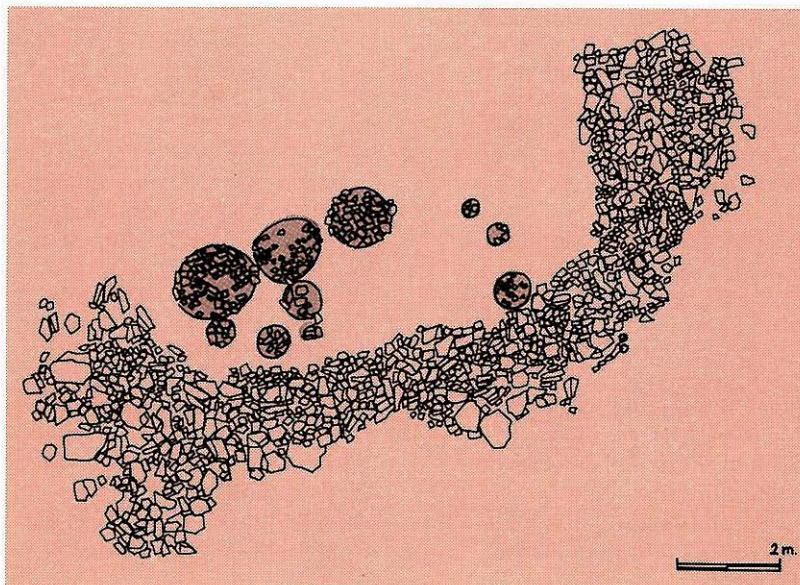
A més d'aquests punts fixos, que devien servir com a llocs d'habitació i de producció, l'ocupació del territori es complementava amb sopluis eventuals, en petits abrics o coves, per a ús dels pastors, dels caçadors o dels recol·lectors de primeres matèries, que s'havien d'allunyar temporalment del poblat.

L'hàbitat de Ca n'Isach

El febrer de 1987 es va descobrir, per primer cop a Catalunya, un assentament a l'aire lliure en una zona megalítica durant una prospecció arqueològica. Es tractava de l'hàbitat de Ca n'Isach (Palau-saverdera), a la serra de Rodes, on des d'aleshores s'hi han realitzat diverses campanyes d'excavació arqueològica (1987-1991).

Ca n'Isach es troba en un replà sobre la cota de 100 metres s.n.m., a la part sud-occidental de la serra de Rodes. Al seu costat, al nord i al sud, hi ha dos sepulcres de corredor, que poden ser la necròpolis d'aquest poblat.

S'hi ha descobert un gran espai ovalat delimitat per un mur de pedra seca, obert per l'est, a l'interior del qual han aparegut multitud de focs, possiblement culinàries, i forats de pal. Els seus materials arqueològics del neolític mitjà i les dates radiomètriques (C-14, TL) el situen al final del IV mil·lenni BC.

Planta de l'Espai d'Habitatge 1r de Ca n'Isach (Palau-saverdera).

MENHIRS I RECINTES SOCIALS

5

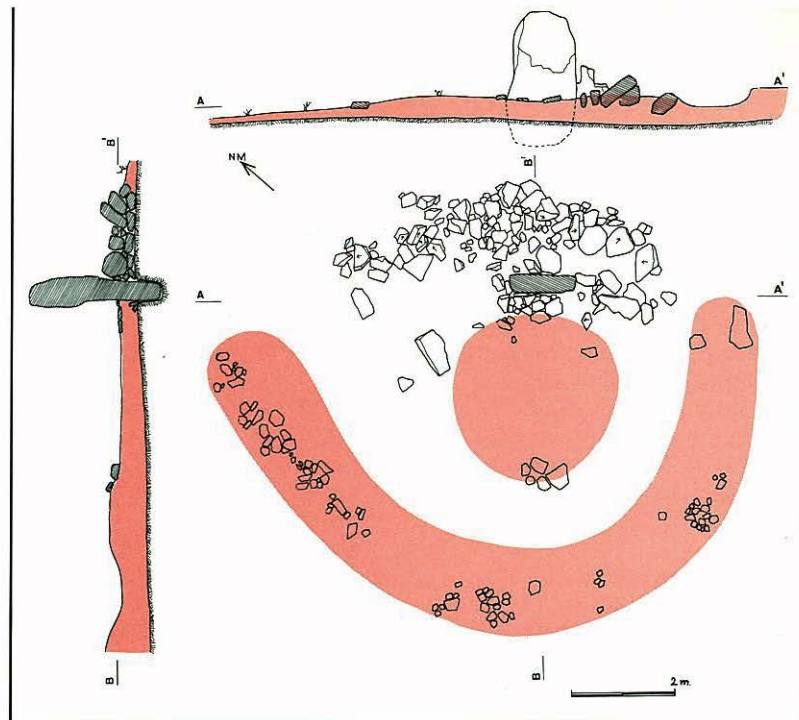
20

Els menhirs són un dels monuments megalítics més coneguts de Catalunya. Les primeres referències sobre aquestes pedres dretes o perafites es remunten a l'alta edat mitjana i, des de llavors, han estat esmentats ininterrompudament. A les comarques gironines existeixen notícies escrites sobre els menhirs, realitzades per erudits i excursionistes des del final del segle XIX.

La menció més antiga és de Joaquim Vayreda i Josep Saderra, el qual, l'any 1872, esmenta la Pedra del Diable de Santa Pau (la Garrotxa) a la

revista "Ilustración de Madrid". Poc després, l'any 1875, la "Revista Histórica Latina" publica una notícia, sense autor, sobre el menhir de Sa Pedra Aguda o de les Goges (Vallbanera-Castell d'Aro).

A la zona atlàntica europea, des de Gran Bretanya fins a Portugal, els menhirs són molt abundants. En aquestes zones es troben normalment aïllats, però a vegades també formen cercles amb un menhir central (molt abundants a Gran Bretanya, com el cèlebre de Stonehenge) o llargs alineaments paral·lels (com els de Carnac a la Bretanya francesa).

Planta del recinte-menhir dels Estanys 1 (la Jonquera), excavat l'any 1988.

Els menhirs a Catalunya estan molt concentrats a les zones megalítics costaneres, és a dir, a les depressions litoral i pre-litoral, des de l'Alt Empordà al Vallès Oriental. Són força rars, en canvi, a les àrees dolmèniques dels altiplans i serralades de l'interior (Berguedà, Osona, Solsonès, Alt Urgell), potser a causa de la diferent cronologia del megalitisme de la costa i el de l'interior, o per problemes de recerca.

A les comarques gironines els menhirs s'emplacen tant en punts dominants (els Palaus i Sa Pedra Aguda) com en valls tancades (Pedra Gentil de Sant Climent Sescebes), o fins i tot en clarianes de zones planeres (els Estanys I i II a la Jonquera). Les seves formes responen essencialment a tres tipus: els fal·liformes (els Palaus d'Agullana, Estanys I), que són els més nombrosos; els que tenen forma d'Estela (Pedra Gentil de Sant Climent Sescebes, Estanys I); i els antropomorfs, coneguts popularment com a "frases" (Roc del Frare d'Agullana, Sa Pedra Aguda). En aquests darrers, una escotadura artificial fa que l'extrem superior prengui forma de cap, i això els dona una aparença humana.

Alguns menhirs de l'Empordà o de la Selva serviren com a fites, assenyalant camins o territoris (Pedra Dreta del Mas Roqué); altres assenyalaven la situació de tombes megalítiques (Puig ses Forques); i finalment n'hi ha que formaven part d'un possible cercle amb menhir central (Pedra Gentil de Sant Climent Sescebes), o fins i tot d'un recinte més complex (Estanys I).

El menhir dels Estanys I (la Jonquera) fou objecte d'una

excavació arqueològica entre 1987-1988. Consisteix en un recinte semicircular d'uns 7 m de llarg i 7'5 m d'ample, format per un fossat amb forats d'estaques, davant del menhir, i per una paret de pedra seca, en semicercle, al seu darrere. El menhir presideix el recinte des del punt central del mur de pedra seca.

Possiblement es tracta d'un recinte per a ús social, sigui funerari o religiós, en relació amb el grup humà que habitava el paratge dels Estanys entre el neolític i el calcolític.

Fites i menhirs

No totes les pedres dretes són menhirs. Durant totes les èpoques històriques s'han aixecat grans pedres per motius diferents: marcar cruïlles de camins, commemorar un esdeveniment i, sobretot, com a fites terminals.

Fou molt freqüent a l'edat mitjana i moderna l'erecció d'aquestes grans pedres com a fites de propietat, ja fos d'un monestir, d'un castell, d'un municipi o simplement d'una finca particular. Per altra banda, gairebé mai no es troba res quan s'excava al seu entorn. La millor prova de l'antiguitat d'un menhir, a més que es conegui d'antic, és sempre que estigui en relació amb dòlmens o roques amb inscultures. En aquest darrer cas, és força probable que es tracti d'un veritable monument prehistòric.

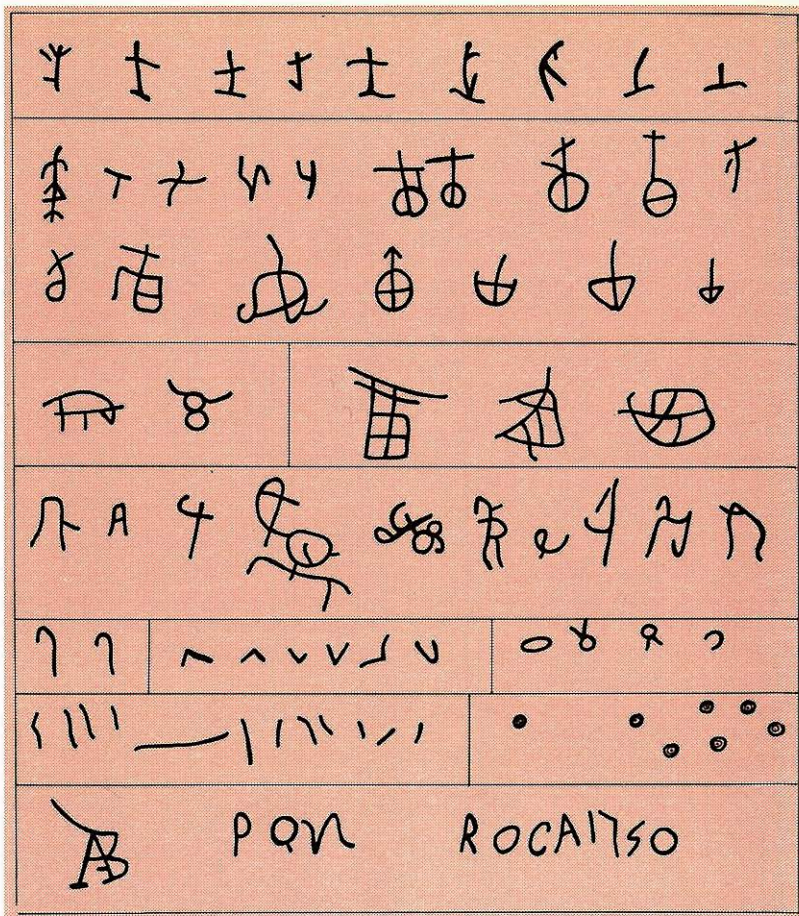
El menhir Estanys I durant la seva excavació de 1988.

L'ART MEGALÍTIC

6

L'existència d'un art relacionat amb els monuments megalítics és un fet conegut a l'Europa Occidental des d'inicis del segle XIX i compta amb diverses síntesis regionals a partir de les primeres dècades del segle XX. Aquest art es troba essencialment a l'est d'Irlanda, a la costa atlàntica francesa i al nord-oest i sud de la península Ibèrica.

Un nucli poc conegut, però també important, d'aquest art megalític és el del Pirineu Oriental. Afecta comarques del costat francès, entre la Cerdanya i el Rosselló, que han estat molt ben estudiades per Jean Abelanet (*Les roches gravées nord catalanes, 1990*); i altres del costat espanyol,

bàsicament a l'Alt i Baix Empordà.

A Catalunya, l'art megalític és també conegut des del final del segle XIX, però ha estat sempre infravalorat respecte a les manifestacions pictòriques parcialment contemporànies (neolític antic-edat del ferro), de tipus esquemàtico-abstracte, que s'han identificat en coves i abrics de Tarragona, Lleida i Barcelona.

A les comarques gironines, essencialment a l'Empordà i la Selva, es coneixen nombroses inscultures sobre dòlmens, menhirs i roques a l'aire lliure. Es tracta de gravats, d'estil esquemàtico-abstracte, fets per repicat sobre monuments situables cronològicament entre el neolític mitjà i el calcolític.

Quadre-resum de les inscultures de la coberta del dolmen del Barranc d'Espolla.

Les inscultures realitzades sobre roques d'esquist es troben molt ben marcades i nítides, mentre que les fetes sobre blocs de granit apareixen a vegades quasi completament esborrades, a causa dels processos d'erosió que pateixen aquestes roques.

Gairebé tots els tipus de signes prehistòrics coneguts avui dia a les comarques gironines són en tres jaciments clau de l'Alt Empordà: la Roca dels Sacrificis (Capmany), la coberta del sepulcre de corredor del Barranc (Espolla) i la llosa frontal sud i la coberta de la cista amb túmul de la Vinya d'en Berta (Pau). En tots ells apareixen principalment antropomorfs, que van des de figures humanes esquemàtiques en moviment, amb braços i cames, fins a signes en phi i cruciformes simples. També s'hi observen zoomorfs, símbols reticulats (rectangles i ovals), cercles, arcs, angles, crosses, curviformes, serpentiformes, rectilinis i cassoletes.

Alguns d'aquests gravats, en especial els antropomorfs, són molt similars als seus equivalents pictòrics d'algunes coves i abrics de Catalunya, tal com es pot veure en el recent treball de Ramon Viñas, Elisa Sarrià i Anna Alonso (*La pintura rupestre en Catalunya, 1983*).

La resta de dòlmens, menhirs i roques amb inscultures de l'Empordà i la Selva aporten escasses novetats. Es tracta sempre, a excepció dels signes del menhir dels Palaus, de motius simples fetes amb cassoletes i reguerons: cruciformes, cercles, rodes, etc.

En alguns casos, els gravats prehistòrics van acompanyats per altres signes més recents, d'època romana, medieval i moderna, fàcilment distingibles.

No es coneixen, per ara, signes d'època protohistòrica o històrica, similars als de la Catalunya Nord, que Jean Abelanet (1990) anomena d'estil lineal esquemàtic.

Signes enigmàtics

Malgrat que des de principi de segle la coberta del Barranc i la Roca dels Sacrificis (l'Albera) foren estudiades per eminents prehistoriadors, el reconeixement general de l'antiguitat d'aquests gravats prehistòrics ha estat particularment lent, en especial pel que es refereix a les cassoletes i cruciformes.

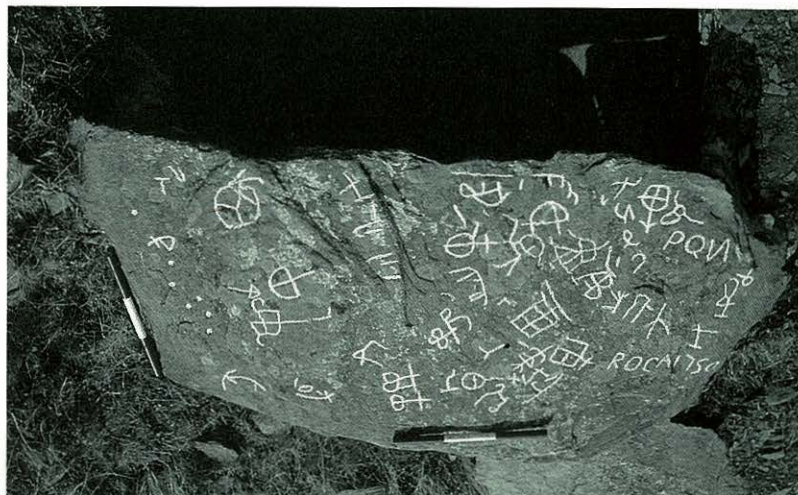
Aquests darrers, formats invariablement per quatre cassoletes unides per reguerons, s'han considerat sovint com a simples marques de pastors, o bé com a senyals de cristianització d'època medieval o moderna. En realitat, són veritables signes prehistòrics de caràcter antropomorf, igual que els altres més complexos (figures en doble arc, en phi, etc).

La seva presència, i també la de les simples cassoletes, s'ha documentat a tot Europa Occidental sobre roques, dòlmens o menhirs, en especial a la zona dels Alps i al Pirineu Oriental.

Figura antropomorfa de la coberta del dolmen del Barranc.

TOMBES AMB SIGNES RUPESTRES

7

La coberta amb
inscultures del
Barranc (Espolla).

24

Es coneixen nombrosos sepulcres megalítics amb inscultures a Europa Occidental, concretament a Irlanda, Bretanya i centre-oest de França, Conca Parisina, Astúries, Galícia, Portugal, Andalusia i nord-est de Catalunya, a banda i banda del Pirineu. Es tracta sempre de gravats fets per repicat -i rarament en baix-relleu-, encara que a Portugal i al nord-oest de la península Ibèrica apareixen a vegades motius pintats, sols o combinats amb els anteriors.

A Catalunya només es coneixen signes gravats i cassoletes, que es troben essencialment sobre les

cobertes i, en ocasions, sobre ortostats o lloses del cromlec (Cova d'en Daina a Romanyà) de les tombes megalítiques de la Catalunya Nord i de l'Alt i Baix Empordà.

Segons les dades actuals, els gravats més complexos i variats de les comarques gironines són els de la cista amb túmul de la Vinya d'en Berta, del sepulcre de corredor amb cambra trapezoïdal del Barranc i de la Roca dels Sacrificis de Capmany, tots ells a l'Alt Empordà. Aquest fet sembla indicar que la fase d'apogeu d'aquest art megalític s'ha de centrar entre el neolític mitjà i el final (darrer del IV i principi del III mil.lenni BC),

amb perduracions possiblement fins a l'edat del bronze i en època històrica, i tot.

Les primeres notícies sobre l'existència d'inscultures sobre les tombes megalítiques empordaneses es deuen a Salvador Sanpere i Miquel, que, a l'any 1881 (*Contribución al estudio de los monumentos megalíticos ibéricos*), publica un dibuix amb els gravats de la coberta del Barranc. Més tard, Manuel Cazorro (1912) en torna a parlar, però són Pere Bosch i Gimpera i Josep Colominas (*Gravats esquemàtics a roques de Capmany i a la galeria*

coberta del Barranc d'Espolla, 1931), els qui realitzen un primer i acurat estudi sobre els signes d'aquest dolmen i també de la Roca dels Sacrificis de Capmany. Tres anys després apareix l'important treball d'Isidre Macau (1934), on es publiquen els gravats de la Vinya d'en Berta, sens dubte una contribució cabdal per a l'estudi dels estils i cronologia d'aquest art megalític.

L'interès per aquests temes no es reprendrà fins als anys cinquanta, quan Joan Garriga publica els gravats de Mores Altés I i de la Taula dels Lladres (*Gráficos en los sepulcros megalíticos Ampurdaneses,*

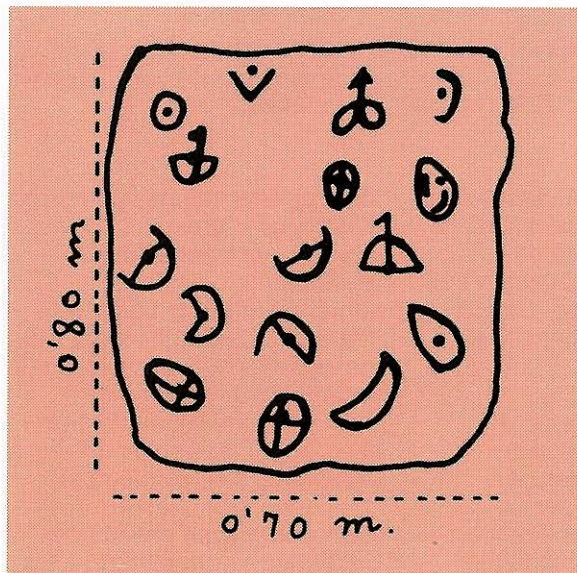
1952). L'any 1981, quasi trenta anys més tard, Jordi Barris va realitzar un nou calc de la coberta del Barranc, publicat l'any 1983 en un article sobre les inscultures de l'Alt Empordà. El mateix any 1981, durant l'excavació arqueològica d'aquest dolmen (J. Tarrús-J. Chinchilla), es va tornar a dibuixar aquesta coberta del Barranc. Aquesta darrera versió és la que es reproduïx.

A l'Alt Empordà, molts altres sepulcres megalítics posseeixen inscultures, bàsicament cassoletes i reguerons, que a vegades es combinen formant motius complicats. A més dels ja

La cista de Vinya d'en Berta

El descobriment per Isidre Macau, mestre de Palau-saverdera, d'un túmul megalític intacte a la Vinya d'en Berta (Pau) la segona quinzena d'agost de 1932 és un dels moments importants de l'estudi del megalitisme a l'Alt Empordà. Aquesta troballa assegurava l'antiguitat prehistòrica de les inscultures de l'Albera-serra de Rodes-cap de Creus.

En efecte, tant a la coberta (cassoletes amb reguerons) com a la llosa frontal sud (gravats diversos) del monument hi havia multitud d'inscultures, que no havien vist mai la llum des de la seva construcció perquè estaven enterrades sota del túmul. Per tant, la relació d'aquests signes amb el megalitisme de l'Alt Empordà restava evident i incontestable des d'aleshores.

Els gravats de la llosa frontal sud de la Vinya d'en Berta (Pau), segons dibuix d'Isidre Macau.

esmentats, es poden destacar els sepulcres de corredor de la Taula dels Lladres, de Mores Altés I, del Prat Tancat, de Comes Llobes i del Solar d'en Gibert. Igualment, se'n coneixen sobre la galeria catalana de Coll de Madàs I, i també sobre els dòlmens simples de Canadal o de Mas Baleta I.

MENHIRS AMB GRAVATS PREHISTÒRICS

8

26

En algunes de les regions més importants del megalitisme europeu, com la Bretanya francesa o Portugal, s'han identificat nombrosos menhirs amb gravats prehistòrics, alguns tan espectaculars com els cinc signes serpentiformes del de Manio (Carnac) o el motiu solar amb una creua del d'Albelhoa (Reguengos de Monsaraz).

A partir dels darrers estudis dels investigadors bretons, en especial de C.T. Le Roux i de J. L'Helgouach, es pot afirmar que alguns d'aquests grans menhirs amb gravats de Bretanya foren anteriors a les tombes megalítiques més velles. Aquest és el cas del menhir dels bòvids de Locmariaquer-

El menhir dels Palaus (Agullana), restaurat el 24/6/87.

Gavrinis (Morbihan), de més de 14 metres originalment, els fragments del qual foren emprats com a cobertes en tres tombes megalítiques (Gavrinis, La Table des Marchands i el túmul d'Er-Vingle).

La Borgonya, una regió de transició entre el megalitisme atlàntic i el mediterrani, és coneguda sobretot per l'abundància de menhirs amb inscultures. Aquests gravats

mostren una interessant barreja d'estils, amb presència de signes clarament atlàntics (escutiformes, destrals, serpentiformes, crosses, sols i cercles) al costat d'altres d'aire més mediterrani, similars als de la Catalunya Nord i l'Alt Empordà (antropomorfs amb els braços i les cames en arc, i cassoletes amb reguerons).

Els menhirs amb gravats de Catalunya es concentren a les

comarques empordaneses, en especial al Baix Empordà. A les Gavarres, es tracta quasi sempre de simples cassoletes, normalment aïllades (Puig ses Forques, Sa Pedra Aguda, Belliu, Mas Ros i Mas Mont), encara que en el menhir de Montagut hi ha un regueró que les uneix. Tots aquests menhirs són de granit, cosa que dificulta la realització dels gravats i, fins i tot, la seva detecció.

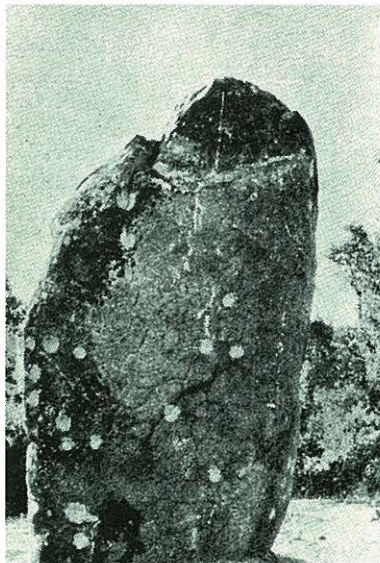
Curiosament, els tres únics menhirs de pissarra coneguts en aquesta regió, la Pedra Dreta de Sant Salvador, la Perafita (ambdues a Cervera) i la Pedra Dreta del Mas Roqué, no tenen inscultures.

La primera notícia de la presència de cassoletes en alguns menhirs del Baix Empordà es deu a Manuel Cazorro (1912), que esmenta les de Sa Pedra Aguda o de les Goges. Serà, però, Lluís Esteva, més de quaranta anys després, qui ens forneix d'una bona síntesi sobre els menhirs del Baix Empordà (*Prehistoria de la comarca guixolense, 1956-58*), amb una descripció detallada de les seves inscultures.

Pel que fa a les creus finament incises d'alguns d'aquests menhirs, sempre s'han considerat senyals de cristianització (Sa Pedra Aguda, Belliu, Mas

Ros). Únicament la creu amb peanya en semicercle del Terme Gros sembla dubtosa, perquè és molt similar a alguns antropomorfs cruciformes de l'art megalític.

El menhir dels Palaus és fal·liforme i fa 3'20 m de longitud. Els seus gravats són únics a Catalunya. A la seva cara nord presenta un gran motiu vertical (2,50 m), en forma de doble destal, i a la cara sud s'hi pot observar un corniforme, que probablement formava part d'un motiu més complex.

El redreçament del menhir dels Palaus

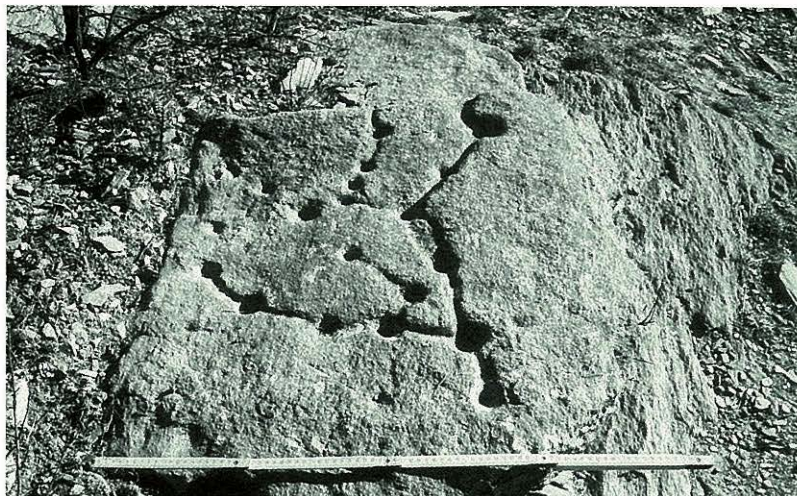
Per Sant Joan de 1987, es va redreçar el menhir dels Palaus (Agullana) enmig d'una festa popular, a la qual assistiren més de 300 persones. Aquesta restauració, promoguda pel Geseart i pels centres excursionistes de Figueres i de la Jonquera, fou una experiència única per a comprovar l'enorme atractiu que encara exerceixen els monuments megalítics.

Una vegada alçat el menhir, es va veure que les inscultures de la seva cara nord quedaven per sota de la línia d'implantació prehistòrica, ben marcada per la diferència de patina. Això significa que els gravats foren fets abans d'aixecar-lo i que, per tant, són estrictament contemporanis del monument. La restauració dels menhirs caiguts de l'Alt Empordà va continuar després amb el redreçament del menhir dels Estanys II (la Jonquera, 13/12/1987) i el dels Rocs Blancs (Espolla, 24/6/1988) per iniciativa dels mateixos grups.

El menhir Puig ses Forques (Calonge), amb les cassoletes en blanc.

LES ROQUES AMB INSCULTURES

9

*Una roca amb
inscultures al Mont
Bufadors (el Port de
la Selva).*

28

L'existència de roques a l'aire lliure amb gravats prehistòrics o bé simples cassoletes és un fet ben conegut a l'Europa Occidental, en especial després de la monografia que Jean Abelanet els ha dedicat recentment (*Signes sans paroles, 1986*).

Aquest art rupestre, generalment esquemàtic i abstracte, es pot considerar una variant de l'art parietal postpaleolític d'aquestes regions, dins d'un període cronològic comprès entre el neolític mitjà i l'edat del bronze. Es troba en coves i abrics a bona part de la península Ibèrica, mentre que a Valcamònica (Alps Llombards,

Itàlia) i a Monte Bego (Alps Marítims, França) es coneixen centenars de gravats sobre grans blocs erràtics de gres o d'esquist erosionats pels glaciars. A la façana atlàntica, des de Bretanya a Portugal, aquestes roques presenten inscultures relacionables amb els gravats de les tombes megalítiques.

A Catalunya, aquests gravats esquemàtics semblen estretament relacionats amb el megalitisme vell. Això pot explicar que es concentrin als Aspres del Canigó i a l'Albera-serra de Rodes-cap de Creus, on existeixen els nuclis megalítics més antics. En altres comarques, com el Gironès i la

Selva (massís d'Ardenya) o el Vallès Oriental (La Roca del Vallès), s'han detectat roques amb inscultures, normalment cassoletes aïllades, però també gravats més complexos, com els de Sant Feliu de Savassona (Tavèrnoles, Osona).

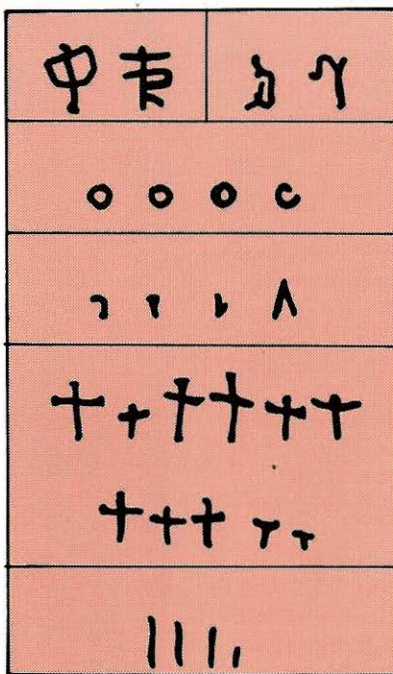
Les roques amb gravats de la Catalunya Nord han estat estudiades per Jean Abelanet (1986, 1990). A part les cassoletes, els signes més comuns són els antropomorfs: figures en arc, en phi i cruciformes. Hi ha també cercles i rectangles reticulats.

El primer estudi sobre una roca amb gravats esquemàtics empordanesa, la Roca dels Sacrificis de Capmany, el féu Lluís Marià Vidal (*Nota sobre un Menhir y una Piedra oscilante con esculturas y letras ibéricas, 1914*). Dissset anys més tard, Pere Bosch i Gimpera i Josep Colominas (1931) en fan un detallat estudi, que no serà superat fins a l'aparició del treball de Jordi Barris (1983).

La Roca dels Sacrificis de Capmany continua encara sent el millor exemple d'inscultures a l'aire lliure de l'Empordà. Es tracta d'un gran bloc granític oscil.lant de forma ametllada, que té un bassi natural a la seva part més alta, del qual surten reguerons que devien fer vessar els líquids rituals daltabaix de la pedra. Al voltant d'aquest mena "d'altar de sacrificis", entre els reguerons, hi ha gravats d'antropomorfs en phi, cruciformes simples, creus potengades, angles, cercles, serpentiformes, rectilinis i trenta-quatre cassoletes, en tres agrupacions diferents.

Prop del poble dels Vilars (Espolla) és coneguda, des dels anys setanta (Joan Calverol i Puquet), una llosa de pissarra amb abundants cruciformes, molt similars als dels Aspres del Canigó. Els darrers deu anys, el GESEART ha localitzat centenars de noves roques amb

inscultures a l'Alt Empordà. En la majoria només hi ha cassoletes, a vegades unides per reguerons, però en alguns conjunts apareixen signes esquemàtics senzills, com les creus formades per quatre cassoletes unides, rodes i estrelles. Les principals concentracions es troben al puig Balaguer (l'Albera), per damunt de Ca n'lsach (serra de Rodes) i al Mont Bufadors (cap de Creus).

Llocs sagrats?

Les roques amb inscultures de l'Empordà solen trobar-se a prop de zones megalítiques, ja siguin tombes, menhirs o hàbitats. La seva relació amb els grups humans del neolític-calcolític que bastiren aquests monuments és ben evident. El que queda per explicar és, justament, quina era la seva funció en aquelles societats.

S'ha parlat que eren simples signes artístics, indicadors geogràfics, ex-vots o fins i tot en algun cas, s'hi ha volgut veure representacions astronòmiques dels cicles lunars o de les estrelles. És difícil pronunciar-se en cap sentit. El que sí que es pot dir és que la seva situació topogràfica és gairebé sempre dominant, sobre les valls properes, en punts propicis per a celebrar-hi cerimònies socials (religioses, astronòmiques ...).

Quadre-resum dels gravats de la Roca dels Sacrificis (Capmany), segons dibuix de Jordi Barris.

Els noms que la tradició popular ha donat als dòlmens i menhirs de les comarques gironines, igual que succeeix a altres comarques de Catalunya, són molt interessants per a conèixer l'antiguitat de cada monument i també per a saber a qui atribuïen els habitants de la seva rodalia la seva construcció.

Els dòlmens que es coneixen des de fa temps duen a vegades noms de constructors o utilitzadors mítics, com ara gegants, alarbs o moros, cristians, homes o dones morts, bruixes o goges, encantats o encantades, salvatges, etc. No manquen tampoc referències més prosaiques i verídiques al seu ús, com a refugi o parada per part de bandolers i trabucaires d'època moderna (Taula dels Lladres, Barraca dels Lladres, etc). Sovint reflecteixen simplement la seva utilització moderna com a barraques de vinya o cabanes de boscatans (Barraca d'en Rabert, Cabana Arqueta).

Altres vegades els seus noms fan referència a personatges importants que en el sentir popular justificaven la construcció d'una tomba monumental, com ara bisbes, frares, abats, generals (Tomba del General) i generales (Llit de la Generala). Aquests dos darrers deuen ser possiblement de períodes recents. En alguns casos, duen fins i tot noms relacionats amb la seva funció sepulcral, que devia ser ben coneguda, com ara cementiris i arques o arquetes.

En realitat, però, la major part dels dòlmens porten noms directament extrets de la toponímia local. Alguns d'aquests noms-topònims són d'ascendència celta (Quer afumat), altres són de caràcter genèric (Puig, Coll, Coma, Vinya, Prat, Estany, Font, Murtra), mentre que altres, generalment recents, són encara més concrets (Roca Miralles, Roca Galera).

Pel que fa als menhirs, els seus noms es reparteixen en dos grups clars, segons si es tracta de monuments coneguts des d'antic, o bé si han estat identificats recentment. En aquest darrer cas, igual que passava amb els dòlmens, els

investigadors han procurat- sortosament- posar-los noms lligats al topònim local més proper.

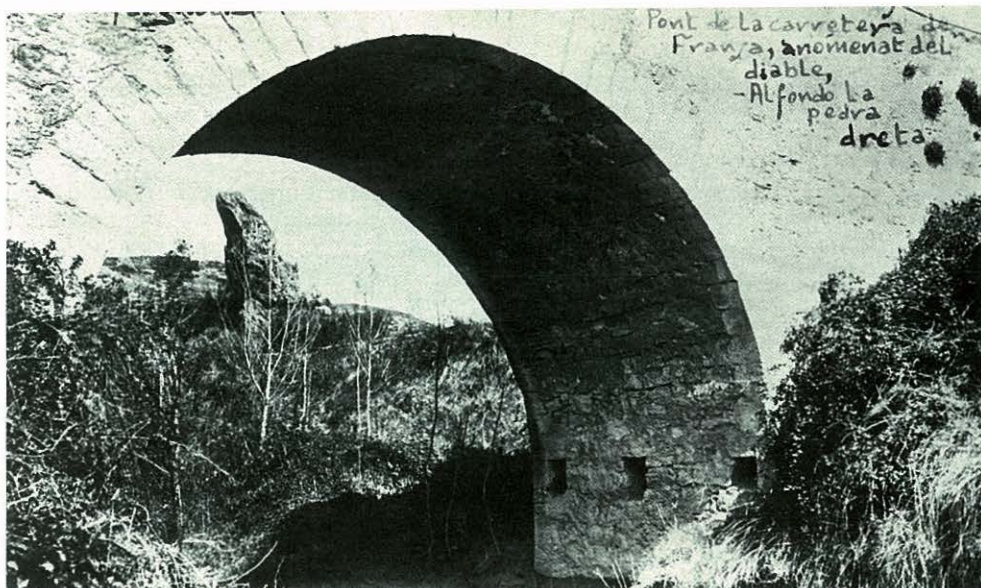
Una excepció és la dels menhirs que fan servir el nom de la Murtra, topònim antic que es refereix a una planta abans freqüent a les serres empordaneses i avui dia quasi desapareguda.

En canvi, els menhirs coneguts des de l'edat mitjana, o fins i tot d'abans, posseeixen noms de fort regust tradicional. Algun d'ells recorden la seva relació amb personatges mítics (Roc d'en Rotllan) o demoníacs (Pedra del Diable), amb cerimònies paganes (Pedra Gentil) o pràctiques de bruixeria (Pedra de les Goges), i tampoc no falten indicis de la seva cristianització (Roc del Frare).

El menhir de la Pedra Dreta del Mas Roqué (Rabós d'Empordà).

La Pedra Dreta i el Pont del Diable de Sant Julià de Ramis.

De tota manera, molts dels noms dels menhirs antics fan referència senzillament a la seva forma (Sa Pedra Aguda, Pedra Llarga, Pedra Dreta), o bé recorden la seva funció de fites (Perafita, Terme Gros).

Quines són les llegendes relacionades amb aquests monuments megalítics? Des dels primers estudis de Josep Pella i Forgas (*Historia del Ampurdán*, 1883), molts investigadors, com Manuel Cazorro, Lluís Esteva (1957-58) o Joan Amades (*Mitologia megalítica*, 1941), s'han preocupat de recopilar i divulgar les rondalles que s'expliquen sobre els monuments megalítics de les comarques gironines. Però, pel que fa als dòlmens, cal dir que se'n coneixen ben poques, potser perquè el seu ús habitual com a barraques de la vinya o del bosc durant els darrers segles els ha fet perdre bona part del seu misteri.

La cosa canvia quan es tracta dels menhirs. Ha perdurat una antiga llegenda en relació amb el pont de Girona, que es repeteix sense gaires variacions a la Pedra de les Goges de Santa Cristina d'Aro i de Sant Julià de Ramis, a la Pedra Dreta de Sant Sadurní de l'Heura, a la Pedra Llarga de Sant Hilari Sacalm i també a la Pedra del Diable (Santa Pau). De la Pedra Gentil (Sant Climent Sescebes) es conta la mateixa

rondalla, encara que en aquest cas referida al pont de Ceret.

Una de les variants de la llegenda parla d'una noia enamorada que havia de travessar el riu Ter un capvespre per a anar a Girona a veure el seu promès. Però el riu anava gros i era impossible passar-lo a gual. La noia, desesperada, va reclamar l'ajut del diable i aquest es va comprometre, a canvi de la seva ànima, a fer un pont sobre el riu abans de mitjanit, moment que un gall negre havia d'assenyalar amb el seu cant.

El diable, volant, transportava enormes blocs de roca fins al Ter i en poques hores ja tenia el pont gairebé enllestit; només hi faltava una gran llosa de la barana. Llavors la noia, penedida, va demanar al Cel la salvació de la seva ànima. Déu va fer que el gall negre cantés abans de la mitjanit i el diable enfurismat va llençar a terra la darrera pedra del pont, on encara roman clavada.

Una altra llegenda diu que si es posa l'orella a tocar el menhir del Mas Roqué (Rabós) se sent el mar quan està esvalotat. Si no se sent res és perquè està encalmat.

Per acabar, cal esmentar que una tradició molt antiga aconsella donar un cop de cap a la Pedra Dreta de Vilartolí cada vegada que s'hi passa a prop, per tal de tenir bona astrugància.

UN RITUAL PER A LA MORT

10

32

En el neolític i el calcolític les creences en el Més Enllà estaven molt arrelades, per la qual cosa els monuments sepulcrales i els ritus funeraris formaven part indestriable de la seva vida quotidiana. Les societats d'aquesta època creien en les forces de la naturalesa i en una Deessa Mare que les simbolitzava totes.

Durant la prehistòria recent existiren dos ritus funeraris bàsics: la inhumació, present entre el neolític i l'edat del bronze mitjana (5000-1100 BC), i la incineració, que s'implanta entre l'edat del bronze final i el món ibèric (1100-100 BC).

Tots els monuments megalítics són tombes d'inhumació, encara que en algunes regions dolmèniques importants, com l'Alt Empordà, no s'hi troben restes d'esquelets, a causa de l'extrema acidesa dels sòls i també pel seu ús continuat com a barraques de vinya. En canvi, en altres zones de sòls menys àcids (sorrenques, conglomerats o calcàries), sí que apareixen restes òssies humanes.

Les inhumacions del neolític i edat del bronze poden ser de dues classes bàsiques: individuals o de parella, i col·lectives. Aquests dos ritus funeraris comporten, forçosament, la construcció de tombes adaptades a aquestes necessitats, amb una concepció arquitectònica molt marcada i, per tant, fàcilment identificable.

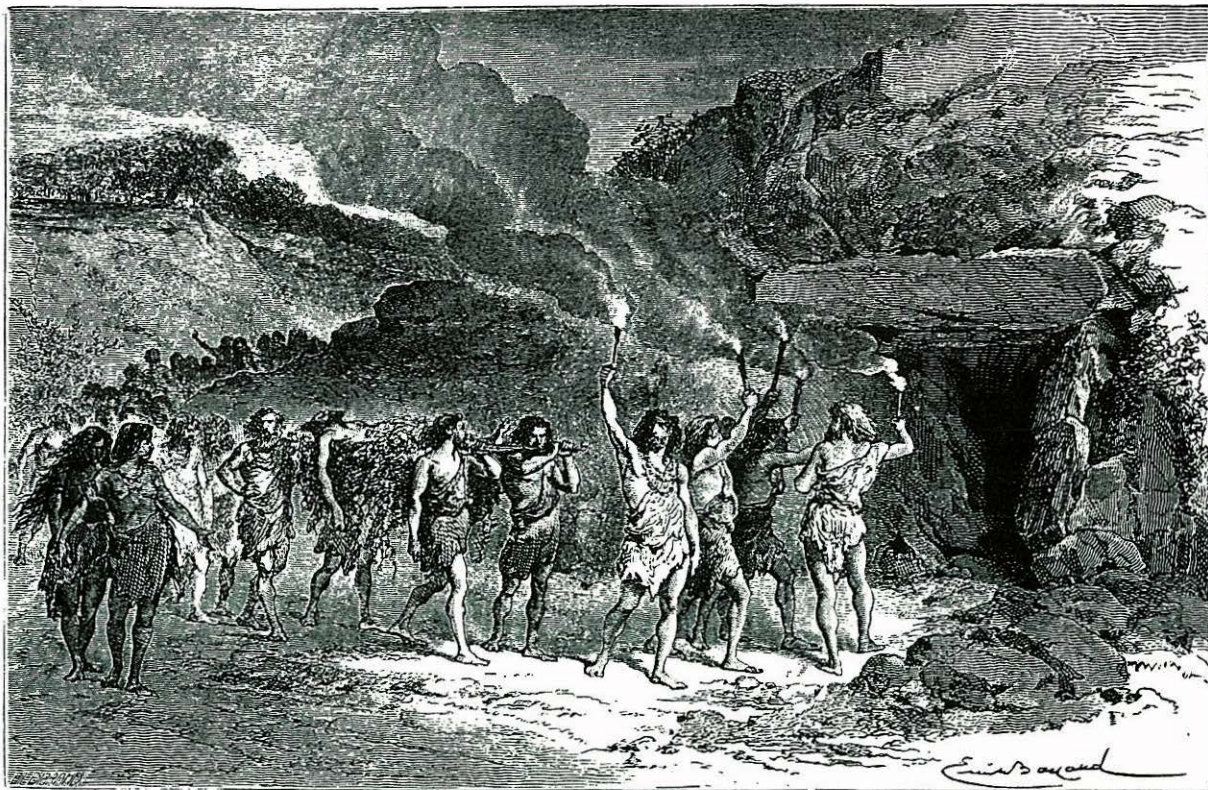
Les inhumacions col·lectives a Catalunya són conegudes des del final del neolític antic, tal com s'ha vist recentment a la cova de l'Avellaner (Cogolls, les Planes d'Hostoles), encara que és al neolític final i al calcolític (2700-1800 BC) quan esdevenen el sistema d'enterrament més freqüent.

Les coves i abrics naturals han estat sempre una opció preferent per a les sepultures col·lectives, però ja en el

neolític mitjà (3300-2700 BC) es construeixen tombes específiques per a aquesta funció: els hipogeus i els primers dòlmens. Els dòlmens, els paradòlmens i les coves artificials seran, més tard, entre el neolític final i el calcolític, els principals monuments funeraris col·lectius.

A les inhumacions prehistòriques, a més del seu caràcter individual o col·lectiu, s'hi observen ritus funeraris específics. Quan es tracta d'inhumacions individuals o de parella, els esquelets apareixen generalment en posició arronsada o fetal, ja sigui de costat, d'esquena o de bocaterrosa. En aquest cas es parla d'inhumació primària.

Si l'enterrament és col·lectiu, els cadàvers poden estar en posició primària, com en el cas anterior, o bé secundària. Aquesta consisteix en el fet que els primers inhumats, o bé tots, pateixen reduccions selectives, a vegades amb cremació de les restes. És a dir, que quan s'efectuava una nova inhumació, únicament es conservaven, en paquets o pilons, els cranis i alguns ossos llargs dels individus que s'havien enterrat abans, per tal d'aconseguir més espai a la tomba. L'aspecte final, sovint, és el d'una ossera col·lectiva.

Enterrament en un dolmen, segons un gravat del s. XIX.

Tombes de cabdills o panteons familiars ?

Una de les primeres interpretacions de la funció social dels sepulcres megalítics al final del segle XIX fou que es tractava de les tombes dels cabdills dels grups humans que les bastiren.

Aquesta primera idea fou més tard abandonada, en veure que, en la major part dels dòlmens que conservaven restes humanes, apareixien els esquelets de multitud d'individus. Es va començar a pensar aleshores que en realitat eren panteons familiars o clànics, on s'enterraven tots els membres d'una comunitat sense distincions d'edat,

sexe o categoria social.

Avui dia, les interpretacions són més flexibles. S'ha observat que en els sepulcres recents (galeries, dòlmens simples) sí que s'hi enterraven molts individus, mentre que, en alguns sepulcres de corredor antics, els cadàvers són pocs, com si realment fossin reservats per a uns membres determinats del grup.

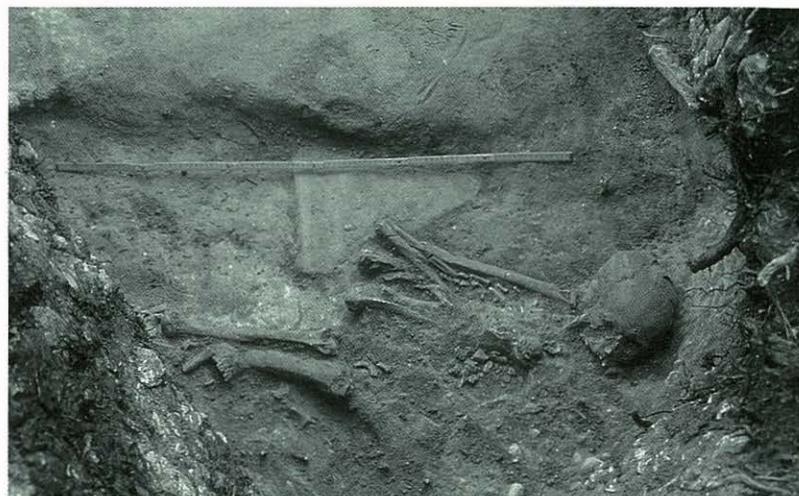
UNA GRAN MORTALDAD INFANTIL

11

34

Shan trobat molt poques restes humanes en les tombes megalítiques de les comarques gironines, per raó de les causes abans assenyalades (acidesa dels sòls, buidatges recents, etc.), cosa que fa molt arriscada qualsevol interpretació dels ritus funeraris que s'hi practicaven.

Dels pocs fragments d'ossos humans que s'han conservat, cap d'ells prové de les cistes amb túmul o de les coves artificials. En canvi, sí que s'han recuperat restes humanes en alguns dòlmens, tipus galeria catalana (Cementiri dels Moros a Torrent, Turó de Sant Dalmau a Canet d'Adri i Puig del Moro a

Restes humanes del paradòlmen de Tàfania (Ventalló), excavat l'any 1990.

Sant Aniol de Finestres), i en paradòlmens (Cau Conillers a Espolla i Tàfania a Ventalló).

Una altra dificultat important a la qual també s'han hagut d'enfrontar els antropòlegs que han estudiat aquestes escasses restes, és la conservació preferent de les dents i dels ossos llargs, en detriment de les altres parts de l'esquelet. Aquest fet impedeix sovint realitzar estudis antropològics fiables dels grups humans d'aquestes èpoques.

Davant la manca de restes, només es pot suposar que a les cistes amb túmul —petites sepultures de caràcter no reutilitzable—, només s'hi empraven per a inhumacions

individuals, tal com es feia en les fosses d'altres grups contemporanis (Sepulcres de Fossa de la vora del Ter, Girona).

Pel que fa a les tombes megalítiques col·lectives, és difícil d'esbrinar el ritu funerari emprat, a causa de les poques restes conservades. El camí més segur, altre cop, és el de comparar-les amb les d'altres jaciments del mateix moment, però en coves o abrics naturals, que poden contenir abundants ossos humans (coves en calcàries del Montgrí o de Serinyà i abrics granítics de les Gavarres, com els de la vall de Calonge).

Un altre problema addicional que presenten les tombes megalítiques col·lectives és la gairebé nul·la existència de fragments ossis humans en les sepultures més velles, els sepulcres de corredor amb cambres subcirculars o trapezoïdals. Per aquesta causa, només es disposa d'alguna dada antropològica de les darreres etapes del megalitisme (neolític final-calcolític-edat del bronze), ja en la segona meitat del III o principi del II mil·lenni BC.

El ritu funerari observat en aquests sepulcres megalítics tardans és la inhumació col·lectiva dels cadàvers en espais reduïts durant centenars d'anys, cosa que obligava a reutilitzar la tomba periòdicament. En aquest darrer cas, pot tractar-se d'una sepultura emprada únicament per una mateixa comunitat al llarg de cent o dos-cents anys, o bé d'una altra que, en etapes més recents, hagi patit violacions o interferències d'altres grups amb ritus funeraris similars o divergents (inhumacions o incineracions).

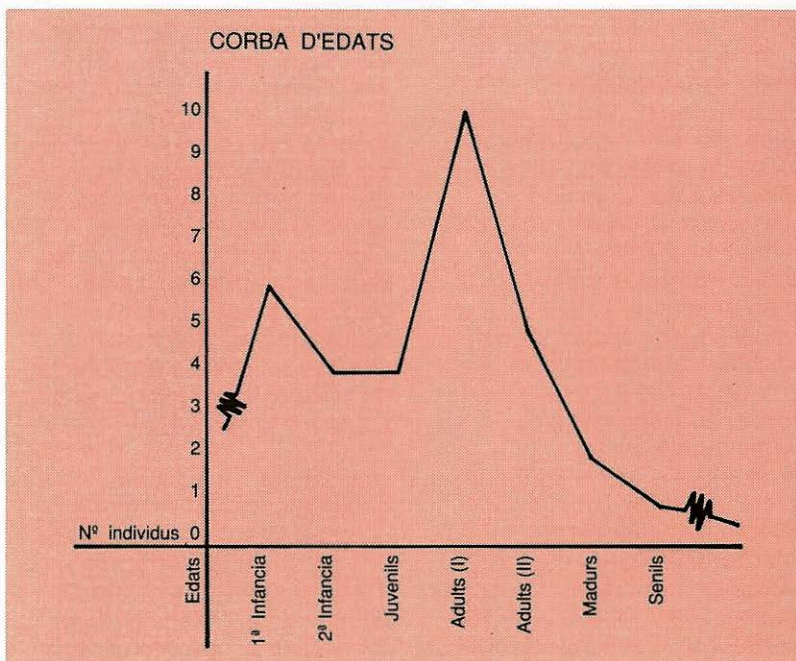
Un dels pocs estudis antropològics d'un sepulcre megalític de les comarques gironines és el de la galeria catalana del Turó de Sant Dalmau, realitzat per Lluís A. Guerrero (1985). En aquest

estudi s'assegura, a partir sobretot de les cent cinquanta-vuit restes dentàries conservades —la resta dels ossos estaven molt trinxats—, que un mínim de trenta-quatre individus foren enterrats en aquest dolmen.

D'ells, catorze eren nens, deu joves, nou adults i un senil, amb la presència de representants dels dos sexes. L'alt percentatge de nens, un 41'2 % del total, indica un nivell de mortalitat infantil molt alt, tal com és usual en la prehistòria. Alguns ossos oferien signes de

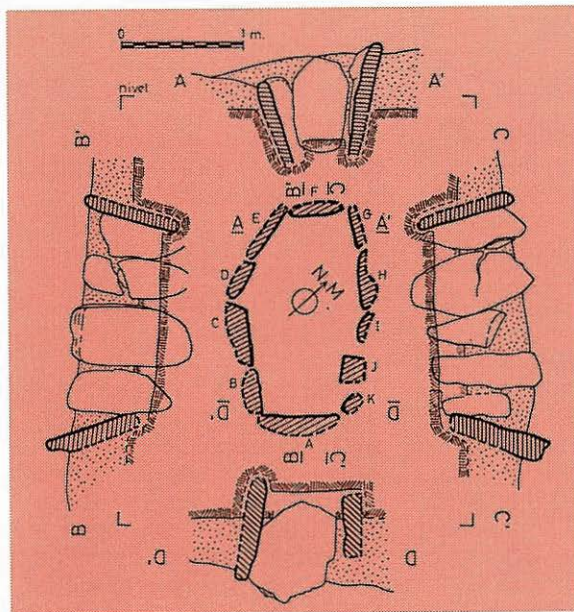
cremació i es va descobrir que un 11'8 % d'individus havien patit càries. No es pot deduir cap ritu funerari concret a partir d'aquestes poques dades, però sembla probable que es tracti d'inhumacions primàries que sofriren un procés de selecció durant un moment del final del III mil·lenni BC.

Gràfica d'edats dels individus enterrats al dolmen del Turó de Sant Dalmau (Canet d'Adri), segons Lluís A. Guerrero.

UNA TOMBA INDIVIDUAL: LA CISTA

12

Dibuix de la cista amb túmul del Suro del Rei (Romanyà de la Selva/Santa Cristina d'Aro), segons Ll. Esteva.

36

El terme de cista s'ha fet servir des dels primers estudis sobre el megalitisme de Catalunya per a referir-se a les sepultures amb lloses de petita grandària, tant si es tractava de tombes enfonsades, considerades del neolític mitjà, com si eren aèries i cobertes per un túmul, anomenades llavors megalítiques i situades en el calcolític-edat del bronze. En realitat, les cistes, aèries, semisoterrades o colgades, de petites dimensions o grans, amb túmuls o sense, i de formes diverses (rectangulars, trapezoïdals, quadrangulars), responen a un mateix concepte arquitectònic i funcional, sigui quina sigui la seva cronologia.

Es tracta sempre de tombes tancades, construïdes per a no ser reutilitzades i que, per tant, contenen generalment inhumacions úniques o dobles, efectuades simultàniament. Si en una tomba d'aquest tipus apareguessin evidències d'enterraments col·lectius de caràcter successiu, caldria pensar aleshores en reutilitzacions tardanes, desplaçant la llosa de coberta, no relacionades amb el grup constructor originari.

Normalment, les cistes neolítiques estan simplement enterrades sota el sòl, encara que algunes posseeixen túmuls simples, formats amb monticles de terra o de pedres damunt les cobertes, que devien tenir

una funció més de senyalització que de construcció, similar a la de les esteles funeràries.

Cistes d'aquests tipus són conegudes des del final del neolític antic (Postcardial de les Boques de l'Ebre), però el grup més important és, sens dubte, el del Solsonès, ja en el neolític mitjà. Aquestes darreres tenen una forma rectangular i van orientades normalment d'est a oest. Són conegudes als altiplans interiors del nord de Catalunya, especialment al Solsonès-Alt Urgell-Andorra, amb extensions cap a l'oest i cap al sud. Cap a l'est, s'estenen fins al Berguedà, el Ripollès i la Garrotxa.

Recentment, s'han identificat

dos grups de cistes del neolític mitjà a la zona de Tavertet (Osona) i a l'Empordà (cap de Creus i Gavarres) que presenten cambres rectangulars, construïdes damunt de la roca local i cobertes amb túmuls complexos de terra i blocs. Aquestes troballes han trencat la vella idea que assimilava les cistes amb túmul al calcolític- edat del bronze i aporten una nova hipòtesi sobre l'origen del megalitisme a Catalunya.

Pel que fa a les cistes "megalítiques" del calcolític- edat del bronze, de cambres quadrangulars i al mig d'un túmul-tarter, cal dir que semblen confinades a les terres altes de l'Alt Urgell i zones immediates, amb una àrea de distribució encara més restringida que els dòlmens simples, la tomba col.lectiva característica del calcolític pirinenc.

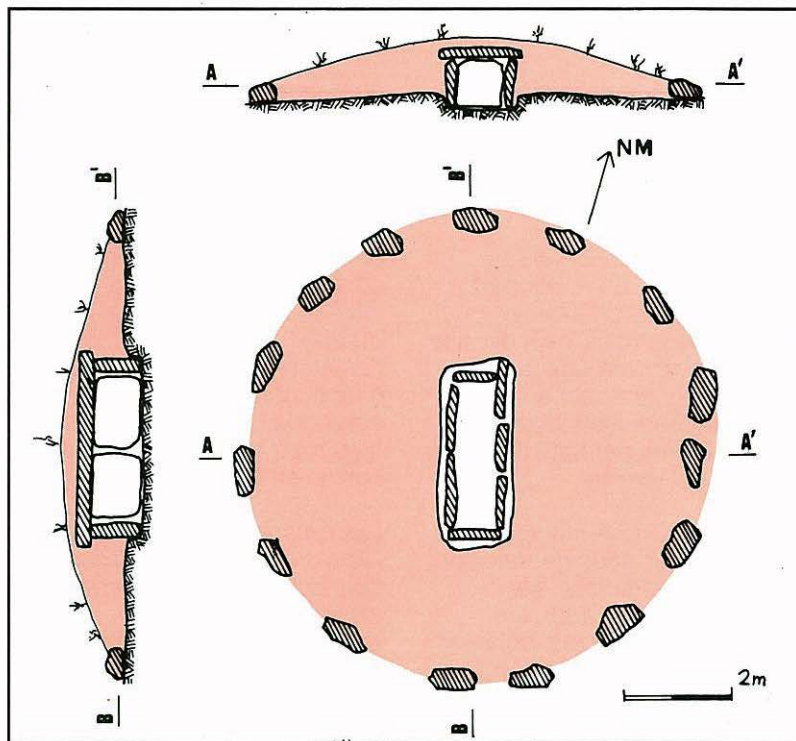
Les cistes amb túmul de les comarques gironines semblen pertànyer totes, doncs, a una fase megalítica antiga, del neolític mitjà probablement, en relació amb els sepulcres de corredor més antics (cambres subcirculars i trapezoïdals). Es troben concentrades a les Gavarres (Baix Empordà), en especial a Romanyà de la Selva (Suro del Rei) i al cap de Creus (Tomba del General), on

ocupen punts dominants o colls, encara que la més espectacular, la Vinya d'en Berta (Pau), estava al peu del vessant sud-oest de la serra de Rodes.

Aquesta cista de Pau, trobada intacta sota del seu túmul l'any 1932, tenia una forma rectangular i estava orientada de nord a sud, com la majoria de les cistes empordaneses. Ni les cistes de les Gavarres ni les excavades recentment al cap de Creus (Cala Montjoi) han

proporcionat dades fiables sobre la seva cronologia o sobre el ritu funerari que s'hi practicava, per manca d'aixovars i de restes humanes determinables. Únicament la seva clara analogia arquitectònica amb altres cistes amb túmul de Catalunya ben datades permet situar-les en un moment del neolític mitjà.

Dibuix idealitzat de la cista amb túmul de la Vinya d'en Berta (Pau), a partir del croquis d'Isidre Macau (1934).

UNA TOMBA COL·LECTIVA: EL DOLMEN

13

38

Segons la definició clàssica del Dr. Jean Arnal, "un dolmen és una cambra sepulcral oberta, generalment megalítica, recoberta per un túmul i destinada a rebre diverses inhumacions". La major part dels dòlmens són bastits damunt de la roca, és a dir, que són aeris, encara que alguns poden estar parcialment o totalment endinsats dins de rases obertes per sota del nivell original del terreny.

A l'Europa Occidental es coneixen tres tipus genèrics de sepulcres megalítics: els sepulcres de corredor, les galeries cobertes i els dòlmens simples. La seva construcció s'explica per un desig de monumentalitzar les tombes del

grup, com a signe diferenciador de la comunitat i com a marques del territori propi.

D'aquests tres tipus el més antic és el primer, el sepulcre de corredor, que comença a construir-se durant el neolític mitjà a la zona atlàntica europea i pot continuar vigent fins al neolític final. Es tracta d'una cambra funerària, amagada dins d'un túmul, a la qual s'accedeix per un corredor baix i estret.

Les galeries cobertes són sepulcres megalítics derivats dels anteriors, que eixamplen els passadissos fins a aconseguir una llarga cambra funerària, més apta per a encabir-hi nombroses inhumacions. Són la tomba

*El dolmen de la
cabana Arqueta
(Espolla), l'any 1978.*

megalítica característica del neolític final a gairebé tota l'Europa Occidental, tant a la façana atlàntica com a la mediterrània, amb multitud de variants.

Els dòlmens simples tenen una distribució geogràfica més reduïda que els sepulcres anteriors, perquè només són coneguts al sud d'Europa, durant el neolític final i el calcolític. Són cambres funeràries de reduïdes dimensions, a les quals s'accedeix directament (sense corredors), ja sigui des de la vora del túmul o des del seu centre.

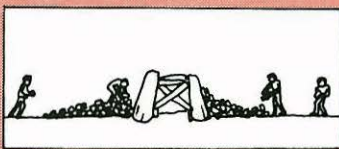
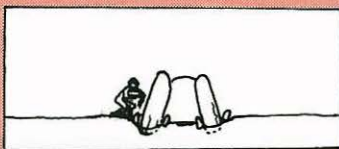
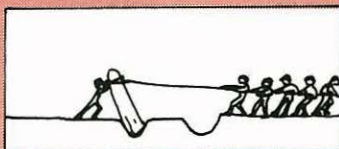
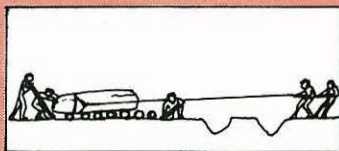
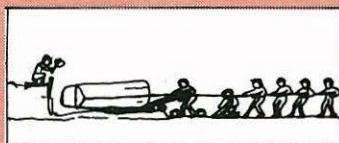
Les cambres dels dòlmens estan fetes normalment de grans lloses, per la qual cosa

necessiten un túmul que els faci de contrafort. Aquests túmuls poden consistir simplement en munts de terra i pedres sense disposició especial, continguts per un anell extern de grans blocs, anomenat cromlec o peristàlit, o bé presenten estructures internes complexes (anells de murs, lloses radials, cuirasses, etc.).

El sistema d'accés a la cambra funerària pot ser de dues classes: des de la vora o des de l'interior del túmul. El primer sistema és l'emprat en els sepulcres de corredor i en les galeries cobertes, que fan servir passadissos, i també per alguns dòlmens simples (regions dels Causses i est de França, Suïssa, oest d'Alemanya), on un vestíbul o una llosa-porta foradada dóna directament a la vora exterior de túmuls circulars o rectangulars.

El segon és el que fan servir els dòlmens simples del Pirineu, ja sigui a través d'una porta elevada o finestra (cambres pirinenques) o mitjançant un vestíbul-pou (arques de l'Albera Occidental).

Quantes persones feien falta per a construir un dolmen? Malgrat les aparences, sembla que, segons l'experiència de picapedrers i paletes actuals de l'Alt Empordà, unes poques persones expertes són suficients per a bastir la major part de les

tombes megalítiques d'aquestes comarques. Només els grans monuments, com el sepulcre de corredor de la Creu d'en Cobertella o la galeria

Com es construïen els dòlmens?

Aquesta qüestió és una de les que més ha preocupat sempre a tot visitant actual d'un sepulcre megalític. Les grans dimensions de les seves lloses, i en especial de la coberta, fan difícil de creure que unes societats primitives els poguessin construir. En realitat, sembla que bastir un dolmen era un treball que presentava poques dificultats a un grup humà ben organitzat.

El sistema era sempre el mateix. S'arrossegaven els blocs des d'una pedrera pròxima amb corrons i cordes fins a un talús. Una vegada a dalt d'aquest es deixava caure la llosa dins d'una ranura i es falcava bé la llosa amb rocs i terra. Un cop muntada la cambra, les seves lloses s'estintolaven amb troncs o pedres, i llavors s'hi col·locava la coberta amb la mateixa tècnica del talús.

Procés de construcció d'un dolmen, a partir d'un dibuix de F. L. Brun.

catalana de la Cova d'en Daina, obligaven a aplegar diversos grups veïns en una tasca comunitària, amb caràcter sempre excepcional.

A l'Empordà hi ha hagut des del segle XIX una forta tradició d'aportacions fonamentals a la investigació arqueològica per part de mestres rurals. La llista és llarga i també el pes específic dels seus treballs de base —primeres notícies i reculls documentals—, que sovint han resultat indispensables per a les síntesis posteriors.

D'entre altres, cal destacar-ne tres: Antoni Balmanya i Ros, mestre d'Espolla a la darrereria del segle XIX, Isidre Macau i Teixidor, mestre de Palau-saverdera durant els anys trenta, i Joan Garriga i Pujol, mestre de Vilajuiga durant els anys quaranta-cinquanta.

D'Antoni Balmanya, ja se n'ha parlat abans com l'autor de les primeres notícies sobre els dòlmens i menhirs de l'Albera l'any 1879, publicades al *Butlletí de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques*. La seva tasca essencial, documentant els monuments locals i mostrant-los a altres investigadors, va servir com a esca per a l'immediat abrandament dels estudis megalítics sobre l'Empordà.

Els treballs de camp d'Isidre Macau durant els anys trenta, tant a la serra de Rodes com a l'Albera, foren publicats en un recull (*Nous monuments megalítics de l'Alt Empordà i l'Abric Neolític de la cova de can Simon*, 1934) recentment reeditat per la Diputació de Girona. Aquesta obra, molt ben il·lustrada amb dibuixos i fotografies, constituïa un gran pas endavant en la recerca megalítica de l'Alt Empordà, a la vegada que assegurava la continuïtat d'aquests estudis en els anys previs a la Guerra Civil.

Al magnífic treball d'Isidre Macau, basat en el seu gran coneixement del territori, es deu la descoberta dels nuclis megalítics de Vilajuiga (Vinya del Rei, Garrollar, Ruïnes, Talaia, Carena, Caigut I), de Pau (Barraca d'en Rabert, Vinya d'en Berta, Puig Margall, Vinyes Mortes I) i de Palau-saverdera (Mas Bofill, Devesa, Muntanya d'en Caselles, Sureda I, Febrosa). També va donar a conèixer altres dòlmens inèdits del Port de la Selva (Mores Altes I) i de Roses (Turó de

Lluís Pericot i Lluís Esteva al dòlmen de la Cova d'en Daina, l'any 1970.

l'Home, Llit de la Generala) i també el menhir del Mas Roqué (Rabós).

Però, d'entre totes les seves aportacions destaca la publicació de la cista amb túmul de la Vinya d'en Berta, descoberta l'any 1932, completament sencera prop de Pau. Aquesta cista fou malauradament destruïda poc dies després de la seva descoberta. Per això, les indicacions i dibuixos d'Isidre Macau resulten essencials, sobretot tenint en compte la importància d'aquest megalít, tant pels seus gravats com per ser la primera cista amb túmul documentada a l'Alt Empordà.

Joan Garriga i Pujol és el capdavanter local de la represa de les investigacions sobre la serra de Rodes-cap de Creus durant el període de postguerra, a cavall entre els anys quaranta-cinquanta. Amb ell comença l'activa col·laboració de Lluís Pericot, des de la seva càtedra de Barcelona, amb els mestres empordanesos, que de

tant de profit seria per a la investigació megalítica.

Juntament amb els treballs d'August Panyella, Miquel Tarradell, Miquel Palol i Miquel Oliva, tots ells deixebles de Lluís Pericot, les seves recerques van proporcionar noves descobertes a la serra de Rodes-cap de Creus (Roca Miralles, Mas de la Mata, Creu Blanca, Pla d'Estar, Vinyes Mortes II, Mores Altes II, Coll del Bosc de la Margalla, Mas Godó, Tomba del General) i també de l'Albera (Pla dels Capellans). La seva petita síntesi - *Los monumentos megalíticos del Alto Ampurdán (Gerona)*, 1948 - és un text força avançat en el seu temps, en especial pel que fa al seu concepte d'una societat megalítica sedentària composta per grups veïns que vivien a les diferents valls de les serres alt empordaneses.

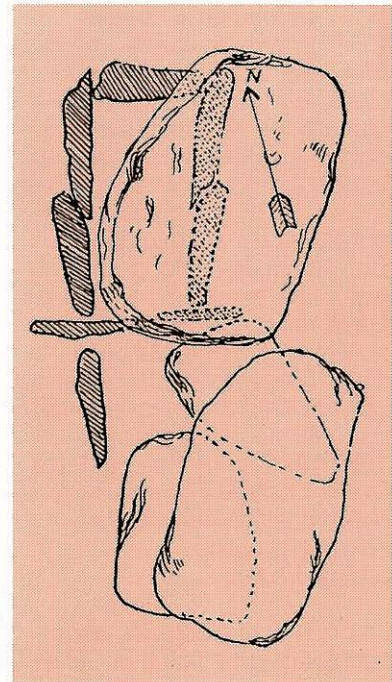
No cal oblidar, però, que el veritable motor de la forta represa de les investigacions megalítiques a l'Empordà durant els anys quaranta-cinquanta fou el Dr. Lluís Pericot i Garcia. En aquesta època, que coincideix possiblement amb el millor moment científic de Lluís Pericot, la seva contribució a la recerca megalítica no es limita al mestratge que exerceix sobre els seus alumnes i amics, sinó que hi participa activament.

Així, entre els anys 1940-1942 excava la importantíssima galeria catalana del Cementiri dels Moros (*Exploraciones dolménicas en el Ampurdán*, 1943), descoberta i esmentada pel seu sogre Salvador Raurich l'any 1923. Els materials arqueològics recuperats en aquesta excavació, en la qual també intervingueren Joan Maluquer de Motes i August Panyella, constitueixen encara l'aixovar funerari del neolític final-calcolític més complet dels dòlmens empordanesos.

Com a colofó lògic de tota l'activitat d'aquests anys, Lluís Pericot va publicar l'any 1950 una reedició de la seva tesi, ara amb el títol de *Los sepulcros megalíticos catalanes y la cultura pirenaica*, un text que va convertir-se en un clàssic obligat de la historiografia europea sobre

temes megalítics. Aquesta reedició va millorar substancialment l'obra originària, no solament perquè incloïa l'enorme quantitat de monuments descoberts des de 1925, sinó perquè variava alguns enfocaments teòrics, en especial els cronològics.

En aquest treball s'esmenta per primera vegada la possibilitat que la fase més antiga dels sepulcres de corredor alt empordanesos (Font del Roure) sigui contemporània dels Sepulcres de Fossa del neolític mitjà. Després de la síntesi final de Lluís Pericot, es faran ben poques aportacions als estudis megalítics de l'Alt Empordà fins a arribar als anys setanta-vuitanta. En canvi, al Baix Empordà començarà l'època de Lluís Esteva, una època que mereix un capítol a part.

El dolmen de Comes Llobes de Pils (Rabós d'Empordà), segons un dibuix original d'Isidre Macau.

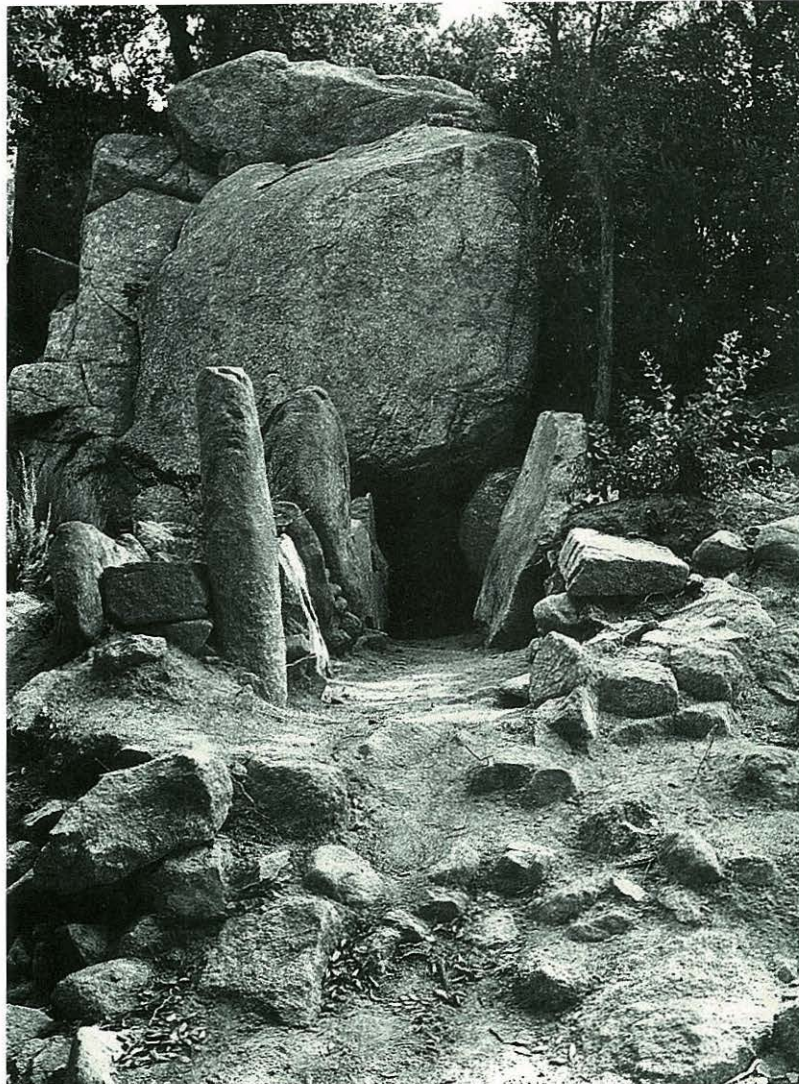
ABRICS SEPULCRALS I PARADÒLMENS

14

42

Les primeres notícies sobre els abrics sepulcral sota grans blocs erràtics de granit a les comarques gironines són des dels anys quaranta. La primera notícia escrita no va arribar fins a l'any 1951, quan Miquel Oliva publicà la seva exploració de Can Rosselló (Calonge), un jaciment d'aquesta classe a les Gavarres. La recerca sistemàtica d'aquests caus d'enterrament —a les Gavarres i el massís d'Ardenya— la van dur a terme, entre els anys 1950-1980, Lluís Esteva, Pere Caner i Esteve Fa, amb molt bons resultats en totes les zones granítiques prospectades.

La presència d'aquests abrics sepulcral s granítics a la Selva

la va confirmar Nèstor Sànciz l'any 1978, amb la descoberta del conjunt de l'ermita de Sant Salvador (Santa Coloma de Farners), de la mateixa manera que més al sud els retrobem a la serra del Corredor (el Maresme), on les condicions geològiques són idèntiques.

*El paradolmen de
Pedra Sobre Altra
(Tossa de Mar).*

A la zona granítica de l'Albera occidental, des del puig Castellar a Requesens, s'han anat descobrint abrics sepulcral s del mateix tipus des

d'inicis dels anys setanta, com per exemple el Cau Conillers (Espolla) o el Roc del Napolità (la Jonquera). Aquests abrics sepulcrales solen tenir murs de pedra seca o bé alguna llosa que delimita o tanca l'espai funerari intern. A vegades, però, les cambres funeràries, situades sota els grans blocs de granit, són completades amb lloses verticals fins i tot arriben a presentar corredors megalítics, cosa que els dóna un aspecte de veritables paradòlms.

Els primers paradòlms foren identificats també a les Gavarres i al massís d'Ardenya al final dels anys setanta. Se'n coneixen del tipus més simple, amb lloses que completen una cambra sota d'un bloc erràtic, com el de Mas Asols (St. Feliu de Guíxols), i altres que presenten un inici de corredor al seu davant, com el d'En Garcia o el de les Rates (Tossa de Mar).

Recentment, a l'Alt Empordà s'han descobert també sepulcres paradòlmènics en terrenys granítics, com per exemple el del Mas de la Pallera (el Port de la Selva) o el de la Murtra (Sant Climent Sescebes), tots dos amb corredors curts, coberts per túmuls al seu davant. En aquest darrer s'hi trobaren fragments ceràmics i peces de

collaret del calcolític. Aquesta mena d'enterraments en abric granític (i molt rarament en esquistos o pissarres) semblen pertànyer al neolític final-calcolític. Devien servir com a sepultures alternatives de les construccions megalítiques, potser reservades per a determinats individus socialment importants en aquella època.

A més dels ja esmentats, existien a les comarques gironines altres llocs d'enterrament que servien d'alternativa als dòlms al final del III mil.lenni BC, com ara les coves naturals dels terrenys calcaris, agençades a vegades amb murs o lloses de tancament.

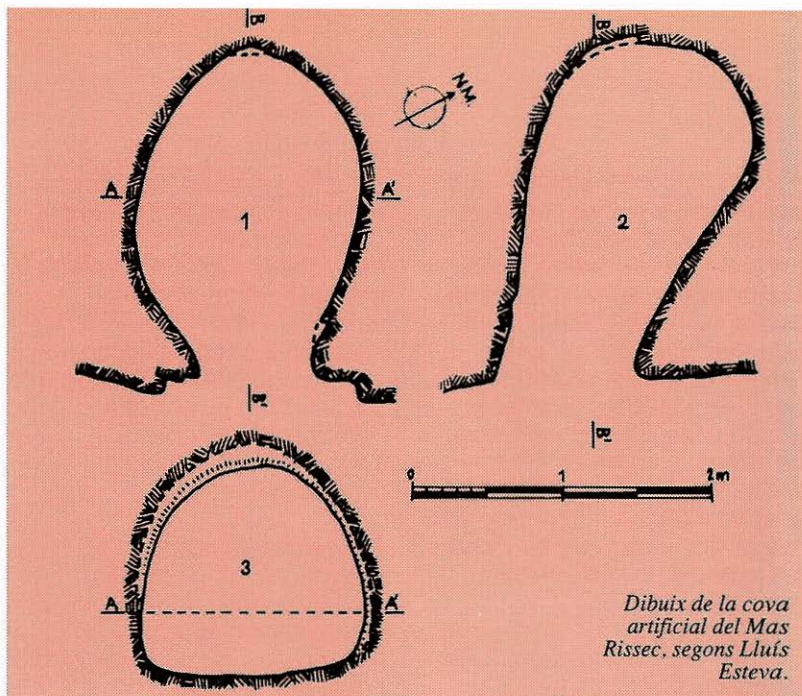
El cas de la cova-dolmen del Tossal Gros (Torroella de Montgrí), una cavitat natural a la roca calcària del massís del Montgrí que posseïx un corredor megalític d'accés, és una mostra de la varietat de sepultures que existia. Aquesta estranya sepultura combina el sistema tradicional d'enterrament en cova amb un passadís cobert, format per grans lloses, que li dóna un aspecte veritablement megalític.

Fou excavada per Lluís Pericot l'any 1923, que la publicà dins d'un escrit sobre *Las cuevas sepulcrales del Montgrí (1939)* i, més tard, juntament amb Lluís Esteva amb el títol de *La cueva-dolmen del Tossal Gros (Torroella de Montgrí, Gerona)*, l'any 1973. Durant la seva excavació es recuperaren diversos materials arqueològics propis del neolític final-calcolític, entre els quals destaquen un ganivet i una punta de sageta amb peduncle de sílex, un punxó d'os, un ullal de senglar i una destral de pedra polida. Posteriorment s'hi recolliren altres tres destrals i un fragment de vas campaniforme pirinenc.

La cova-dolmen del Tossal Gros (Torroella de Montgrí).

LES COVES ARTIFICIALS

15

Dibuix de la cova artificial del Mas Rissec, segons Lluís Esteva.

44

Els hipogeus tallats a la roca, coneguts també com a coves artificials, són una classe de sepultura ben coneguda i estesa a la Mediterrània Occidental durant el calcolític. Se'n coneixen al Llenguadoc Oriental i Provença, amb algun exemple tan espectacular com el de Crottes à Roaix (Vaucluse), a les Balears, a Múrcia, a Andalusia i a la costa central de Portugal.

A Catalunya, aquestes coves artificials es concentren a les serralades litorals de la zona nord, concretament al massís de Begur i al massís d'Ardenya, amb extensions fins a la serra del Corredor (Pedra Foradada a la Roca del Vallès). De les set

conegudes avui dia, sis d'elles es troben a les comarques gironines (Baix Empordà i Gironès), dins d'una àrea molt restringida d'uns 30 km de longitud i 10 km d'amplada, tocant a la costa. El seu origen marítim sembla doncs indiscutible.

La primera notícia sobre aquests hipogeus la dona Francesc Martorell i Peña, l'any 1879, en els seus *Apuntes arqueològics*, on esmenta la Cova de la Tuna (Solius). Més tard, Josep Pella i Forgas, l'any 1883 a la seva *Historia del Ampurdán*, esmenta les dues coves de Ses Falgues (Begur). Eduardo González Hurtebise, l'any 1905, descobreix la Cova dels Moros

(Solius) i poc després, l'any 1919, Alfred Klaebish dona a conèixer la cova del Mas Rissec (Llagostera). Aquesta darrera fou excavada i publicada (1978) per Lluís Esteva i és, sens dubte, la més ben estudiada de totes. Totes aquestes coves artificials, per altra banda, varen ser incloses en la síntesi *Los enterramientos en cuevas artificiales del Bronce I Hispánico*, de Bernardo Bercichewsky, apareguda l'any 1964.

Com a novetat, cal apuntar la identificació de les restes d'una nova cova artificial al paratge dels Rocs de Sant Julià (Canapost) per part del Geseart (25/11/89). Es tracta d'una

sepultura idèntica a les de Solius o del Mas Rissec, però amb la particularitat que va ser retallada per la meitat per una pedrera, que aprofitava la roca sorrenca de la zona. Segons sembla, en opinió de Joan Badia i Homs, la cova fou reutilitzada en època medieval com a ermitori, època a la qual deu correspondre una creu amb peanya triangular incisa en la paret est.

Tots aquests hipogeus, a excepció del que s'acaba de mencionar, que és en un pla, es troben en llocs enlairats, entre les cotes de 200-350 m d'altitud, al peu de marges o en replans amb molta visibilitat. Cal assenyalar que presenten unes característiques arquitectòniques molt peculiars que els diferencien de la resta dels hipogeus calcolítics de la Mediterrània Occidental. En efecte, aquests darrers estan sempre excavats en roques toves (calcàries o gresos) i tenen un corredor d'accés. En canvi, les coves artificials de la costa gironina no presenten aquest passadís i són excavades dins d'una roca tan dura com és el granit, excepte la dels Rocs de Sant Julià.

Els seus constructors hi buscaren, en totes, la formació d'una cavitat artificial amb planta ovalada i secció hemisfèrica, fora del cas de les coves de Ses Falegues, més

irregulars perquè quedaren sense acabar. Per a foradar-les es degueren fer servir percussors de roca, a la vegada que empraren l'aigua com a abrasiu, a jutjar pel fort poliment que s'observa a les parets i al terra.

Les seves mides són modestes. La més gran, la de la Tuna, fa 2'90 m de llarg per 2'30 d'amplada i 1'90 d'alçària. A les boques d'entrada de la Tuna i del Mas Rissec hi ha

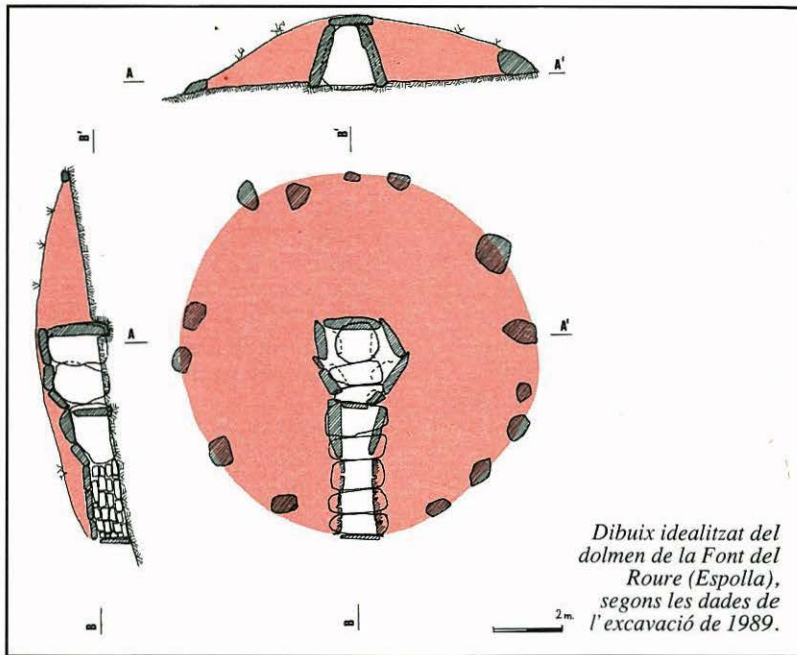
ranures al terra, on devia anar encaixada una llosa-porta circular que tancava la tomba. A la del Mas Rissec es varen recuperar només algunes poques restes dels aixovars funeraris que devien contenir. Es tracta de ceràmica feta a mà, un fragment de destrat polida i dues eines de sílex (raspador i truncadura), que testimonien el seu ús sepulcral al final del III mil·lenni BC, paral·lelament als dòlmens, abrics i paradòlmens.

La cova artificial del Mas Rissec (Llagostera).

ELS SEPULCRES DE CORREDOR

16

Dibuix idealitzat del dolmen de la Font del Roure (Espolla), segons les dades de l'excavació de 1989.

46

Els sepulcres de corredor són els sepulcres megalítics que tenen l'àrea de distribució més extensa de l'Europa Occidental. Les seves múltiples varietats arquitectòniques es troben des de les illes britàniques fins al sud de Portugal, cobrint tota la façana atlàntica francesa, on destaca l'importantíssim nucli de Bretanya. També es coneixen grups diversos a la zona mediterrània, com, per exemple, els grups del Llenguadoc Oriental o de l'Empordà. Les seves cronologies oscil·len entre el neolític mitjà i el final.

A Catalunya, tots els sepulcres de corredor es concentren en una zona molt restringida, que va des de les Gavarres (Baix

Empordà) fins als Aspres del Canigó (Rosselló-Conflent). El seu epicentre és l'àrea de l'Albera, serra de Rodes i cap de Creus (Alt Empordà), on hi ha la quasi totalitat d'aquesta classe de sepulcres megalítics. En aquesta regió, els sepulcres de corredor coneguts es poden subdividir en tipus arquitectònics bàsics, a partir de la forma de les seves cambres funeràries.

Es pot distingir entre sepulcres de corredor amb cambra subcircular, amb cambra trapezoïdal i amb cambra rectangular. Els dos primers tipus són els més antics, amb monuments del final del neolític mitjà, mentre que el darrer correspon a sepulcres bastits durant el

neolític final, contemporanis de les galeries catalanes.

Els sepulcres amb cambres subcirculars són bastits sempre sobre terrenys plans, igual que els de cambra rectangular. En canvi, entre les tombes de cambra trapezoïdal no falten exemples de dòlmens encaixats dins de rases obertes en un vessant amb fort desnivell, com és el cas del Solar d'en Gibert o del Passatge. Són construïts generalment amb lloses de granit/gneis, o bé amb esquistos/pissarres locals, encara que també se'n coneixen de quars blanc (Puig d'Esquers-I i Mas Patiràs (Colera).

Les cambres dels sepulcres

més vells es bastien cavalcant les lloses-suports, sovint de forma ametllada. Les capçaleres són quasi sempre internes, entre els dos laterals posteriors de la cambra. S'han conservat restes d'alguns enllosats (Barranc).

Les entrades de les cambres queden marcades com a mínim per dues lloses en tascó i a vegades també per lloses-muntants, paral·leles (Barranc) o perpendiculars (Comes Lobes) al seu eix. Portaven

encaixada una llosa-porta rectangular, com les trobades als dòlmens de Girarols I o de Comes Lobes.

Els corredors, sempre més baixos i axials respecte a la cambra, poden ser de lloses o de murs de pedra seca. La seva entrada s'obre, a la vora del túmul, a vegades en semicercle, formant una mena de vestíbul. Anava tancada normalment per una llosa-porta (Tires Llargues), encara que podia també ser condemnada

amb un mur (Barranc), per tal d'evitar posteriors reutilitzacions.

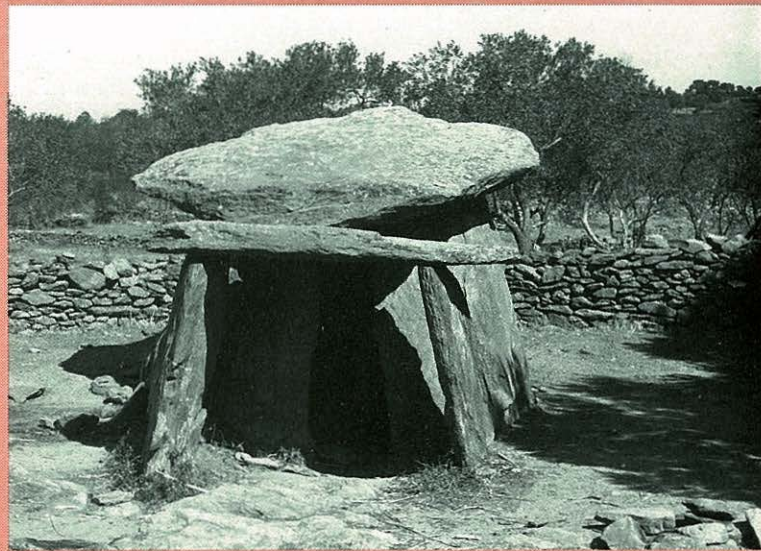
Els túmuls són contraforts de rocs, acabats en mur tocant a la cambra, recoberts per terra i relligats per un cromlec de grans blocs. L'única excepció coneguda és la del dolmen dels Estanys II, que presenta un anell de grans blocs darrere la cambra, seguit per una massa de terra i acabat per un cromlec de blocs ajaguts.

La Creu d'en Cobertella

Aquest dolmen, un dels més espectaculars de l'Empordà, es troba al terme de Roses, en un turó a l'esquerra de la carretera que duu a Cala Montjoi. És ben indicat i fàcil de trobar.

Se'l troba documentat des del segle XIII, com a "pedra Coperte", però fou publicat per primera vegada per Manuel Cazorro (1912). Molts prehistoriadors catalans, com Pere Bosch i Gimpera i Lluís Pericot, l'esmentaren més tard, i també fou excavat l'any 1942 per August Panyella i Miquel Tarradell.

Fou, però, Francesc Riuró, l'any 1957, qui el va excavar amb més cura, a la vegada que es va encarregar de la seva modèlica restauració actual. Aquest autor és qui va descobrir les ramures on anaven encaixades les lloses del passadís d'aquest dolmen,

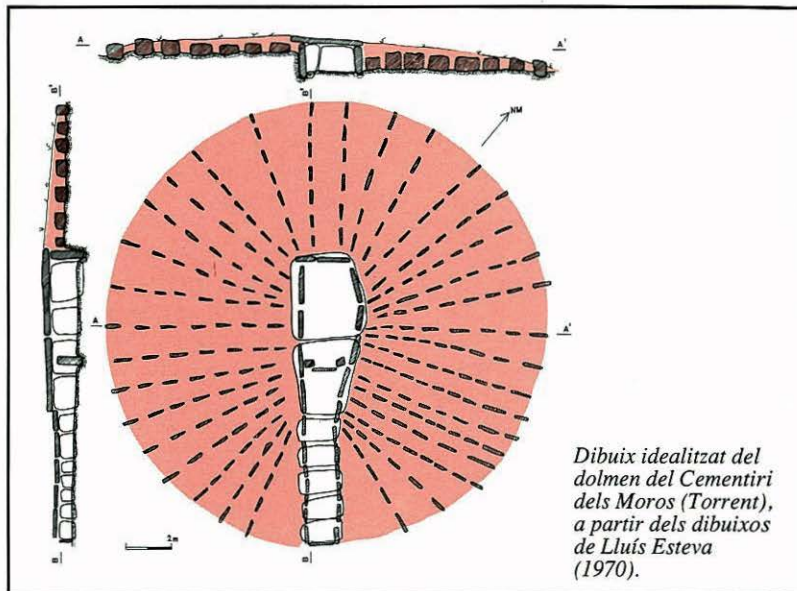

desaparegudes des de temps remots. Gràcies als seus treballs es pot afirmar que es tractava d'un sepulcre de corredor, sens dubte el més gran i alt de Catalunya.

El dolmen de la Creu d'en Cobertella (Roses).

LES GALERIES CATALANES

17

Dibuix idealitzat del dolmen del Cementiri dels Moros (Torrent), a partir dels dibuixos de Lluís Esteva (1970).

48

Els sepulcres en galeria coberta apareixen en algunes de les principals zones megalítiques d'Europa Occidental (Bretanya, Conca Parisina) durant el neolític final i són una clara derivació dels sepulcres de corredor anteriors. Igualment, es coneixen en altres zones com el sud de França (Aquitània, Aude), de Catalunya i del nord de Portugal, amb una cronologia similar, però amb unes característiques arquitectòniques força distintes.

En efecte, mentre al nord de França les veritables galeries cobertes són un llarg passadís que conserva la mateixa alçària, a les regions del sud es

tracta de monuments de planta rectangular, però amb una clara diferència d'altitud entre la cambra i el corredor. Per això, alguns autors les anomenen genèricament falses galeries cobertes, mentre que altres prefereixen adjectivar-les amb un topònim que les identifiqui amb cada regió concreta.

Les galeries catalanes deriven dels sepulcres de corredor empordanesos, potser per contactes amb les galeries de l'Aude francès durant el neolític final, i s'escampen per una àrea molt més gran. Es troben al Rosselló, a l'Alt i el Baix Empordà, al Vallès Oriental i al Maresme, mentre que per l'oest arriben als altiplans interiors

d'Osona i Solsona. El Turó de les Fosses (Valldossera, Tarragona) és el monument més meridional. Totes diferencien, tant en altura com en magnitud, la cambra del passadís.

A Catalunya, les galeries són de dos tipus diferents: les que presenten una planta en V i les que la tenen en U. Entre les primeres hi ha bona part de les més grans, mentre que les segones acostumen a ser de petites dimensions. Es construïen normalment damunt de terrenys planers, encara que, en algun cas (Cementiri dels Moros), la cambra està parcialment enfonsada dins d'una rasa excavada a la roca.

Com a novetat, cal esmentar que, al costat dels tradicionals granits i esquistos, apareixen ara monuments fets de sorrenca o de conglomerat, a causa de l'àmplia zona de distribució geogràfica.

Les cambres es bastien amb lloses-suport en línia, generalment de forma prismàtica, mentre que la capçalera sol ser externa, per fora dels dos laterals posteriors de la cambra. Alguns monuments compten amb dues lloses capçaleres (Cementiri dels Moros); altres tenen

diverses lloses de coberta a la cambra (Cova d'en Daina).

A les galeries en V (Cementiri dels Moros) l'entrada de la cambra s'assenyala sempre amb dos muntants prismàtics, un a cada costat. En canvi, només algunes galeries en U presenten una o dues lloses perpendiculars a la cambra (Turó de Sant Dalmau), que la diferencien del passadís. No es coneixen portes amb lloses foradades entre les galeries de l'àrea gironina, encara que se'n coneixen en altres llocs de Catalunya (Torre dels Moros).

Potser l'element arquitectònic més peculiar d'algunes galeries catalanes siguin els seus túmuls complexos, que a vegades semblen fets per mans de "professionals", tal com deia el Dr. Joan Maluquer de Motes. Al Cementiri dels Moros es pot observar la seva estructura de lloses clavades de cairell fent radials, que comencen a la cambra i arriben fins a la vora del túmul. Al Turó de les Fosses aquesta mateixa disposició és completada per un mur al voltant de la cambra, on van a morir els radials.

La Cova d'en Daina

Aquest monument megalític, sens dubte un dels més coneguts i visitats de Catalunya, és al terme de Romanyà de la Selva, a uns 650 metres del poble, a l'esquerra de la carretera que duu a Calonge. Està ben indicat i és molt fàcil de trobar.

Fou descobert per Pere Cama i Casas, l'antic propietari dels terrenys. La primera notícia escrita, de l'any 1894, es deu a Agustí Casas. Ha estat esmentat després per molts investigadors, com Manuel Cazorro, Pere Bosch i Gimpera i Lluís Pericot. L'any 1956, Lluís Esteva i Cruañas el va excavar i restaurar definitivament, a la vegada que el publicava l'any

1957 dins del primer Corpus sobre les Gavarres.

La Cova d'en Daina (Romanyà de la Selva), després de la restauració de Ll. Esteva, l'any 1956.

ELS DÒLMENS SIMPLES

18

50

L' àrea geogràfica dels dòlmens simples a l'Europa Occidental se centra entre l'est de França i l'oest d'Alemanya, amb extensions a Suïssa, encara que és a les regions dels Causses francesos i la serralada del Pirineu on són més nombrosos. Es comencen a bastir al neolític final i es multipliquen durant el calcolític.

A Catalunya, els dòlmens simples es troben bàsicament a les terres altes interiors del Pirineu i Pre-pirineu, amb una forta concentració a l'Alt Urgell-Solsonès i a les comarques properes (els Pallars, la Cerdanya, el Capcir i el Berguedà), encara que a través de la serralada arriben fins al Ripollès, els Aspres del

Canigó i la part occidental de l'Albera.

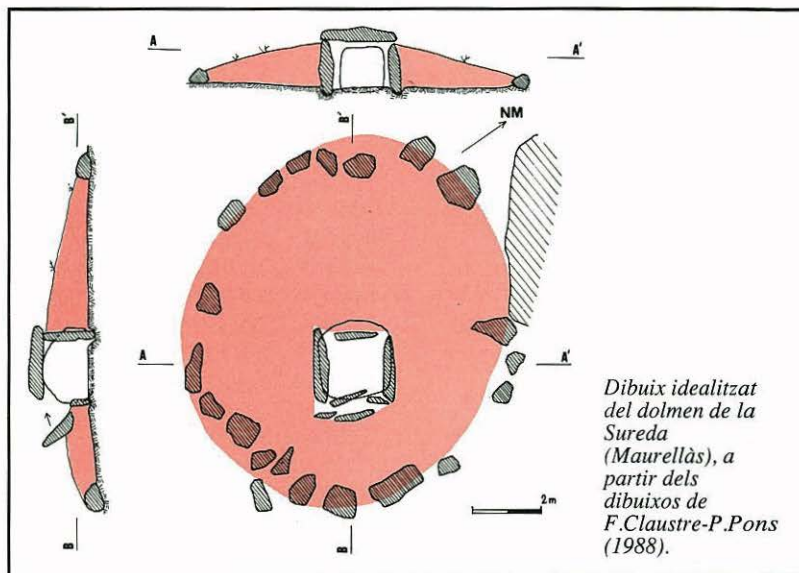
En els dòlmens simples d'aquestes comarques pirinenques, normalment s'accedeix a la cambra funerària des del centre del túmul, a través d'una porta elevada o finestra frontal. Aquesta classe de dolmen és conegut com a cambra pirinenca.

Recentment, a l'Albera Occidental s'ha identificat un nou tipus de dolmen simple, a partir de l'excavació del sepulcre megalític del Salt d'en Peió l'any 1986. Es tracta d'una cambra centrada al mig d'un tarter, a la qual es podia entrar a través d'un vestíbul-pou. Des de dins d'aquest vestíbul era possible remoure una llosa-porta i entrar

al recinte funeràri. Aquesta classe de dolmen simple s'anomena arca amb vestíbul-pou i possiblement la seva distribució vagi més enllà de l'Albera Occidental. Les restes conservades dels aixovars funeràris en els dos tipus de dòlmens simples de Catalunya indiquen que foren bastits durant el calcolític.

A les comarques gironines, els dòlmens simples són coneguts a l'Albera Occidental (Alt Empordà), al Ripollès i la Cerdanya. A l'Albera Occidental només s'ha documentat, per ara, l'existència d'arques amb vestíbul-pou, tipus Salt d'en Peió.

De tota manera, la troballa d'una cambra pirinenca a

Maurellàs (Vallespir), a només 7 km al nord-est de la Jonquera, és una bona prova de la presència d'aquesta classe de dolmen al Pirineu Oriental. Aquest sepulcre de la Sureda (Maurellàs) fou excavat l'any 1986 per Françoise Claustre, poc després de la seva descoberta. El monument havia conservat íntegre el sistema d'accés a la cambra, compost per una llosa frontal rebaixada entre dos muntants,

sobre la qual encara hi havia la llosa-porta elevada.

Normalment, les cambres dels dòlmens simples estan formades per dos grans suports laterals, llargs i alts, i per una petita capçalera, que pot ser interna o externa. Sovint aquesta capçalera no aguanta la coberta. Els ortostats són prismàtics o irregulars i les cobertes de grans dimensions.

Els constructors dels dòlmens simples buscaven una aparença de monumentalitat. Per això, sovint els bastien sobre monticles naturals, damunt dels quals hi superposaven túmuls, més de rocs que de terra, anomenats tarters. Els cromlecs estan formats moltes vegades per lloses clavades, posades de cara. Les roques emprades són sempre les locals: granits, pissarres o sorrenques.

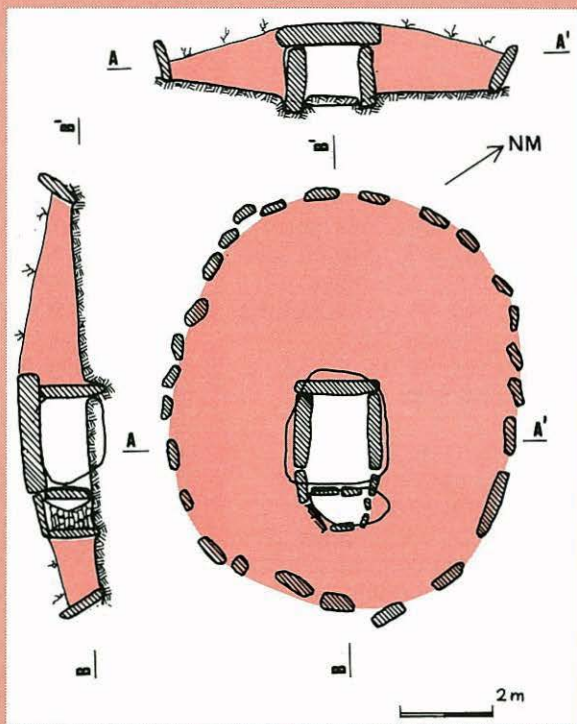
El Salt d'en Peió

És un dels darrers sepulcres megalítics localitzats a l'Albera i el primer que amb seguretat es tracta d'un dolmen simple, del tipus que s'ha batejat com arca amb vestíbul-pou.

Es troba al terme de Sant Climent Sesebes, als vessants occidentals del puig Castellar, a l'est d'una nova pista militar que duu a Santa Fe dels Solers. És darrere un turó rocós que ha servit com a diana per a les pràctiques d'artilleria.

Fou identificat pel Geseart (E. Carreras i M. Dídac Piñero) l'any 1985 i excavat l'any següent (J. Tarrús-J. Chinchilla). Al vestíbul d'accés, s'hi varen recuperar les restes, gairebé completes, d'un vas i dues cassoles campaniformes d'estil Pirinenc. Rafael Insa, paleta d'Espolla, el va restaurar perfectament en el mateix any.

Dibuix idealitzat del dolmen del Salt d'en Peió (Sant Climent Sesebes), segons les dades de l'excavació de 1986.

EMPLAÇAMENT I ORIENTACIÓ

19

*El dolmen de Comes
Llobes de Pils a
l'Albera.*

52

L'elecció d'un lloc d'emplaçament adequat era, sens dubte, un dels passos previs més importants en el moment de construir un sepulcre megalític, perquè una de les funcions essencials d'aquests monuments funeraris era la de destacar en el paisatge i ser fàcilment visibles a molta distància.

Per això, la major part dels dòlmens es troben en punts dominants del paisatge, sovint al cim d'un turó, a la cresta d'un serrat o en una collada, encara que es coneixen monuments situats a la part baixa dels vessants o fins i tot en una vall tancada, tocant a un torrent, com el de Riera Pujolar I (el Port de la Selva).

Sovint la seva visibilitat és tan extraordinària que han servit al llarg del temps com a punts de referència geogràfica. A l'Empordà, és normal albirar-ne des d'un d'ells d'altres situats a la mateixa visual, a les rodalies. L'encert que tingueren els constructors de dòlmens en la selecció dels seus emplaçaments, queda demostrat per la supervivència d'aquests punts topogràfics com a línies territorials durant l'edat mitjana i moderna, ús que possiblement es devia iniciar en època romana o fins i tot ibèrica.

Si ens fixem en una comarca concreta, com per exemple l'Alt Empordà, veurem que un 50% dels sepulcres megalítics

coneguts són situats en un punt molt dominant (turó, coll), un 27% en un vessant mitjanament dominant, un 20% en terrenys planers, poc dominants, i només un 1% en una vall tancada, sense visibilitat (Riera Pujolar I). Els percentatges són similars al Baix Empordà, mentre que els pocs dòlmens coneguts al Gironès, al Pla de l'Estany, a la Garrotxa i al Ripollès es troben tots en punts dominants.

Un altre aspecte destacable de les tombes megalítiques és la seva orientació, sempre respecte al seu eix més llarg.

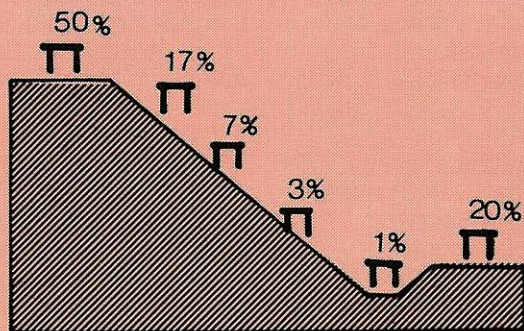
Aquesta, tal com succeeix en moltes altres cultures i èpoques posteriors, segueix normalment pautes força fixes, segons el tipus de sepultura i període de què es tracti.

Tal com s'ha comprovat en nombrosos dòlmens, des de l'Atlàntic a la Mediterrània, aquestes orientacions buscaven que la llum del sol arribés a l'interior de la cambra funerària en determinades èpoques de l'any, generalment durant els solsticis d'estiu o d'hivern, probablement per raons religioses que ara se'ns escapen. Potser volien orientar l'ànima dels difunts cap al sol?

En general, les cistes amb túmul empordaneses s'orienten

al nord-sud, mentre que les de la Garrotxa i el Ripollès van d'est-oest, encara que hi ha excepcions. Els sepulcres de corredor, les galeries catalanes i els dòlmens simples s'obren entre el sud i el sud-est, amb molt pocs monuments que miren al sud-oest.

Les sepultures megalítiques es poden trobar aïllades o bé concentrades en una àrea petita, en agrupaments o fins i tot formant veritables necròpolis. A l'Alt Empordà, es pot observar que les cistes amb túmul del cap de Creus estan totes arrencades d'est a oest, seguint la cresta de la muntanya, una a cada collada des del pla de les Gates fins al puig Alt, damunt la cala Montjoi.

Un dolmen a la vora d'una riera

El sepulcre de corredor de Riera Pujolar I és l'únic dolmen conegut a les comarques de Girona que es troba tocant a una riera. Pertany al terme de Port de la Selva i és a sota de la Roca Miralles, al marge dret de la riera Pujolar, arran de l'aigua.

Que un dolmen estigui situat en un lloc tan poc dominant com és el fons d'una vall estreta, gairebé un congost, com passa en aquest cas, és ja un fet remarcable, perquè normalment es bastien en punts dominants del paisatge; però que es trobi a la vora d'un torrent, amb els perills per a la seva conservació que això suposa, és totalment insòlit.

Actualment, el dolmen té la coberta estintolada a la seva dreta i es poden observar, encara, restes dels murs de pedra seca que devien formar el seu passadís. Mereix, sens dubte, una visita.

Situació topogràfica dels dòlmens i cistes amb túmul de l'Alt Empordà.

EL MITE DEL TRÍLIT

20

Vista frontal del dolmen de Vinyes Mortes I (Pau).

54

Encara avui dia, si es demana a un grup d'escolars que dibuixin un dolmen, la immensa majoria farà simplement dues lloses que en sostenen una altra, és a dir, un trílit. Aquest fet és extensible a la població adulta, de tal manera que la idea d'un dolmen com una cambra funerària, d'arquitectura sovint complexa, és rebutjada unànimement, a vegades fins i tot amb vehemència.

Evidentment, cal buscar la causa principal d'aquesta confusió en l'estat lamentable en què es troben molts dòlmens, que a vegades només conserven unes poques lloses de la cambra funerària com a

únic vestigi del que era el monument original. De tota manera, és molt estrany, per no dir absolutament excepcional, que en un dolmen només hagin quedat dempeus dos dels suports de la cambra i la seva coberta, perquè gairebé sempre conserven com a mínim una quarta llosa, la de la capçalera.

Per això, cal pensar que la seva identificació amb un trílit obeeix sobretot a una observació poc acurada, sempre frontal, que menysprea els detalls i en canvi sobrevalora allò que és més evident i, a més, encaixa amb allò que s'esperava. Cal esmentar, en aquest sentit, que

generalment els pastors o pagesos són molt més fidedignes en les seves descripcions que no els excursionistes de ciutat, encara que siguin gent d'estudi.

En algunes zones, com a la Bretanya francesa, la gent acostuma a distingir entre els monuments sencers o "túmuls", és a dir, els que encara estan coberts per un monticle de terra, i els degradats o "dòlmens", que exhibeixen a l'aire lliure les lloses de la cambra, l'esquelet intern del sepulcre. Aquesta doble

denominació és fàcil d'explicar, perquè realment és difícil d'imaginar-se que un dolmen mig enrugat hagi pogut ser mai un monument tumulari complex, com els pocs que encara es conserven intactes.

En tot cas, almenys a Catalunya, pot haver-hi un motiu cultural afegit que expliqui el fort arrelament popular que té la imatge del trílít, identificada com a dolmen. En efecte, a les escasses planes que es dediquen a la Prehistòria en els antics llibres de batxillerat, i encara en alguns de vigents, s'insisteix tossudament a descriure els dòlmens com un castell de tres pedres, o bé com una taula, que servia de monument sepulcral.

En alguna ocasió, en aquests llibres de text s'afegeix un dibuix d'un dolmen, per tal de reforçar la idea. Aquest sol ser una còpia del croquis artístic —en forma de trílít— que féu A.de Bofarull (*Historia crítica de Catalunya, 1876*) del desaparegut dolmen de la Grossa (Mojà); o bé una secció

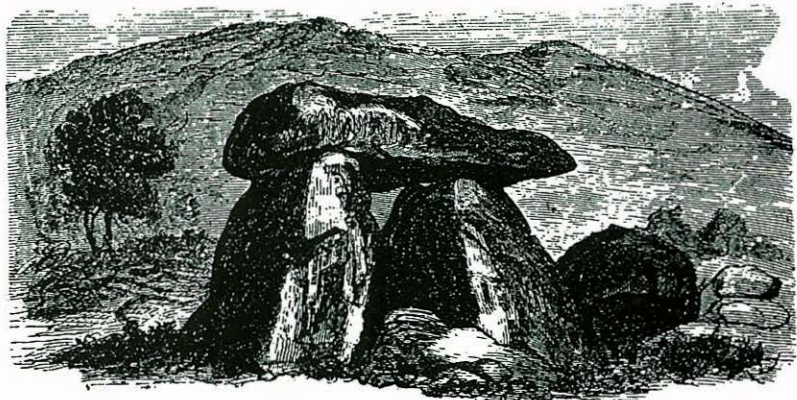
Dibuix del dolmen de la Grossa (Mojà), destruït, que fou publicat l'any 1876 per A. Bofarull.

frontal d'una cambra megalítica, treta dels primers articles de P.Bosch i Gimpera i Lluís Pericot, sense la planta i el túmul de monument. D'aquesta manera, s'aconsegueix el que es buscava, un dolmen-trílít, i es perpetua el mite del dolmen que mai no existí.

Si, al contrari, es prefereix il·lustrar l'explicació amb una bona fotografia d'un dolmen, s'escull monòtonament el de la Pedra Gentil de Vallgorguina (Vallès Oriental), un monument caigut que va restaurar el propietari del Mas Pradell l'any 1855, tal com diu Josep Pella i Forgas a la seva *Historia del Ampurdán (1883)*. Una acció que aquest autor considerava una "lección dada por un

olvidado propietario de nuestras montañas al positivismo ignorante de muchos ilustrados". En realitat, l'esmentada restauració va convertir aquell sepulcre enrugat en una veritable taula-dolmen, una altra il·lusió de la ment com els trílits, només apta per a esotèrics i bruixes. Mai no hauria de ser esmentat com a exemple arquitectònic d'un dolmen.

No és d'estranyar, doncs, que costi tant de desterrar aquestes falses imatges i que el mite del trílít o del dolmen-taula continuï vigents, tal com es pot observar en les places de tants pobles, adornades amb "monuments" d'aquest tipus, sovint proveïts del corresponent sortidor.

ELS MONUMENTS DE L'ALBERA

21

*El dolmen del Salt
d'en Peió (Sant
Climent Sescebes).*

56

Parlar dels monuments de l'Albera comporta, com és natural, referir-se als existents als dos vessants de la serralada, des del coll del Portús al coll del Frare, perquè no fóra correcte separar una unitat fisiogràfica tan clara com aquesta.

Per tant, en aquesta ocasió caldrà sortir una mica del marc acceptat de les comarques gironines i endinsar-se lleugerament a la part sud del Rosselló i del Vallespir, a l'altre costat de l'actual frontera amb França.

L'Albera és un massís paleozoic, format per roques de granit, pissarra i esquist, a més d'algun aflorament de quars, que presenta en superfície abundants

rocaters, molt apropiats per a bastir-hi dòlmens.

Els dòlmens d'aquesta serra es troben tant en terrenys planers, entre les cotes de 100-200 m s.n.m., al peu de la muntanya, com en una franja més elevada, entre els 200-450 m. Molts pocs superen aquesta altitud, entre els quals cal destacar el dels Pedreguers (la Jonquera), a uns 650 m, i el del Coll de les Portes (Cervera), a uns 480 m.

Sobre el mapa apareixen agrupaments clars, en especial a la zona dels Estanys (la Jonquera), amb vuit sepulcres coneguts; al nord del puig Castellar (Espolla), amb dos grups de tres dòlmens cadascun; a la zona del Mas Torres (Sant Climent Sescebes),

amb cinc tombes; i a la zona del puig Esquer (Llança-Colera), amb altres quatre més.

Sobre el terreny, es pot constatar l'existència de veritables necròpolis de dos o tres sepulcres, situats a menys de 50 m uns dels altres, com són els de Girarols I i II (Espolla) o els de Tires Llargues, Gutina i Prat Tancat (Sant Climent Sescebes). Aquestes necròpolis i agrupaments solen correspondre a tombes del període més antic-sepulcres de corredor amb cambres subcirculars o trapezoïdals-, mentre que les galeries catalanes (Balma de na Cristiana) acostumen a estar aïllades. Normalment els

dòlmens simples estan agrupats (Mas Baleta I, Mas Baleta II i Estanys I), però també n'hi ha d'aïllats (Les Closes i el Salt d'en Peió).

Es coneixen cinquanta-tres monuments a l'Albera: trenta-cinc sepulcres de corredor, cinc galeries catalanes, vuit dòlmens simples i tres d'incerts. Pel que fa als primers, se'n coneixen sis amb cambres subcirculars, tres de tipus rectangular i la resta semblen totes trapezoidals. D'entre els dòlmens simples, un respon al tipus de la cambra pirinenca (la Sureda a Maurellàs) i un altre al d'arca amb vestíbul-pou (Salt d'en Peió); la resta són indeterminables.

Es consideren incerts els dòlmens destruïts o malmenats (Puig Esquer II, Pla dels Capellans, Vinya Monera), o bé aquells que necessiten una excavació arqueològica prèvia per a poder determinar la seva tipologia arquitectònica (Mas Baleta III, Estanys III).

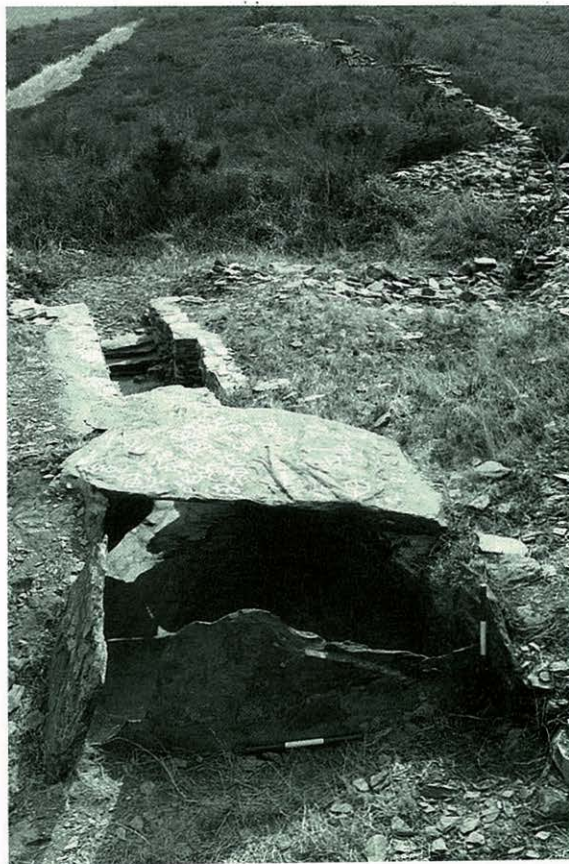
A l'Albera, els dòlmens es conserven en un relatiu bon estat, sobretot si se'ls compara als d'altres zones veïnes. Potser els monuments més interessants són els següents: Font del Roure, Gutina, Tires Llargues, Barranc, Comes Llobes de Pils, Balma de na Cristiana, Barraca del Lladre, Salt d'en Peió i la Sureda de Maurellàs. El de na Cristiana és

el més gran de tots, amb 5'5 m de llarg, 1'60 d'ample, una alçària de 2 m i un túmul de 10 m.

No es coneixen a l'Albera ni cistes amb túmul ni hipogeus i només hi ha alguns indicis d'hàbitats a l'aire lliure, però en canvi els abrics granítics sepulcralis sí que són coneguts (Cau Conillers a Espolla, la Murtra a Sant Climent Sescebes). S'han reconegut

tretze menhirs a l'Albera, alguns d'ells tan importants com el dels Estanys II, el de la Murtra o el dels Palaus. Alguns es relacionen amb els dòlmens, mentre que altres es troben aïllats, potser als límits dels territoris de cada grup.

Quant a les roques amb inscultures, les principals són la Pedra dels Sacrificis de Capmany i la Roca de les Creus dels Vilars.

El dòlmen del Barranc o d'en Cotó (Espolla).

LA SERRA DE RODES I EL CAP DE CREUS

22

*El dolmen de la
Devesa (Palau-
saverdera).*

58

La serra de Rodes i el cap de Creus formen part també del massís paleozoic de l'Alt Empordà, amb formacions geològiques molt espectaculars, integrades per roques com el granit, la pissarra, l'esquist o el gneis. Aquesta serra està separada de l'Albera per la vall de Valleta, formada per la riera d'aquest nom, limitada al sud pel Mont Perdut i per la Roca Miralles. Els primers dòlmens d'aquesta àrea es troben al sud d'aquestes dues muntanyes, és a dir, que existeix un buit de monuments megalítics entre la serra Balmeta (l'Albera) i el vessant sud de la serra de Rodes.

La major part dels dòlmens i cistes amb túmul d'aquestes muntanyes es troben situats entre les cotes de 200-450 m s.n.m., encara que alguns són a la plana (Vinya d'en Berta) o en cotes compreses entre els 100-200 m s.n.m. (Barraca d'en Rabert, Mas Bofill). S'hi observen agrupacions clares de dòlmens tant al vessant sud com nord de la serra de Rodes. En el primer, cal destacar els grups de Coma d'Infern (Vilajuïga), amb set monuments; en el segon, el del Pla del Dijous (el Port de la Selva), amb altres cinc .

Al cap de Creus queden molt ben marcats dos grups, al seu

costat sud: un de sepulcres de corredor, a l'altiplà de la Torre del Sastre (Roses), amb quatre tombes; l'altre als colls que hi ha sobre la cala Montjoi (Roses), format per sis cistes amb túmul.

Els monuments megalítics de la serra de Rodes i el cap de Creus (Alt Empordà) formen un conjunt molt homogeni, caracteritzat per l'absoluta preponderància dels sepulcres de corredor i per la presència d'algunes cistes amb túmul. Dels quaranta-tres sepulcres identificats, sis corresponen a

cistes amb túmul, dos a galeries catalanes (Mas de la Mata i Talaia) i els altres trenta-cinc són sepulcres de corredor. Dos d'aquests darrers (Mas Bofill i Barraca d'en Rabert) tenen cambres subcirculars, mentre que les altres semblen totes de tipus trapezoïdal, excepte la del dolmen de Ruïnes, que és rectangular.

Les cistes amb túmul tenen una forma rectangular allargada (d'uns 2 m de llarg i 0'80 m d'amplada), com les de la Vinya d'en Berta, la de la Sureda, la Tomba del General o la del Puig Alt; o bé curta (d'uns 1'5 m de llarg i 0'70 m d'amplada), com les del Pla de les Gates o del Puig Rodó. Els seus túmuls són circulars, amb uns diàmetres que oscil·len entre els 5'50 m del Pla de les Gates i els 15'5 m del Puig Rodó.

Els monuments més espectaculars d'aquesta àrea són els sepulcres de corredor de la Sureda (Palau-saverdera) i el de la Creu d'en Cobertella (Roses). Aquest darrer és un dels dòlmens més espectaculars de Catalunya, amb una cambra de 4 m de llarg i 3 m d'ample, un corredor de 6 m, una alçària de 3 m i un túmul de 14 m.

No es coneixen hipogeus en aquesta zona ni tampoc menhirs, encara que alguns topònims (Perafita al Mont

Bufadors) poden ser testimoni de l'antiga presència d'aquests darrers al cap de Creus. Darrerament, en canvi, s'ha identificat un paradolmen a la serra de Rodes —el de La Pallera (el Port de la Selva)—, una cambra semiartificial amb corredor d'accés, similar als coneguts a les Gavarres.

Les roques amb inscultures són molt nombroses a la serra de Rodes-cap de Creus. Generalment es tracta de simples cassoletes, relligades amb reguerons o aïllades, com les trobades prop de la cista del puig Rodó o les del Mont Bufadors. També usals són els cruciformes, fets amb quatre cassoletes relligades,

com els que es troben per damunt de Ca n'Isach o de la Coma d'Infern. Potser la roca amb gravats més interessant és la de Roca Galera, un aflorament d'esquist que es projecta sobre la vall de Santa Creu (el Port de la Selva). En ella hi ha insculpides dues rodes amb radis, dos cercles, un semicercle barrat i dues cassoletes. Aquests signes són els més complexos de la zona, a part dels de la Vinya d'en Berta.

El dolmen del Mas de la Mata (el Port de la Selva).

EL SECTOR NORD DE LES GAVARRRES

23

*El dolmen dels Tres
Peus (Fitor-Fonteta).*

60

El sector nord de les Gavarres és el que s'estén entre el riu Daró i la riera de Fonteta, essencialment en el municipi de Fitor-Fonteta (Baix Empordà). És format per serres paleozoiques, on la pissarra és la roca preponderant. Els dòlmens i cistes amb túmul se situen entre les cotes de 250-350 m s.n.m., amb poques excepcions, entre les quals cal esmentar els sepulcres de Can Mina i del Cementiri dels Moros, en cotes properes als 100 m.

L'agrupament més clar de dòlmens és el del mas Plaja, al voltant del qual hi ha quatre galeries catalanes (Tres Caires,

Serra de Cals, Tres Peus, Roca de la Gla) i un sepulcre de corredor (Serra Mitjana), en un radi d'1 Km. Els altres sepulcres megalítics i les cistes amb túmul de la zona són més escampats.

Al sector nord de les Gavarres es coneix una gran varietat de sepulcres megalítics artificials. D'un total de vint-i-un monuments, hi ha: tres cistes amb túmul, un sepulcre de corredor amb cambra subcircular (Can Mina), dos amb cambra trapezoïdal (Serra Mitjana, Llobinar), una galeria catalana gran en V (Cementiri dels Moros), tretze petites galeries catalanes en U i tres coves artificials (les dues de

Ses Falugues i la dels Rocs de Sant Julià).

Les cistes amb túmul d'aquest sector (de l'Abel, Cadira del Bisbe i Cim del Clot del Llorer) són molt similars per la forma (rectangular llarga) i per les dimensions (entre 1'70-2 m de llarg i 0'70 m d'ample) a les del costat sud de les Gavarres. En canvi, sembla que se'n diferencien per la tècnica constructiva de les cambres i pels túmuls.

En efecte, aquests estan ben conservats al sector nord de les Gavarres, on estan formats per

abundants blocs i terra; mentre que a la banda sud, més erosionats (llevat del de les Pedres Dretes de Ruàs), semblen integrats essencialment per terra. Quant a les cambres, les del nord semblen aèries i les del sud semienfonsades.

Sens dubte, els monuments més característics d'aquesta àrea nord són les galeries catalanes i, d'entre aquestes, la gran galeria en V del Cementiri dels Moros (Torrent).

Es tracta d'un imponent sepulcre, de 12'5 m de llarg per 2'50 m d'ample (cambra) i una alçària màxima d'1'25 m. El seu túmul és ovalat, amb un diàmetre de 21/16 m, i presenta una interessantíssima estructura interna: multitud de radials fets de lloses clavades de cairrell, que arrenquen de la vora del túmul i van a morir a la cambra. La seva excavació, iniciada pel Dr. Lluís Pericot (1940) i completada per Lluís Esteva (1945-1948), ha proporcionat importants materials arqueològics sobre els grups del neolític final que el bastiren. Pel que fa a la resta de monuments, cal destacar els magnífics exemples de galeries catalanes en U, en especial la del Mas Estanyet. Aquestes galeries petites, construïdes al neolític final-

calcolític, són de fet els monuments megalítics més representatius de les Gavarres.

Ja s'ha esmentat abans la presència de tres coves artificials en aquest sector nord de les Gavarres, un tipus de tomba molt característica de les Gavarres-massís d'Ardenya, que no es retroba en cap més indret de Catalunya, a excepció de la Pedra Foradada (La Roca del Vallès), identificada recentment pel Geseart (1991).

Gairebé no es coneixen paradòlmens en aquesta zona i només s'ha localitzat un menhir, el de la Pedra Dreta de Sant Sadurní de l'Heura, actualment ajagut.

Es coneixen algunes roques amb inscultures al nord de les Gavarres, encara que no són tan abundants com a l'Alt Empordà. Es tracta sempre de cassoles, sovint relligades per reguerons. Entre les més importants cal esmentar la roca del Llobinar, prop del dolmen del mateix nom (Geseart, 1989), i les trobades per Lluís Esteva al davant del dolmen del Dr. Pericot.

El dolmen del Mas Estanyet (Fitor-Fonteta).

EL SECTOR SUD DE LES GAVARRES

24

*El dolmen del Mas
Bou-serenys (Santa
Cristina d'Aro).*

62

Sentén per sector sud de les Gavarres el territori situat entre la riera de Fonteta i el Ridaura, essencialment entre els municipis de Calonge-Romanyà de la Selva-Santa Cristina d'Aro (Baix Empordà). És una àrea que continua dins del massís paleozoic de les Gavarres, encara que aquí les roques són granítiques, conformant un relleu amb abundants blocs erràtics, del tipus que Lluís Pericot anomenava "paisatge megalític".

Els dòlmens i cistes amb túmul se situen entre les cotes 150-450 m s.n.m. Les úniques

excepcions destacables són les dels dòlmens de Puig Ses Forques, situat a 50 m s.n.m. i el de Puig d'Arques, en el cim del mateix nom, a uns 530 m s.n.m. L'agrupació de monuments més clara és la formada per les tres cistes amb túmul de Romanyà de la Selva-Calonge (Suro del Rei, Finca d'en Guitó, Carretera de Calonge), situades dins d'un radi d'1 km, amb una arquitectura pràcticament idèntica.

En aquesta zona s'han identificat cinc dòlmens i cinc cistes amb túmul (Suro del Rei, Finca d'en Guitó, Carretera de Calonge, Pedres Dretes d'en

Ruàs, Bosc d'en Roquet). Entre els primers hi ha un sepulcre de corredor amb cambra subcircular (Puig ses Forques), un sepulcre de corredor amb cambra rectangular (Mas Bou-serenys), una gran galeria catalana en V (Cova d'en Daina) i dues galeries catalanes en U (Puig d'Arques i Pedres Dretes d'en Lloveres).

Tal com s'ha dit abans, les cistes amb túmul del sector sud de les Gavarres no es diferencien gaire arquitectònicament de les del

nord, a part els seus túmuls i el sistema d'implantació de les cambres sobre el terreny (semienfonsades-aèries). Cal lamentar aquí la desaparició de les lloses de la cista de les Pedres Dretes d'en Ruàs, durant els anys setanta, un acte vandàlic que ha desfigurat una de les cistes amb túmul més completes del Baix Empordà.

Sens dubte els dos sepulcres més importants de la zona són els del Mas Bou-serenys i el de la Cova d'en Daina. El primer és el millor exemple empordanès d'un sepulcre de corredor tardà, amb la seva cambra rectangular llarga i un petit passadís al davant, molt a prop ja de les architectures pròpies de les grans galeries catalanes en V de les Gavarres.

El segon, la Cova d'en Daina de Romanyà de la Selva, és un dolmen que no necessita presentació. És el monument megalític més visitat de les comarques gironines i un dels més coneguts de Catalunya, gràcies en bona part al seu fàcil accés, a peu de carretera, prop del poble. El seu entorn, ben adequat per a la visita, ajuda molt a gaudir d'aquest important monument.

Es tracta d'una gran galeria catalana en V, en la qual el curt passadís d'accés queda separat de la cambra funerària,

llarga i rectangular, per dos muntants coberts per una llinda (reposada per Ll. Esteva). Fa 7 m de llarg, 1'5 m d'ample i 2 m d'alçària interna. El seu túmul, fet de blocs i terra, és circular, fa uns 10 m de diàmetre i posseeix un imponent peristàlit de grans lloses clavades verticalment.

No es coneixen coves artificials en aquesta part de les Gavarres ni tampoc veritables paradòlms, malgrat l'abundància de blocs granítics en tota la zona. De menhirs, en canvi, se'n coneixen set, tots de granit. N'hi ha dos d'antropomorfs (La Murtra, Pedra Aguda), un de fal·liforme

(Mas Mont) i quatre en forma d'estela (Puig ses Forques, Belliu, Mas Ros, La Ramera). Llevat del primer i del darrer, tots els altres tenen cassoletes aïllades insculpides. A més, els de Belliu i Mas Ros tenen creus llatines incises, amb peanyes triangulars, d'època medieval-moderna.

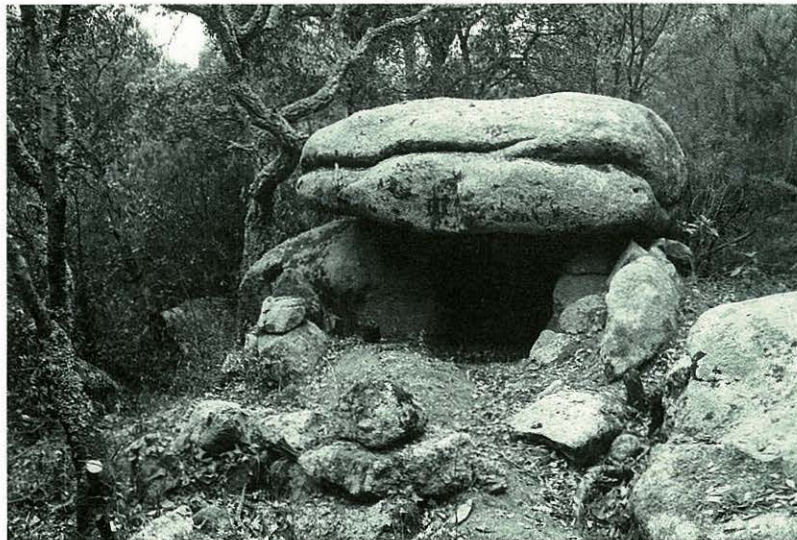
No manquen algunes roques amb cassoletes en aquest sector sud, com la dels Àngels (Juià/Sant Martí Vell/Quart).

Cista amb túmul de la Carretera de Calonge.

EL MASSÍS D'ARDENYA

25

*Paradolmen d'en Garcia
(Tossa de Mar).*

64

El massís d'Ardenya, situat entre el Ridaura i la riera de Tossa, és una formació muntanyosa intermèdia entre les Gavarres i la serra del Montnegre. És també d'edat paleozoica, de roca granítica i amb un relleu aspre, malgrat que la màxima altura és el puig de Cadiretes, amb 519 m s.n.m. S'estén en un punt terminal entre el Baix Empordà, el Gironès i la Selva.

La seva principal característica, des del punt de vista megalític, és la total absència de dòlmens i de cistes amb túmul en el seu territori. En canvi, són nombrosos els paradòlmens, els hipogeus o coves artificials i els menhirs, és a dir, els

monuments que s'acostuma a trobar en els grups megalítics. És estranya aquesta manca de dòlmens al massís d'Ardenya, especialment si tenim en compte que 30 km més al sud, a la serra del Montnegre (Vallès Oriental), n'hi torna a haver.

Dels sis menhirs coneguts, quatre formen un agrupament a la part més alta del massís, mentre que els altres dos (Can Llaurador, Terme Gros) són més allunyats. D'entre els primers, el més baix és el de l'Avi (380 m s.n.m). El segueixen els de Montllor (430 m) i el de Montagut, que en el seu emplaçament original estava a 450 m. El més alt és el

d'en Llach, situat a 490 m s.n.m. Pel que fa a la seva forma, tres són de tipus antropomorfs o amb escotadura a l'extrem superior (Can Llaurador, Montllor, Montagut), dos són fal·liformes (Terme Gros i d'en Llach) i un té forma d'estela (l'Avi). El més llarg de tots és el de Montllor, que fa 2'45 m.

Dels tres hipogeus coneguts a la zona, dos són molt a prop l'un de l'altre, els de la Cova dels Moros i La Tuna de Solius, mentre que el darrer, el del Mas Rissec, és a uns sis quilòmetres al sud, a Llagostera.

Potser els monuments megalítics més característics del massís d'Ardenya siguin els paradòlmens, dels quals se'n coneix un a Sant Feliu de Guíxols, el de Mas Asols; tres a Tossa de Mar, el de les Rates, descobert per Joan Planella l'any 1985, i els d'en García i de Pedra Sobre Altra, descoberts per Esteve Fa l'any 1977.

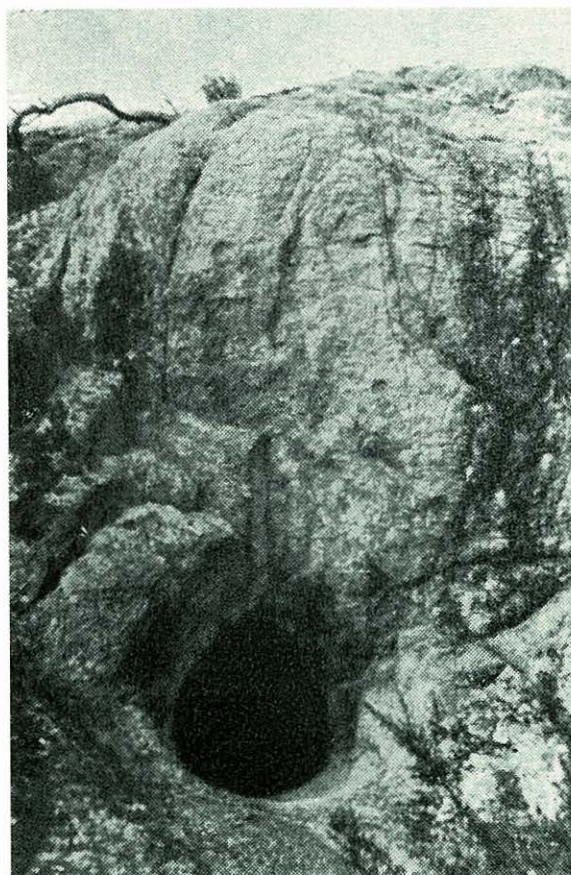
De tots ells, el paradolmen de Pedra Sobre Altra (Tossa de Mar) és, sens dubte, l'exemple més espectacular fins ara conegut d'aquesta classe de sepultures. Consisteix en una cambra sepulcral sota d'un gran bloc erràtic de granit, completada per lloses verticals, a la qual s'accedeix per un corredor megalític de 4 m de longitud. Tota la part davantera del sepulcre, la zona del passadís, estava coberta per un gran túmul de terra i pedres, cenyit per grans blocs naturals.

Aquest túmul acabava amb una paret seca molt ben formada, per darrere de les lloses del corredor que havia d'estintolar. El seu aspecte original devia ser impressionant, més i tot que el d'un sepulcre megalític totalment artificial. L'excavació d'aquest monument s'efectuà l'any 1979, en col.laboració amb Lluís Esteva i Esteve Fa. Durant aquesta, s'hi recolliren

un fragment de tassa carenada i un bocí de làmina de sílex marró, datables al neolític final-calcolític.

Cal observar que les roques amb inscultures continuen presents al massís d'Ardenya, tal com succeïa a les Gavarres i tal com es retroba més al sud, a la serra del Montnegre, com per exemple a la Roca del Vallès.

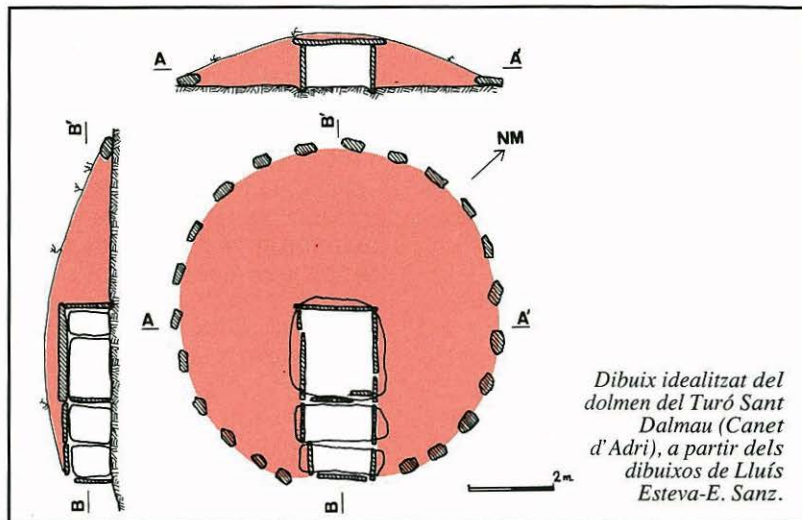
Una possible roca amb inscultures en aquest massís és la Pedra dels Sacrificis de Can Cabanyes (Llagostera). Es tracta d'un bloc erràtic de granit rosat, on s'observa una incisió en V d'un ramiforme d'aspecte prehistòric. Està envoltada per un rectangle incís, de secció en U, que pot ser més recent (medieval-modern) i que es pot interpretar com una reutilització tardana d'una roca sagrada.

Cova artificial de La Tuna (Solius).

LES SERRES DE L'INTERIOR

26

66

Els monuments megalítics de les terres i serres interiors de les comarques gironines són els que més recentment s'han descobert, amb les notables excepcions de la Pedra del Diable de Santa Pau i la Pedra Llarga de Sant Hilari Sacalm, conegudes des del final del segle XIX. Aquests menhirs es troben en una zona mancada de sepulcres megalítics, tal com passa al massís d'Ardenya.

Les cistes i dòlmens d'aquestes comarques, el Gironès, el Pla de l'Estany, la Garrotxa i el Ripollès estan desconnectats dels importants nuclis megalítics de la zona costanera. S'escalonen a la

Serralada Transversal (serra de Finestres i Santa Magdalena) i també al Pre-pirineu, als contraforts orientals de la serra del Cadí.

Es tracta de terrenys secundaris i terciaris, amb roques diverses, entre les quals dominen les sorrenques, els conglomerats i les calcàries, un marc geològic ben diferent del de la costa. La comarca de la Cerdanya no s'ha inclòs en aquest apartat perquè en el seu territori, a banda i banda de l'actual frontera, hi ha un nucli megalític ben definit que mereix un estudi a part.

No es pot parlar de cap agrupament clar de monuments megalítics en aquestes àrees

interiors. Ben al contrari, els sepulcres i els menhirs es troben escampats, sense nuclis clars. Tots els dòlmens d'aquesta zona són en punts dominants. Alguns són en una cota baixa, com el de La Castellana (Cervià de Ter), a 100 m s.n.m., mentre que altres són situats en cotes mitjanes, com el de les Closes (Pujarnol), a uns 260 m, o el del Turó de Sant Dalmau (Canet d'Adri), a 350 m. Els de les serres més altes de la Garrotxa i del Ripollès arriben a altures molt superiors, com el del Puig del Moro (Sant Aniol de Finestres), que és a 780 m, o els del Salt (Llaés) i el de Pardinella (Gombreny), tots dos per damunt dels 1000 metres s.n.m..

En total, es coneixen actualment sis dòlmens i sis cistes amb túmul en aquestes terres interiors, a més de les notícies sense confirmar d'altres dos dòlmens a Gombreny, esmentats per Maties Pallarès, i d'un altre monument (possible cista) al Mas Mariner (Sant Pau, Camprodon), destruït abans de 1950.

D'entre els dòlmens, destaca la petita galeria catalana en U del Turó Sant Dalmau, un magnífic exemple d'aquesta classe de tomba. Està formada per lloses de sorrenca, té la cambra separada del passadís i fa 4 m de llarg i 1'60 m d'ample, amb una alçària màxima d'1'10 m. El seu túmul circular fa uns 9 m de diàmetre.

Els altres dòlmens d'aquesta zona, tots molt fets malbé, semblen ser igualment petites galeries catalanes, a excepció dels del Salt i de Pardinella (Ripollès), que poden ser dòlmens simples (possiblement cambres pirinenques).

Pel que fa a les cistes, cal mencionar en primer lloc la del Clot de la Dona Morta (les Llosses), coneguda des dels anys vint, i la del Caire dels Segalars (Santa Maria de Finestres), descoberta l'any 1984. Les dues són rectangulars, la primera més

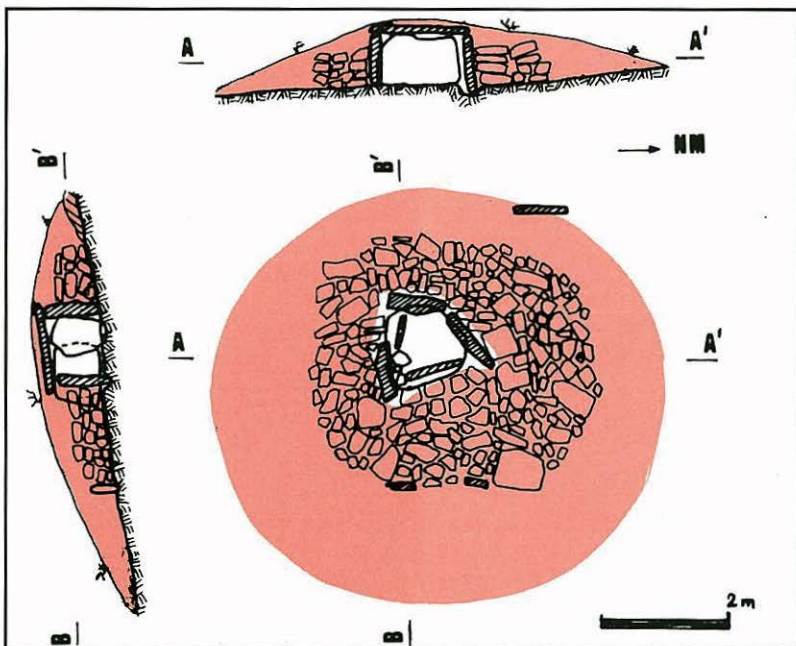
gran (2/1,2/0,90 m) que la segona (1,10/1/0,80 m), fetes amb lloses de sorrenca, gairebé enterrades i amb petits túmuls (4-5 m) de terra.

Entre 1965-1971, Francesc Riuró, Miquel Oliva i Lluís Esteva identificaren tres cistes més a la serra de Finestres (la Palomera, Camí de cal Raspat i d'en Balaguer). No s'han pogut localitzar encara, però segons les seves fotografies i descripcions es tractava de cistes quadrangulares, bastides sobre la roca i amb un túmul.

La cista de la Creu de Principi,

situada a 1020 m d'altura, és pentagonal, bastida damunt la roca calcària i coberta per un túmul força complex. Sembla, doncs, que el megalitisme d'aquestes comarques interiors és similar al de les zones veïnes d'Osona, el Berguedà i Solsona. Hi hauria un primer horitzó amb cistes (neolític mitjà) i un segon moment (neolític final-calcolític) amb galeries catalanes i dòlmens simples.

Dibuix idealitzat de la cista amb túmul de la Creu de Principi (Bassegoda, Albanyà).

Lluís Esteva i Cruañas va conèixer el Dr. Lluís Pericot per l'agost de 1943, a Begur, durant l'excavació del castell, on participaren els nois de l'escola local de la qual ell era el mestre. Des d'aleshores els uní una amistat infrangible que va marcar definitivament els estudis sobre el megalitisme de l'Empordà, en especial del massís de les Gavarres (Baix Empordà).

Sota el patrocini de Lluís Pericot, a qui sempre va considerar el seu mestre, Lluís Esteva es va iniciar en l'arqueologia a través de les recerques en els monuments megalítics del rerepaís granític de Sant Feliu de Guíxols, la seva vila natal, on va exercir com a mestre des de 1950 fins a la seva jubilació.

La seva primera experiència fou la recerca que efectuà entre 1945-48 amb els seus alumnes de Begur al dolmen del Cementiri dels Moros, que Lluís Pericot acabava d'excavar. Encoratjat per ell, acceptà encarregar-se de l'estudi dels monuments megalítics de les Gavarres, tasca en què s'esmerçà durant més de trenta anys (1950-80) i que ha estat objecte de tres excel·lents *Corpus de Sepulcros Megalítics (Sepulcros megalíticos de las Gabarras, Gerona, I, 1964; II, 1965; III, 1970)* i d'un suplement (*Sepulcros megalíticos de las Gabarras. Noticias complementarias*, Cypsela II, 1978).

La primera obra important de Lluís Esteva fou la seva *Prehistoria de la comarca guixolense* (Annals de l'Institut d'Estudis Gironins, 1957-58), on tractava amb especial cura l'època megalítica. Es pot considerar que aquests treballs esmentats, juntament amb el *Corpus* sobre *Los sepulcros megalíticos del Alto Ampurdán* (1979) i els estudis sobre arquitectura dolmènica - entre altres, *Tècnica constructiva en els sepulcros megalíticos de l'Empordà* (Estudis sobre temes del Baix Empordà, 1983) -, constitueixen un bon resum de la seva gran activitat en la recerca megalítica durant aquests tres decennis.

En ells es pot observar clarament quina ha estat la seva principal preocupació com a

Lluís Esteva i Cruañas al menhir de Sa Pedra Aguda, l'any 1953.

investigador: deixar bons documents (descripcions rigoroses, planimetries i fotografies acurades que puguin servir per a les futures generacions d'arqueòlegs.

Lluís Esteva va ser un pioner en l'estudi dels altres monuments sepulcrales que acompanyen el megalitisme empordanès: les coves artificials (Mas Rissec a Llagostera), els abrics sepulcrales i els paradòlmens (Mas Assols a Sant Feliu de Guíxols, Pedra sobre Altra a Tossa de Mar), fins aleshores poc considerats en els estudis sobre aquesta època neolítica-calcolítica.

També es va interessar des de les seves primeres actuacions pels menhirs i per les roques amb inscultures. El seu entossudiment a tractar aquestes inscultures com a veritables mostres d'art prehistòric, relacionades amb els gravats antropomorfs de l'Alt Empordà, va ser poc compresa en el seu temps. Actualment, en especial després dels treballs de Jean Abelanet als Aspres del Canigó, ningú ja no discuteix que les cassoletes són veritables signes prehistòrics, estretament lligats al fenomen megalític.

A Lluís Esteva i als seus col·laboradors directes (Joan Botey, Nèstor i Joan Sànciz, Joan

Badia, Josep Escortell, Lluís Pallí) se'ls deu també la bona conservació dels monuments que excavaren, perquè es preocuparen de consolidar-los convenientment, i en algun cas de restaurar-los. Aquesta darrera és una lliçó que tots els arqueòlegs posteriors han de tenir molt en compte.

Els seus estudis han llegat una metodologia acurada per a estudiar l'arquitectura dolmènica i el coneixement de molts nous monuments megalítics: set dòlmens (Can Mina de Torrents, Carena-Jonquet-Vidal, Llobinar, Taula dels Tres Pagesos, Mas Estanyet, d'en Botey i del Dr. Pericot), quatre menhirs (Terme de Belliu, Mas Ros i la Ramera) i una cista amb túmul (Cim del Clot del Llorer).

No s'han d'oblidar, però, els altres protagonistes que van fer de la seva una època especialment fructífera per als estudis sobre el megalitisme de les comarques gironines.

En primer lloc cal referir-se a l'investigador Francesc Riuró i Llapart. Entre els seus variats treballs arqueològics interessa ara destacar l'excavació i restauració del dolmen de La Creu d'en Cobertella (AIEG, 1958), modèlica en els dos aspectes, i també el descobriment dels dòlmens de la Castellana i del Puig del Moro.

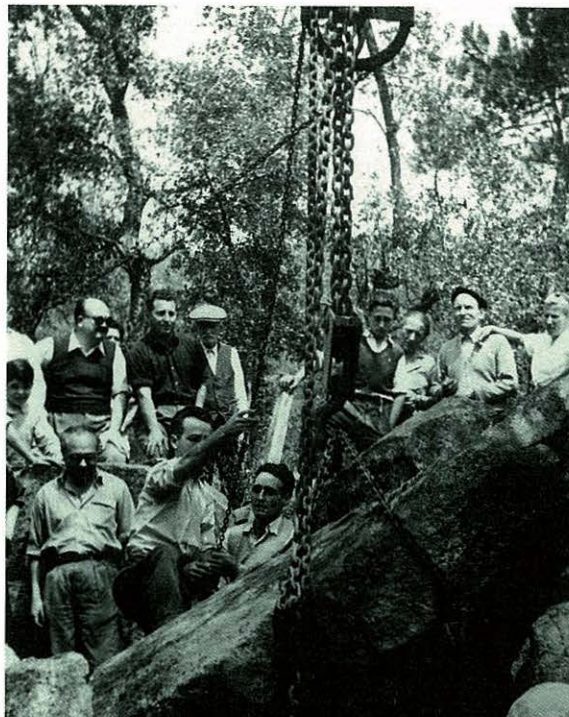
L'any 1970 Miquel Cura i Anna Ferran publiquen un nou Corpus sobre els sepulcres megalítics de la serra de Rodes, sense cap dolmen inèdit, però amb planimetries ben treballades. De totes maneres, les millors aportacions de Miquel Cura i Morera seran les de caràcter teòric, com la seva síntesi de 1977, feta amb Josep Castells (*Evolution et typologie des mégalithes de Catalogne, Vannes*), on es planteja obertament una cronologia del neolític mitjà per als primers sepulcres de corredor empordanesos.

A Joan Ruiz i Solanes, que va treballar a l'Albera a inicis dels anys setanta, se li deu la divulgació de nous dòlmens inèdits (Les Morelles, Prat Tancat) i la recuperació d'importants aixovars en alguns d'ells (Cabana Arqueta, Barranc). Les seves publicacions sobre temes

megalítics de l'Alt Empordà (1972) tenen un aire renovador, que les fa certament avançades a la seva època.

Altres dos estudiosos del megalitisme gironí durant els anys seixanta-setanta foren Pere Caner i Estrany i Esteve Fa i Tolsanes. El primer va descobrir el dolmen de Puig d'Arques i la cista amb túmul de les Pedres Dretes de Ruàs, mentre que al segon se li deu la pacient recerca dels monuments (paradòlmens, menhirs) del massís d'Ardenya. Pres en conjunt, el treball de tots aquests protagonistes de l'època de Lluís Esteve ha servit per a posar el llistó molt alt a les noves generacions d'excursionistes, estudiosos i arqueòlegs que volen continuar la seva tasca a la darrerria d'aquest segle XX.

Restauració del dolmen del Mas Bouserenys, l'any 1953.

ELS AIXOVARS FUNERARIS

27

70

A l'interior dels sepulcres megalítics, quan s'hi realitza una excavació arqueològica, es poden trobar restes de les ofrenes que es dipositaven al costat dels cadàvers. Aquestes ofrenes, conegudes amb el nom d'aixovars funeraris, són els primers elements que es fan servir per a situar cronològicament el moment de construcció d'aquestes tombes i també el seu període d'ús.

Sortosament, aquestes restes materials acostumen a aparèixer durant les excavacions. En efecte, malgrat les successives buidades que han patit des dels mateixos temps prehistòrics fins a l'edat

moderna, sempre en queden alguns testimonis, arraconats a la cambra, a l'accés o dins del túmul del monument. En canvi, els ossos humans poques vegades es conserven, en especial a l'Empordà, on queden desfets per l'acidesa dels sediments.

Els materials arqueològics que constitueixen aquestes ofrenes mortuòries poden ser força distints dels objectes quotidians de la comunitat humana que va erigir el sepulcre megalític. Això s'explica perquè les peces triades per acompanyar al difunt a l'altra vida acostumaven a ser objectes molt valuosos, a vegades nous o escassament emprats.

Materials arqueològics recuperats per Lluís Pericot al dolmen del Cementiri dels Moros (Torrent).

Per aquesta causa s'hi observa una forta representació d'objectes d'adornament, algun vas ceràmic luxós i eines de sílex o de pedra polida, especialment elegides entre les més vistoses. En canvi, als llocs on s'habitava, es recuperen només els fragments dels vasos ceràmics que es trencaven i eines que es perdien o bé que es guardaven en un lloc concret.

Entre aquests materials arqueològics, en els dòlmens més vells poden trobar-se alguns elements dels aixovars

originals del neolític mitjà o final, tal com s'ha observat als sepulcres de corredor de la Font del Roure, dels Estanys II o de Tires Llargues.

Però, de fet, aquestes restes antigues solen representar una part mínima dels objectes recuperats en aquests dòlmens, perquè al seu costat es recullen sempre molts altres materials arqueològics més recents, dipositats allí durant les successives reutilitzacions de la tomba megalítica, a vegades durant centenars d'anys. Per això, els objectes més comuns en els dòlmens solen ser vasos campaniformes, propis del calcolític, i també ceràmiques de l'edat del bronze antiga-mitjana. Més rarament, apareixen urnes del bronze final, o fins i tot fragments de terrissa ibèrica, romana, medieval i moderna.

Se sap que els dòlmens foren emprats com a sepulcres, continuant una tradició mil·lenària, fins a la darrereria del II mil·lenni BC, és a dir, fins al bronze final (Camps d'Urnas). Per tant, les escasses restes més recents, que a vegades apareixen, es consideren generalment relacionades amb les violacions que han patit aquests sepulcres durant els tres mil·lennis següents.

Com és natural, els aixovars primitius de cada sepulcre eren dipositats originalment a l'interior de la cambra funerària, juntament amb els individus sebollits. En molts pocs casos, a causa de les reutilitzacions, s'ha conservat en part aquesta situació.

Entre aquests, cal esmentar els materials del sepulcre de corredor amb cambra subcircular dels Estanys II, propis del neolític mitjà-final; els de la gran galeria catalana en V del Cementiri dels Moros, uns magnífics aixovars del neolític final-calcolític; i també els de l'arca amb vestíbul-pou del Salt d'en Peió, diversos vasos campaniformes d'època

calcolítica. Tots ells es corresponen amb la possible data de construcció del megàlit.

Entre els aixovars més importants de les reutilitzacions tardanes s'ha de fer esment de les tasses carenades i fragments de gerres amb cordons digitats del Barranc. Un altre cas interessant és el del dolmen simple de la Sureda (Maurellàs), en el qual s'ha detectat una forta presència de ceràmiques del bronze final.

*Punta de sageta i
denes de turquesa del
dolmen de Comes
Llobes de Pils (Rabós
d'Empordà),
procedents de
l'excavació de 1979.*

71

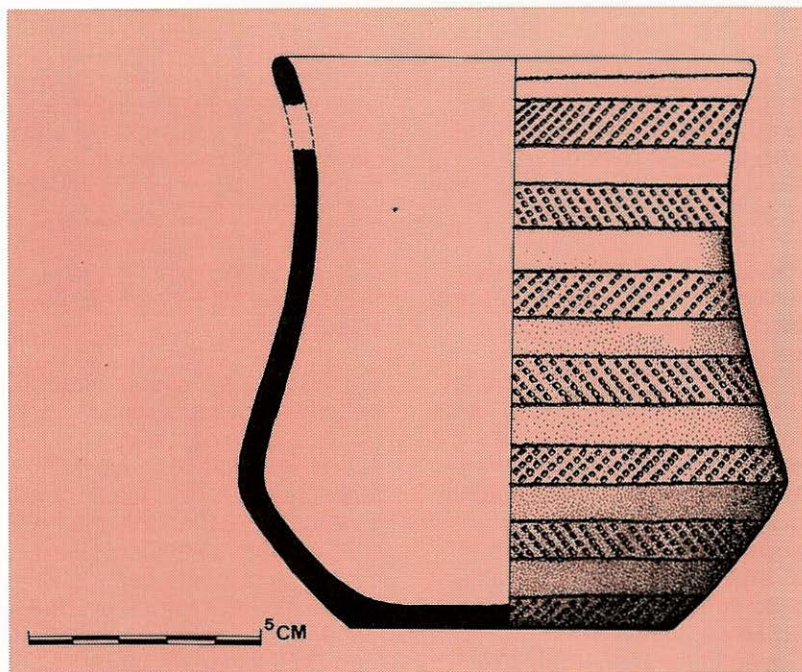
LA CERÀMICA

28

72

En tota excavació arqueològica acostumen a aparèixer sempre alguns fragments ceràmics, amb forma o informes, dins de la tomba o en el túmul. És l'element arqueològic més comú i sovint l'únic amb què es pot comptar a l'hora d'intentar assignar una cronologia al sepulcre megalític.

En efecte, encara que es recuperin altres restes dels aixovars funeraris, com ara eines de sílex tallat o de roca polida, peces de collaret, etc., normalment són els vasos ceràmics els que permeten afinar més el període de construcció del dolmen i de les seves reutilitzacions al llarg dels segles.

Vas campaniforme internacional del dolmen de Gutina, procedent de l'excavació de 1982.

A jutjar pel que s'ha pogut veure en sepulcres poc espoliats, com per exemple el del Cementiri dels Moros de Torrent, es devien dipositar ben poques peces de terrissa al costat de cada nova inhumació. És possible, en realitat, que cada nou cadàver s'enterrés només amb un vas i algun altre objecte, com un ganivet de sílex, una destral polida, un collaret de denes d'esteatita, etc.

Això explicaria les escasses restes d'aixovars, que generalment es troben, en relació amb l'elevat percentatge

d'inhumats que s'observa en alguns dòlmens (Cementiri dels Moros, Turó de Sant Dalmau a Canet d'Adri).

És de suposar que tots, o la immensa majoria dels vasos, es dipositaven sencers a l'interior de la cambra funerària, malgrat que posteriors remenaments, en el procés d'introducció de nous individus o a causa de les violacions sofertes per la tomba, els hagin esmicolat en gairebé tots els casos.

Així, en molt poques ocasions s'han pogut trobar peces senceres o almenys reconstruïbles. Potser el cas més notable són les troballes que féu el Dr. Lluís Pericot, l'any 1942, a la galeria catalana del Cementiri dels Moros. D'aquest sepulcre es pogueren reconstruir vuit vasos ceràmics, algun d'ells pràcticament sencer, un conjunt molt interessant del neolític final-calcolític.

Altres excepcions destacables són els vasos campaniformes Internacionals, d'estil mixt, procedents dels sepulcres de corredor de Gutina i del Barranc de l'Albera. Igualment, a la mateixa serra s'han recuperat diversos vasos, cassoles i bols campaniformes d'estil Pirinenc, que s'han pogut reconstruir, en les excavacions del sepulcre de corredor tardà de Coma de Felis i de l'arca amb vestíbul-pou del Salt d'en Peió.

L'abundància de vasos d'estil campaniforme restaurats està en relació directe amb l'alt percentatge d'aquestes ceràmiques en els dòlmens empordanesos i també perquè, a vegades, els grups humans que les empraven foren els darrers utilitzadors de molts sepulcres megalítics.

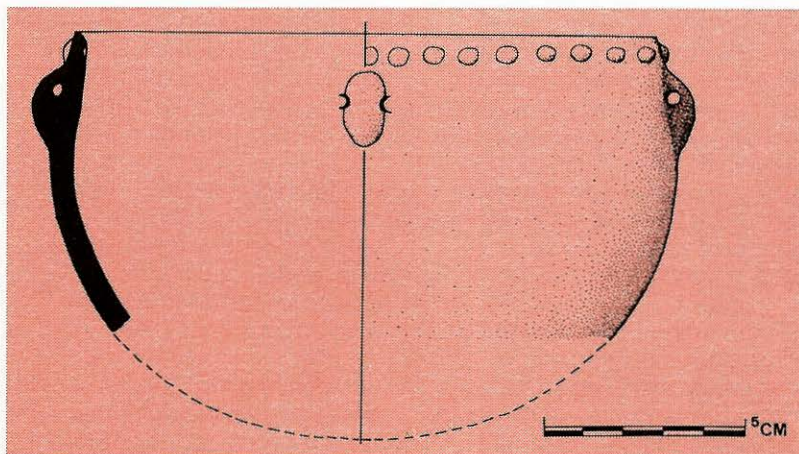
Es coneixen molt poques formes ceràmiques remuntables al neolític mitjà en els sepulcres de corredor més vells de l'Alt Empordà. Es caracteritzen per la seva simplicitat i manca d'especificitat, cosa que dificulta la seva adscripció a una o altra època. Les poques que es poden considerar han aparegut essencialment en els dòlmens dels Estanys II, Tires Llargues i Barranc, tots a l'Albera. Es tracta de petites escudelles, grans bols de perfil en S i olles amb coll, amb les superfícies llises.

D'entre les ceràmiques pròpies del neolític final, abans s'han esmentat les del Cementiri dels Moros. Pel que fa a les del calcolític, en especial els vasos

campaniformes, ja s'ha vist que eren usuals en molts megàlits. A més dels ja dits, cal esmentar els del Solar d'en Gibert, Mas de la Mata, Cova d'en Daina, etc.

En alguns dòlmens, de diverses èpoques i arquitectures, s'han trobat fragments de vasos de l'edat del bronze antiga-mitjana (Barranc, Cabana Arqueta) i final (Morelles, Salt d'en Peió), producte de les reutilitzacions d'aquests sepulcres durant el II mil.lenni BC.

Bol ceràmic, decorat amb pústules, del dolmen de Gutina, procedent de l'excavació de 1982.

LES EINES

29

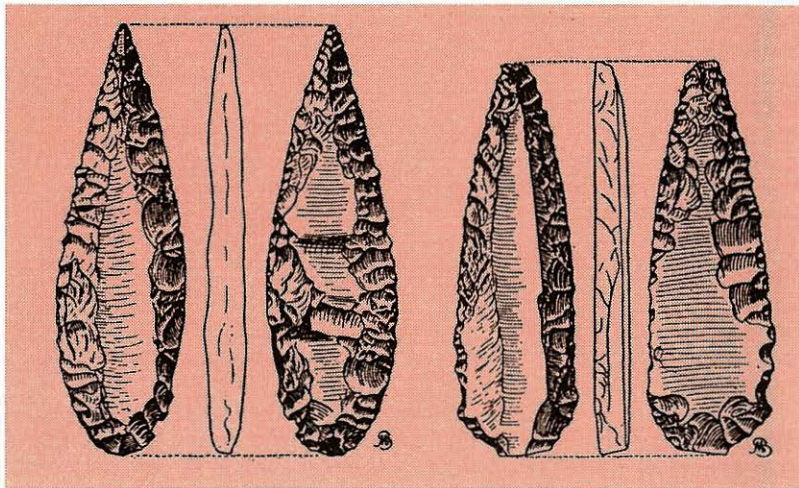
74

Durant els diferents períodes d'utilització d'un dolmen s'hi dipositaven com a aixovars funeraris diverses eines de roca tallada o polida i també alguna de metall en les seves darreres reutilitzacions, a més dels recipients ceràmics. Aquestes eines, en concret els ganivets de sílex o les destrals de pedra polida, foren les primeres a ser espoliades pels buscadors de tresors, perquè sovint la seva bona conservació les convertia en objectes preuats en qualsevol època.

És de suposar que també foren dipositats a les tombes megalítiques objectes de fusta, d'os i de banya, i probablement altres productes fets també

amb matèries orgàniques (cistelleria, teixits, etc.). Cap d'aquests estris s'ha pogut conservar, en algun cas potser a causa de l'acidesa dels sediments i en d'altres (punxons, espàtules, etc.) perquè degueren desaparèixer durant els primers espòils de les tombes. Algunes de les eines de sílex o roca polida recuperades semblen procedir, per la raresa de la seva matèria primera (grans làmines de sílex, destrals de roques verdes), de terres llunyanes nord pirinenques, d'on es devien importar en qualitat d'objectes sumptuaris.

Les peces de sílex que apareixen en els dòlmens acostumen a ser generalment

Puntes de sageta de sílex, procedents de l'excavació de Lluís Pericot al dolmen del Cementiri dels Moros.

eines acabades, possiblement triades entre les més espectaculars, i rarament es recuperen restes de talla o nuclis. En aquest darrer cas és probable que la seva presència s'hagi d'explicar més com un dipòsit casual —introduïdes entre sediments de l'entorn del sepulcre—, que no pas intencionat.

D'entre les eines de sílex més antigues (neolític mitjà-final) cal destacar els micròlits geomètrics, com el trapezi dels Estanys II o el segment de cercle de Gutina. Es tracta de peces fetes sobre sílex melat, pensades per a anar emmanegades sobre fusta, os o

banya, per tal de formar falçs de dents múltiples. També podien ser fixades a l'extrem d'una tija, com a puntes de sageta.

D'aquest mateix moment antic es coneixen làmines de sílex, de mides mitjanes (8-10 cm), marronoses i gruixudes, proveïdes normalment d'un front de raspador. Devien servir com a enformadors o ribots, fixades també a l'extrem de mànecs de fusta, os o banya.

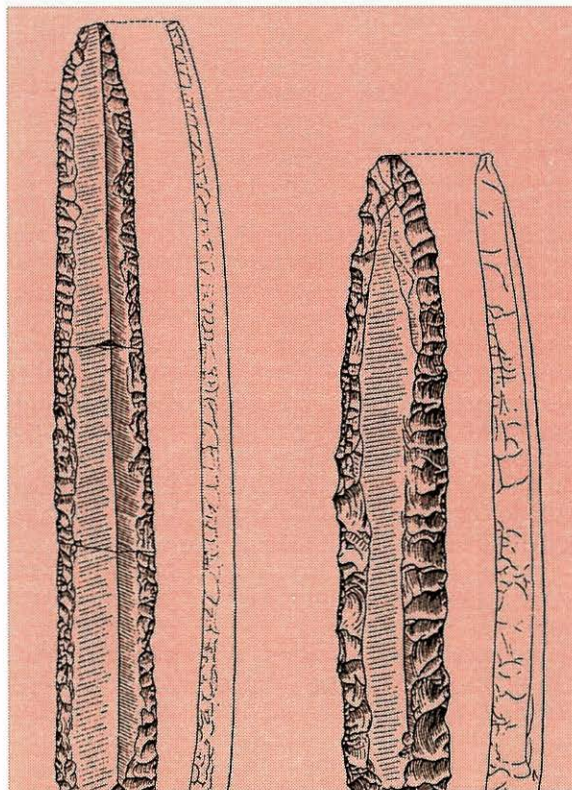
D'entre els estris de sílex més recents (calcolític-edat del bronze antiga), cal esmentar les puntes de sageta amb peduncle i aletes, amb retocs plans bifacials, i també les grans làmines. Aquestes darreres peces solen ser fetes sobre sílex marronós, a vegades amb vetes, que poden arribar a tenir fins a 23 cm de longitud, com el punyal de Cabana Arqueta (Espolla). En general servien com a ganivets, amb retocs simples marginals a les vores; també com un únic element tallant d'una falç, amb un tall on s'observa la brillantor produïda per la sega del cereal; o més rarament com a punyals, com en el cas que s'acaba d'esmentar.

Les eines sobre roca polida acostumen a fer-se sobre primeres matèries locals, com la corniana, encara que algunes, fetes generalment sobre roques

verdoses o negres, poden procedir d'importacions nord-pirinenques. D'entre les poques que s'han conservat, a causa dels espolis, cal esmentar el grup de destrals i aixes de totes les mides, originàries d'alguns dòlmens de Palau-saverdera. En concret, sembla que procedien de la Muntanya d'en Caselles i de la Febrosa. Foren recollides per Isidre Macau, mestre de Palau-saverdera, als anys trenta.

Sobre els estris metàl·lics recuperats en els dòlmens d'aquestes comarques, únicament cal recordar les alenes de coure (de 5-10 cm) dels dòlmens del Barranc, d'Arreganyats, de la Cova d'en Daina i del Cementiri dels Moros. Es tracta de puntes de punxó o de trepant, de secció rodona o rectangular, d'un tipus que es comença a estendre durant el calcolític-bronze antic.

Ganivets de sílex, procedents de l'excavació de Lluís Pericot al dolmen del Cementiri dels Moros.

ELS OBJECTES D'ADORNAMENT

30

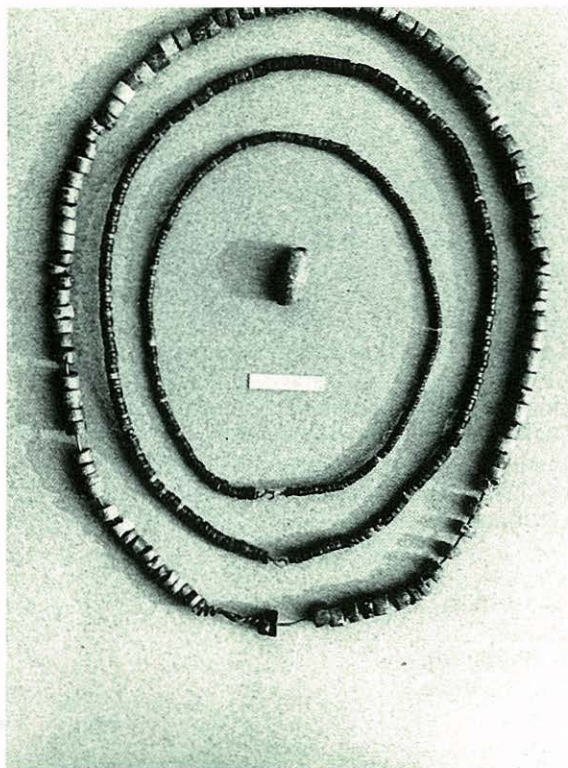
76

En cap aixovar funerari del neolític o del calcolític no falten mai els objectes d'adornament. Aquesta és una constant que s'observa des dels primers enterraments del neolític antic fins als d'època campaniforme. S'ha de pensar, doncs, que es tractava d'un element indispensable. Els difunts volien passar a l'altra vida proveïts dels seus objectes sumptuaris, a més dels estris domèstics. Aquests podien ser fets de petxina, de diversos tipus de roques, d'os i també de metall en les darreres fases.

Els objectes d'ornament més comuns en els sepulcres megalítics són les denes de collaret. És possible que només hi hagués un o dos collarets a

cada cambra, però això ja comportava una gran quantitat de denes, que s'hi devien escampar en desaparèixer el lligament que les unia. Per això, no és d'estranyar que sempre se'n trobin algunes quan s'hi excava, encara que els primers violadors de les tombes en recollissin moltes.

Les més corrents d'aquestes peces de collaret són les circulars simples, ja siguin de petxina o de pedra. Les primeres són simples discos blanquinosos, més o menys circulars, extreïtes per fregadís i poliment de mol·luscs marins com el *Cardium edule* o el

Peces de collaret d'esteatita, procedents de l'excavació de Lluís Esteva al dolmen del Cementiri dels Moros.

Pectunculus. La perforació central, normalment bicònica, es devia fer amb un perforador de sílex o potser fins i tot amb un trepant, accionat per un arc. Fan entre 0'5 i 1 cm de diàmetre.

Les de pedra solen ser fetes d'esteatita o d'algun mineral similar de color fosc (talc, esquist), encara que també se'n coneixen algunes de blanques (calcita) i verdoses (variscita). La seva forma és circular o lleugerament oval i duen una perforació bicònica central. El seu procés de fabricació era una mica més complex que en el cas

anterior. Tot primer s'havia de fabricar, per talla i poliment, una barra cilíndrica, a partir del nòdul del mineral corresponent. Aconseguit això, les denes es fabricaven serrant aquesta barra en petites rodanxes, que posteriorment havien de ser polides novament. Algunes denes d'esteatita fan només 0'2 cm i les més grans uns 0'8 cm.

A més de les discoïdals, es coneixen denes de collaret en forma de barrilet o cilíndriques fetes sobre roques verdes, possiblement variscites. De les primeres n'hi ha un magnífic exemplar al sepulcre de corredor de la Font del Roure, mentre que de les segones se'n recuperaren dues al de Comes Lobes de Pils. El seu procés de fabricació devia ser semblant al de les denes circulars de pedra.

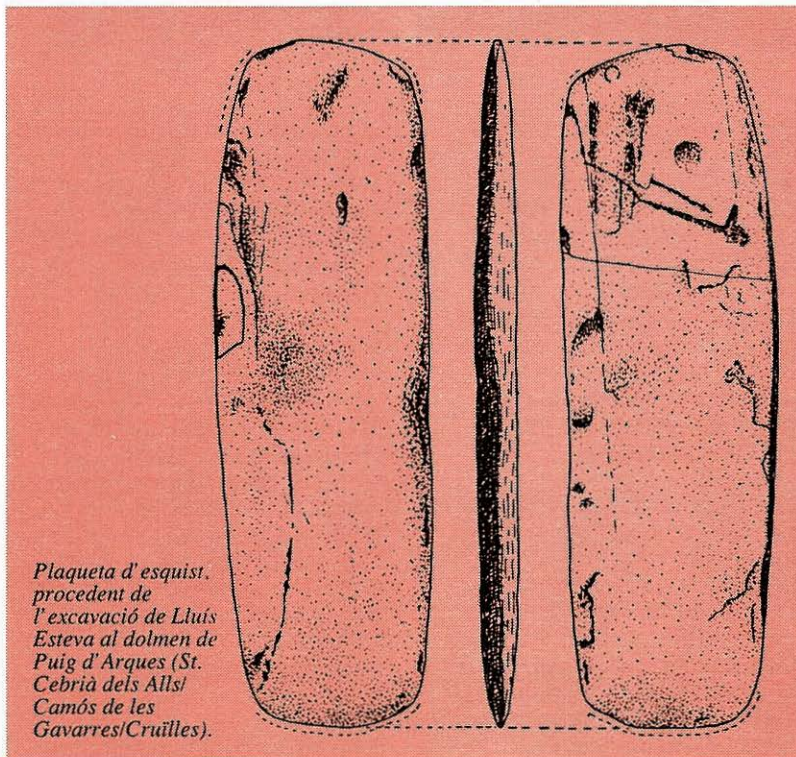
Les plaquetes d'esquist són potser l'element que més crida l'atenció entre els objectes d'ornament dels aixovars megalítics. Es tracta de plaques rectangulars, amb les vores arrodonides, molt ben polides i primes, amb unes longituds màximes de 15-20 cm. Se'n coneixen, en els dòlmens empordanesos, a la Cabana Arqueta, al Barranc, a la Vinya del Rei, a la Cova d'en Daina i al Cementiri dels Moros. No es coneix amb seguretat el seu ús, encara que s'ha apuntat que

podien servir com a paletes per a la pintura corporal.

D'entre els objectes d'ornament d'època més recent (calcolític-edat del bronze antiga) cal esmentar els "botons" d'os perforats en V. Es tracta igualment de peces de collaret prismàtiques, petites (1-1'5 cm) o llargues (4-5 cm), fabricades per serrament d'ossos llargs d'ovicaprins. Se'n coneixen nombrosos exemplars al Cementiri dels Moros i en

moltes coves sepulcral de la mateixa època.

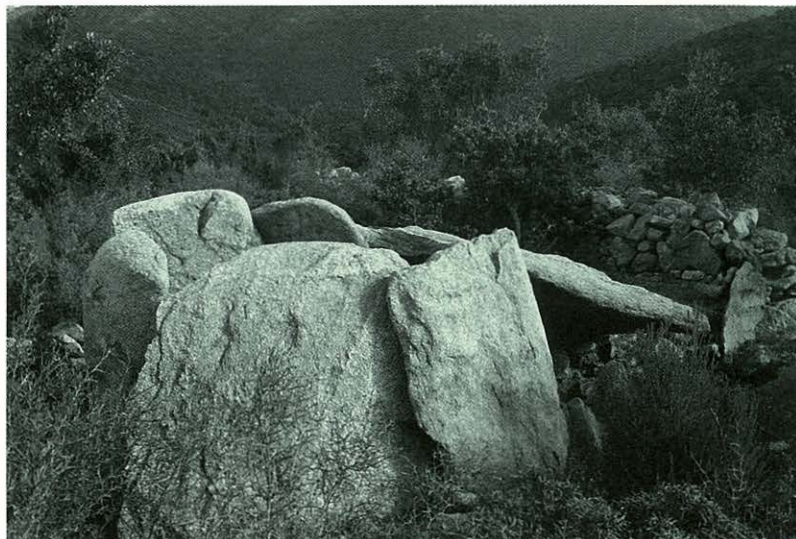
Del mateix moment són les anelles de coure, com la de Coll de Madàs, i les denes tubulars d'or. Aquestes darreres estaven fetes amb làmines d'or molt fines enrotllades i acompanyaven alguns aixovars campaniformes, com els del Barranc, Solar d'en Gibert, Cementiri dels Moros i Cova d'en Daina.

Plaqueta d'esquist, procedent de l'excavació de Lluís Esteva al dolmen de Puig d'Arques (St. Cebrià dels Aills) Camós de les Gavarres/Cruïlles).

CAP A UNA CRONOLOGIA ABSOLUTA

31

*El dolmen d'Arreganyats,
durant l'excavació de
1979.*

78

Fins als anys cinquanta, l'únic sistema existent per a datar un jaciment arqueològic era la cronologia relativa dels seus materials arqueològics. Aquest mètode, encara essencial actualment, es basa en les dades aportades per l'estratigrafia comparada, tant en jaciments oberts (coves, assentaments, etc.) com en altres de tancats (tombes, sitges, fossats, etc.).

La seva precisió és a vegades notable, amb un marge d'error inferior als 100-200 anys BC, en períodes concrets (calcolític campaniforme, bronze final), però pel que fa al neolític mitjà-final aquest marge s'amplia a 200-400 anys BC. Per aquesta causa, l'aparició dels diversos mètodes de datació

radiomètrics, estesesament emprats a partir dels anys seixanta, va suposar una veritable revolució, perquè permetia afinar les cronologies amb errors sovint inferiors als 100 anys BC.

El més conegut i emprat d'aquests mètodes és l'anàlisi per Carboni 14 (C-14), que es fa servir per a datar matèries orgàniques, en especial els carbons de fusta dels focs, però també els ossos. Un altre sistema és el de la termoluminiscència, que pot datar, per exemple, el moment en què una ceràmica va ser cuita, o quan va ser cremat el rierenc d'un foc o una eina de sílex.

S'ha comprovat que les dates

per C-14 no calibrades (BC) per als períodes neolític-calcolític són sempre entre 500-1500 anys més recents que les obtingudes per la dendrocronologia, que les dona en anys reals del calendari. Aquest darrer sistema d'anàlisi, basat en el recompte dels anells de creixement dels arbres i la comparació de sèries idèntiques, ha permès l'obtenció d'una llarga seqüència cronològica real fins al 6000 BP en algunes zones de l'Europa Central. Per això, avui dia es tendeix a calibrar, és a dir, fer coincidir les dates per C-14 amb els anys dendrocronològics, mitjançant unes taules de correcció.

Durant els anys vuitanta es realitzaren diverses datacions per C-14 d'alguns dels més antics sepulcres de corredor empordanesos, amb cambres subcirculars. Les més interessants i fiables són les dels dòlmens d'Arreganyats (Espolla) i de Tires Llargues (Sant Climent Sescebes), tots dos a la serra de l'Albera (Alt Empordà). En els dos casos, les datacions s'efectuaren fent servir carbons que estaven per sota les lloses del passadís. Les mostres s'enviaren a dos laboratoris diferents. Els resultats foren els següents :

- Per al dolmen d'Arreganyats, la mostra UGRA-148 (Universitat de Granada), va donar una data de 5400 ± 100 BP, és a dir 3450 BC. Si la calibrem, s'obté un espai cronològic entre 4435-3895 av.JC., en anys reals del calendari.

- Per al dolmen de Tires Llargues, la mostra GAK-12.162 (Universitat de Gakushuin, Tokyo), va donar una data de 5090 ± 160 BP, és a dir, 3.140 BC. La seva calibració dona un lapsus cronològic entre 4315-3645 av.JC , en anys reals del calendari.

Aquestes primeres dates per C-14 dels més antics megàlits de l'Albera coincideixen amb altres dues datacions radiomètriques, una per C-14 i l'altra per termoluminiscència, de l'assentament proper de Ca n'Isach (Palau-saverdera),

a la serra de Rodes. La darrera data es va obtenir d'un fragment ceràmic. Són les següents:

La mostra UBAR-164 (Universitat de Barcelona), va donar una data de 5060 ± 100 BP, és a dir, 3110 BC. Si es calibra s'obté un espai cronològic comprès entre 4105-3655 av.JC.

La mostra enviada al CRNS (Centre de Recherche Nucléaire

de Strasbourg), va donar la data per termoluminiscència de 3250 ± 215 av.JC, amb un espai cronològic possible entre 3465-3035 av.JC.

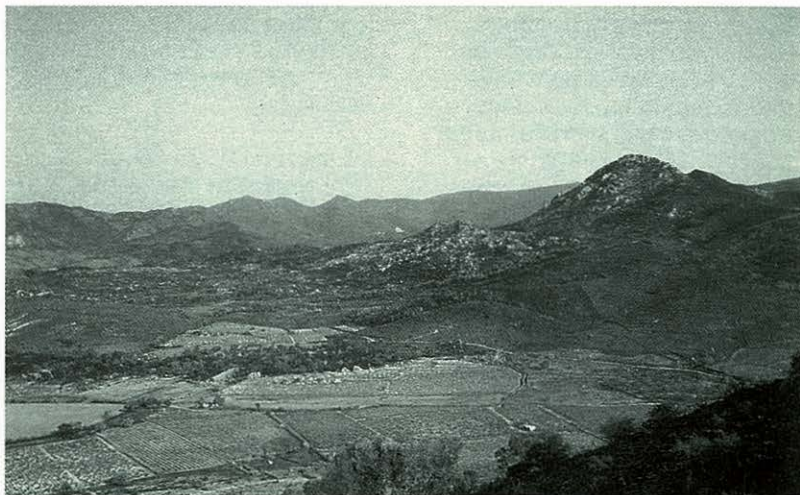
Per tant, ara per ara, a la llum d'aquestes primeres datacions radiomètriques, es pot proposar una cronologia absoluta de finals (en anys convencionals BC) o bé de la primera meitat del IV mil.lenni (en anys reals av.JC) per als dòlmens més vells de l'Alt Empordà.

El dolmen de Tires Llargues (Sant Climent Sescebes), després de la seva restauració l'any 1986.

EL PAISATGE DOLMÈNIC

32

*Vista del puig
Castellar, on hi ha
una de les
concentracions
megalítiques més
importantes de
l'Albera.*

Actualment els arqueòlegs no estudien únicament els monuments arquitectònics o les manufactures dels diferents grups de cada època, sinó que més aviat intenten comprendre com eren les societats prehistòriques i quina era la seva repercussió en el medi on vivien. Per tal d'assolir aquests objectius s'ha revelat indispensable en els darrers anys comptar amb dades fiables dels paisatges prehistòrics, seguint els passos de l'escola anglesa, que ja es preocupava dels paleoambients des dels anys setanta.

En el cas concret dels estudis sobre el megalitisme de l'Alt

Empordà, les recents dades paleoambientals han ajudat enormement a comprendre el perquè de la situació de molts dòlmens i de l'elecció dels llocs d'hàbitat per part dels seus constructors durant el neolític mitjà-calcolític.

Els primers estudis sobre el paisatge megalític a Catalunya han estat realitzats en els megàlits de l'Albera i el Cap de Creus (Alt Empordà), a través de l'anàlisi dels carbons (antracologia) de les seves cambres o corredors i de les mostres de pol·len (palinologia) extretes dels paleosòls dels túmuls. Les anàlisis antracològiques han estat realitzades per Mª Teresa Ros

i les de palinologia per Francesc Burjachs, tots dos arqueòlegs especialitzats en aquesta mena d'anàlisis paleoambientals.

La base d'aquests primers treballs són els diversos dòlmens i cistes amb túmul excavats a l'Alt Empordà entre 1979-1988. A la serra de l'Albera s'han estudiat concretament els sepulcres de corredor de Coma de Felis, Girarols I, Comes Llobes de Pils, Solar d'en Gibert, Arreganyats, les Maurelles, Barranc, Cabana Arqueta,

Gutina, Tires Llargues, Fontanilles i els Estanys II. Igualment s'han analitzat mostres de la galeria catalana de Coll de Madàs i de l'arca amb vestíbul-pou del Salt d'en Peió.

Del cap de Creus s'han analitzat mostres de les cistes amb túmul de la Tomba del General i del Pla de les Gates i, per a la serra de Rodes, s'ha comptat amb les extreïtes de l'assentament de Ca n'Isach, contemporani de l'etapa més vella d'aquests megàlits.

Tot aquest conjunt de dades, procedents de monuments megalítics construïts en moments diferents, permeten disposar d'unes primeres aproximacions de com era el paisatge d'aquestes serres alt empordaneses entre la meitat del IV i final del II mil.lenni BC, és a dir, dels del neolític mitjà al calcolític. Segons els coneixements actuals, quan es bastien les primeres cistes amb túmul i els primers sepulcres de corredor a l'Alt Empordà, el clima era molt més humit i temperat que el d'avui, tal com

La serra de Rodes-cap de Creus, vist des del puig dels Quindals, on hi ha el dolmen del mateix nom o del Pla d'Estar (el Port de la Selva).

correspondria al període Atlàntic. Als voltants dels dòlmen, en cotes inferiors als 600 m s.n.m., existien zones amb prats i boscos de roures, alzines i pins.

En els sediments d'alguns megàlits (Barranc, Pla de les Gates, etc.) s'ha determinat una forta presència d'arbres de ribera al seu entorn, com els oms, freixes, avellaners, verns, etc. Aquesta mena de vegetació, acompanyada a vegades de nombroses falgueres, ens assenyala clarament que existien cursos d'aigua o fonts abundants a pocs metres dels monuments funeraris i, per tant, també a prop dels possibles hàbitats. En èpoques més recents, ja en el

període Subboreal, sembla que s'observa un fort creixement del boix, del bruc i de les estepes, en detriment dels boscos de roure-alzina (Fontanilles, Coll de Madàs, Salt d'en Peió).

Potser aquest fet està en relació amb la major presència humana en aquestes serres durant el neolític final-calcolític, que, juntament amb els canvis climàtics, va provocar una ràpida degradació del medi. D'un paisatge de boscos i clarianes es va passar a una garriga amb escassos arbres, similar a la que s'ha conegut en èpoques històriques, abans de l'expansió de la vinya, l'olivera i l'alzina surera dels darrers temps moderns.

EXCURSIONISTES, ESTUDIOSOS I ARQUEÒLEGS

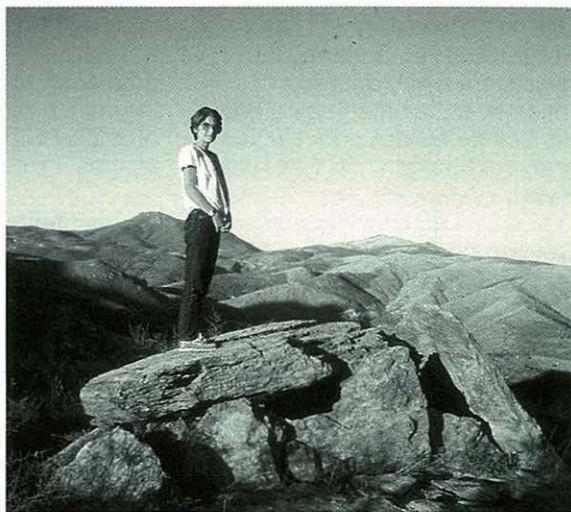
Els darrers anys vuitanta, recollint el que s'havia sembrat en decennis anteriors, molts centres excursionistes de les comarques gironines han revitalitzat les seves entitats, en ocasions potenciant el seu vessant de divulgació científica de la Natura, de la Història o l'Arqueologia local.

Aquest fet, que es pot exemplificar en la trajectòria seguida pels centres excursionistes de Figueres i la Jonquera, ha representat un fort ressorgiment de l'excursionisme científic a les terres empordaneses, amb destacats protagonistes locals que han descobert en les seves recerques multitud de nous monuments megalítics a l'Albera.

Aquest nou esclat ha quedat ben reflectit en les excursions populars anuals que ara s'organitzen, com l'Alberada, que inclou diverses visites a monuments megalítics d'aquesta serra, o la ruta dolmènica de la Bisbal, en la qual aquests sepulcres són l'excusa principal per a una bona caminada per les Gavarres.

La col.laboració dels Ajuntaments, que comencen a donar importància a la presència de dòlmens i menhirs en el seu terme municipal, ha facilitat aquesta tasca divulgadora. Amb el seu concurs han aparegut ja nombrosos cartells amb plànols i fotografies dels monuments de cada municipi a l'Alt Empordà (Espolla, Roses, la Jonquera, Cantallops, etc) i dels territoris naturals (dòlmens de la serra de Rodes-cap de Creus I, dòlmens de l'Albera I, menhirs de l'Albera), tots ells dins de la sèrie *L'Empordà a cop d'ull* que han editat el Centre Excursionista Empordanès (Figueres) i el grup d'Art i Treball de la Jonquera.

Una altra activitat d'aquests centres excursionistes ha estat l'organització de les festes populars celebrades entre 1987-1988 amb

*El dolmen de Mores
Altes I (el Port de la
Selva).*

motiu del redreçament de tres menhirs alt empordanesos (Palau, Estanys II, Rocs Blancs), organització que comptà amb diverses col.laboracions.

És de justícia parlar també de la tasca essencial que ha jugat el Geseart durant la darrera dècada dels vuitanta en aquest camp divulgatiu i de dinamització de les entitats o grups locals entorn dels monuments megalítics de l'Alt i Baix Empordà. La seva col.laboració en la major part de les iniciatives, assumint si calia la seva coordinació, ha estat sens dubte un dels elements clau d'aquesta revifalla popular de l'interès pel megalitisme.

Entrant ja en aspectes de caire més científic, cal destacar dos elements que poden explicar l'accelerat ritme de descobertes i el salt qualitatiu en el nivell de coneixements, que caracteritza la dècada dels vuitanta.

En primer lloc, cal esmentar l'enorme treball de prospecció arqueològica que ha realitzat el Geseart, en especial per part de l'equip format per Enric Carreras i Miquel-Dídac Piñero. Les seves excursions setmanals per tota la geografia empordanesa des del Bassegoda al mar i el seu contacte constant amb tots els "conexedors" locals han fet multiplicar les descobertes de nous monuments megalítics en pocs anys, tal com es recull en les dues guies publicades sobre els dòlmens i menhirs de l'Empordà.

En segon lloc, és obligatori esmentar que l'arqueologia "professional", que malauradament té encara avui dia molt més de vocacional que de professional, ha fet també aportacions importants en aquesta mateixa dècada.

Els projectes d'excavació sistemàtica de diversos dòlmens i menhirs de l'Albera, de les cistes amb túmul del cap de Creus i darrerament de l'assentament a l'aire lliure de Ca n'Isach (serra de Rodes) han permès redefinir les arquitectures megalítiques, obtenir unes primeres dates per C-14 dels més vells sepulcres, extreure dades paleoambientals dels seus paleosòls i començar a entendre el seu model de poblament.

Aquests darrers anys s'han obert realment nous camins a la investigació de les societats megalítiques de l'Alt Empordà, que seran una bona base per a les futures intervencions arqueològiques.

Quin futur poden esperar les investigacions dolmèniques a les comarques gironines de cara als noranta i, més enllà encara, per a després del 2000 AD?

Les orientacions de la recerca arqueològica s'haurien de dirigir ara primordialment a la localització d'altres poblats d'època megalítica i a la concreció dels microterritoris dels diversos grups. No es podrà descuidar, però, l'excavació de noves tombes que puguin aportar potser aixovars decisius o aspectes arquitectònics inèdits, ni tampoc l'estudi de les inscultures contemporànies.

Per altra banda, ¿quin esdevenidor poden esperar els dòlmens que avui es coneixen en aquestes comarques, la major part en estat ruïnós, si no s'hi esmercen ben aviat importants esforços econòmics i humans per tal d'assegurar-ne la conservació?

Aquest és un dilema que només es pot resoldre si s'emprèn d'una manera decidida per part de totes les institucions responsables (Ajuntaments, Diputacions, Generalitat) una política seriosa de restauració d'aquest patrimoni megalític, l'única manera d'assegurar que les properes generacions en puguin encara gaudir.

Visita al dolmen de Gutina, l'any 1978, en companyia del Sr. Lluís Torres, propietari de la finca.

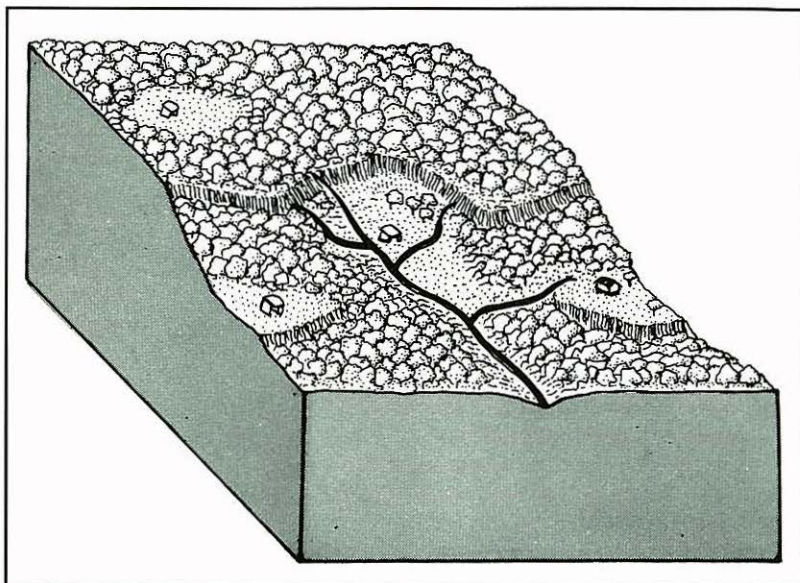
83

LA SOCIETAT MEGALÍTICA

33

84

Croquis topogràfic idealitzat d'un poblat i d'una necròpolis megalítica.

És possible que el fet de viure entre megàlits, sempre dins del territori que aquests emmarcaven, i el poder disposar-ne per als enterraments de la comunitat, sigui un tret suficientment específic per a parlar de “societats megalítiques”.

De tota manera, cal recordar que els monuments megalítics es bastiren durant més de 1000 anys a les comarques empordaneses i que, per tant, difícilment es pot pensar que els grups humans que els construïren varen restar estables o estancats dins d'un model de societat inamovible.

Ben al contrari, durant aquest llarg període s'esdevenen els importants canvis culturals que marquen el pas del neolític mitjà al calcolític (final del IV i III mil·lenni BC), ben visibles en la cultura material i en els ritus funeraris.

El mateix cal aduir pel que fa als grups de l'edat del bronze antiga-mitjana que els reutilitzaren durant els següents 1000 anys (II mil·lenni BC), sens dubte amb esquemes socials ben distints als dels primers constructors, encara que els seus hàbitats i economia haguessin pogut ser molt similars. No es pot dubtar,

però, que el trencament cultural definitiu i la formació d'un model social totalment diferent va tenir lloc durant l'edat del bronze final, a la darrera del II mil·lenni BC, amb l'arribada dels pobles celtas dels Camps d'Urnes, que posen el punt i final a més de dos mil anys de “societats megalítiques”.

En arqueologia, tota temptativa de passar de les dades que

proporcionen els patrons d'assentament, el paleoambient, la paleoeconomia i la cultura material, sempre de caràcter infraestructural, a elements més intangibles, superestructurals, com poden ser precisament el model social d'una comunitat humana prehistòrica, és un exercici difícil i arriscat, encara que necessari. Per a aproximar-se a una societat megalítica s'ha de tenir molt en compte el seu patró d'assentament i les implicacions que comporta. En el cas de l'Empordà, els models coneguts d'assentament —a l'interior d'una vall, en un replà d'un vessant o en un altiplà poc elevat—, sempre envoltats del seus monuments megalítics, assenyalen la probable existència de grups reduïts, vivint a pocs quilòmetres els uns dels altres.

La innegable relació i dependència d'aquests petits grups, possiblement clànics, amb un territori concret, senyalat per les seves necròpolis (dòlmens), menhirs, roques "sagrades" amb inscultures i recintes socials (menhir dels Estanys II), ens parla a la clara de societats molt estables i cohesionades que degueren evolucionar força lentament al llarg dels temps. El seu grau de jerarquització es pot deduir a partir de la capacitat de les tombes

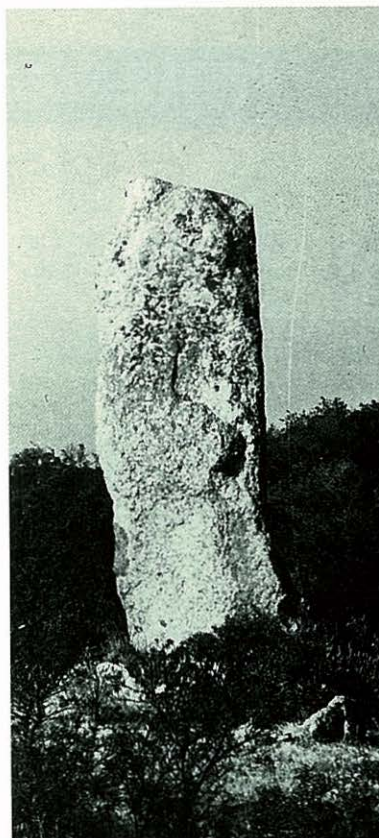
construïdes per a acollir més o menys individus del grup.

Per altra banda, la continuïtat d'aquestes comunitats sobre un mateix territori durant segles indica que la seva adequació econòmica al medi fou perdurable i que degué experimentar pocs canvis. Malauradament, quasi no existeixen dades paleoeconòmiques d'aquestes societats constructores de dòlmens, perquè no s'han conservat restes de fauna ni de grans carbonitzades entre els aixovars funeraris.

Únicament la palinologia ens informa de la presència de cereals ben a prop d'alguns sepulcres megalítics, és a dir, que hi havia camps de conreu a les rodalies, possiblement en algun assentament immediat. Es pot deduir, malgrat tot, partint de contextos culturals similars de zones properes, que existia una agricultura de subsistència (blat-ordi, lleguminoses) i una ramaderia (ovicaprins, súids, bovins) ben desenvolupada. La interrelació d'aquestes comunitats degué ser constant. En algunes ocasions, com quan s'havia de construir algun dolmen especialment monumental, es feia necessari l'esforç col·lectiu de molta gent, procedent dels diversos grups. Igualment les relacions amb indrets més

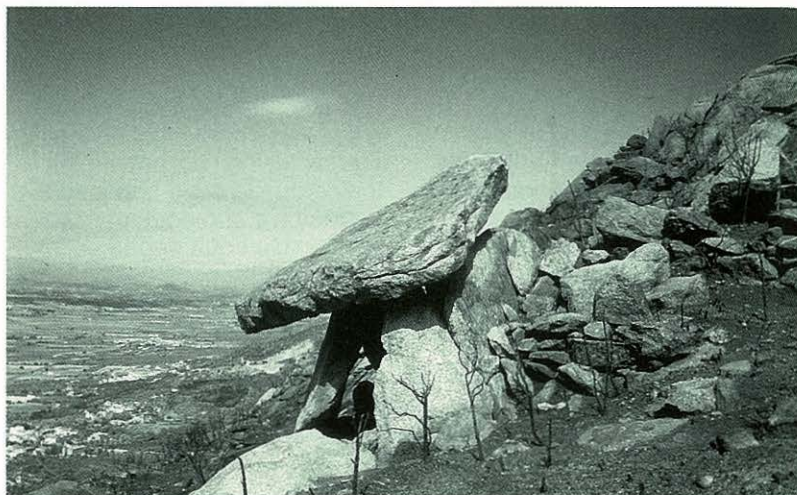
allunyats queda reflectida en la presència d'objectes d'origen forani (variscita, sílex melat, etc.).

El menhir de la Pedra Dreta de Vilartol.

UN PATRIMONI EN PERILL

34

El dolmen de la Febrosa, encara dempeus, el 30 d'agost de 1986. Es va ensorrar a la tardor següent.

86

No és cap novetat dir que el patrimoni arqueològic és pràcticament desconegut a Catalunya, cosa que dificulta enormement la seva valoració i, en conseqüència, la seva conservació. Rarament es protegeix el que no s'aprecia. Per això, no és d'estranyar que contínuament arribin notícies de destruccions vandàliques de tants i tants monuments megalítics, sovint per simple desconeixement del seu valor cultural.

La degradació d'aquest importantíssim patrimoni cultural es va accelerar d'una manera irreversible a partir dels segles XVIII-XIX, amb

l'expansió incontrolada del conreu de la vinya, de l'olivera i finalment del suro, que s'empararen fins als cims més alts de l'Albera, la serra de Rodes i el cap de Creus. L'acció d'aquests pagesos, unida a la dels bosquerols i picapedrers, ens ha deixat una escassa mostra dels monuments megalítics que hi devia haver a l'Empordà en el segle XVII.

De tota manera, mai no es va arribar a les cotes de destrucció que s'han atès en aquesta segona meitat del segle XX. L'abandonament massiu de les terres conreades a les serres ha comportat la ràpida degradació de la seva

vegetació, i amb ella ha desaparegut la millor protecció que tenien els dòlmens contra les pluges torrencials de la tardor.

Altres factors, directament humans, estan també contribuint en la destrucció d'aquest patrimoni megalític. Entre altres, cal destacar la proliferació incontrolada de tantes urbanitzacions, que encerclen o simplement aterren tants megàlits, i el camp de tir militar d'artilleria del puig Castellar (Albera), algunes dianes del qual són a tocar diversos monuments megalítics

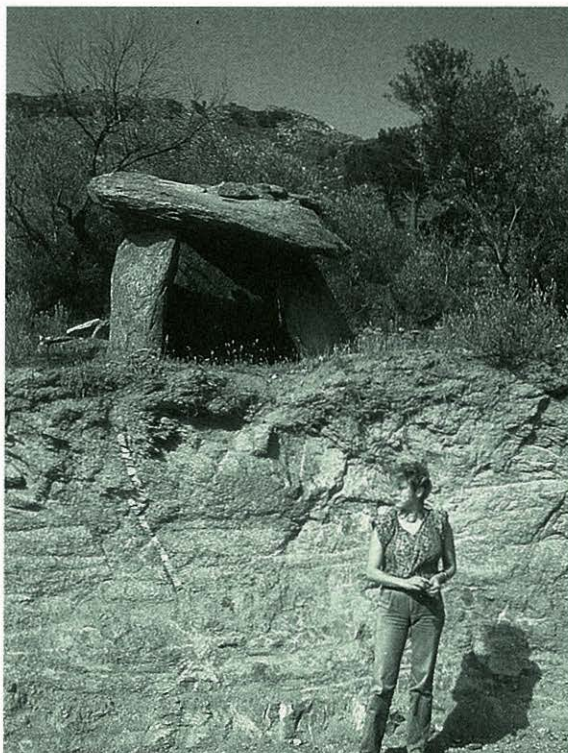
(menhir dels Rocs Blancs, dòlmens de Fontanilles i del Salt d'en Peió).

Quines solucions hi ha, a curt o mitjà termini, per a evitar la progressió del deteriorament d'aquests monuments megalítics, abans que es converteixin en un simple record històric? Potser la manera més eficaç sigui la de promoure'ls com un element indispensable de tota excursió cultural per la muntanya, en la línia del que és i ha estat el millor excursionisme de Catalunya.

En aquesta sentit, les mesures que les institucions (Generalitat, Consells Comarcals, Ajuntaments) poden aplicar són bàsicament dues:

- Procurar que es restaurin i senyalitzin tots els monuments visitables, sempre amb l'assessorament d'algun arqueòleg expert.

- Procurar que els seus accessos siguin practicables i disposar de fullets o guies dels monuments de cada zona.

El dolmen de la Barraca d'en Rabert, per l'abril de 1983, amb la part davantera del túmul i del corredor malmesa irremeiablement per un carrer d'una urbanització.

Dòlmens i menhirs a la venda

Avui dia, en aquest país, per increïble que pugui semblar, qualsevol persona pot comprar un dolmen, un menhir o un conjunt de roques amb inscultures sense cap problema legal, com la cosa més normal del món. I a més, el caprici li pot sortir gairebé de franc, perquè l'únic que s'acostuma a valorar són els terrenys on hi ha el monument megalític, mai aquest.

En efecte, la seva major part es troben en terrenys particulars i, per tant, són susceptibles de compra-venda en qualsevol moment, sense que els organismes encarregats de la defensa del nostre patrimoni arqueològic hi puguin fer res.

Aquest fet explica la situació desastrosa de tants dòlmens i menhirs, venuts amb la seva parcel·la corresponent, en qualsevol urbanització. Els nous propietaris, sovint per pura ignorància, o bé els destrossen o bé intenten restaurar-los pel seu compte. Els resultats són sempre penosos i solen acabar a curt termini amb la destrucció del monument.

No ens queda sinó esperar que la nova Llei de Patrimoni que prepara la Generalitat tingui en compte aquest fet i ho prevegi adequadament, si es vol conservar en un futur immediat aquesta part insubstituïble del patrimoni arqueològic de Catalunya.

LLISTAT DELS MONUMENTS MEGALÍTICS

35

88

Per a confeccionar aquest llistat sobre els dòlmens i menhirs de les comarques gironines s'ha partit de les dades elaborades pel Gesart durant els darrers anys. No s'ha inclòs la comarca de la Cerdanya per les raons que s'han explicat a l'inici d'aquest treball. En canvi, s'inclouen els de l'Albera Nord, perquè formen una unitat evident amb els de la banda sud que és impossible d'obviar. L'asterisc (*) indica que la tipologia arquitectònica del monument és incerta.

MASSÍS DE LES SALINES (l'Alt Empordà)

1. Menhir del Roc d'En Rotllan (Maçanet de Cabrenys)

L' ALBERA NORD (Rosselló-Vallespir)

2. Dolmen simple de la Sureda (Maurellàs)
3. Galeria catalana de Na Cristiana (Sant Joan d'Albera)
4. Galeria catalana de la Balma del Moro (La Roca d'Albera)
5. Sepulcre de corredor de la Cova de l'Alarb (Valmy/Argelers)
6. Sepulcre de corredor de Collets de Cotlliure (Argelers)
7. Sepulcre de corredor de la Cova de l'Alarb (Rimbau/Cotlliure)
8. Sepulcre de corredor del Coll del Brau (Banyuls)
9. Sepulcre de corredor del Coll de les Portes (Cervera de la Marenda)
10. Sepulcre de corredor de la Coma Estepera (Cervera de la Marenda)
11. Menhir de la Pedra Dreta de Sant Salvador (Cervera de la Marenda)
12. Menhir de la Pedra Dreta de la Perafita (Cervera de la Marenda)

L' ALBERA SUD (Alt Empordà)

13. Sepulcre de corredor del Puig de Caneres (Darnius)
14. Menhir del Roc del Frare (Agullana)
15. Galeria catalana de Rocalba (Agullana)
16. Menhir dels Palaus (Agullana)
17. Dolmen simple de la Jaça

- d'en Torrent (l'Estrada/Agullana)
18. Galeria catalana de la Barraca del Lladre (l'Estrada/Agullana)
19. Dolmen simple de Canadal (la Jonquera)
20. Dolmen simple del Mas Baleta I (la Jonquera)
21. Dolmen simple del Mas Baleta II (la Jonquera)
22. Dolmen (*) del Mas Baleta III (la Jonquera)
23. Dolmen simple dels Estanys I (la Jonquera)
24. Sepulcre de corredor dels Estanys II (la Jonquera)
25. Dolmen (*) dels Estanys III (la Jonquera)
26. Menhir dels Estanys II (la Jonquera)
27. Menhir-recinte dels Estanys I (la Jonquera)
28. Sepulcre de corredor del Coll de Madàs II (la Jonquera)
29. Sepulcre de corredor dels Mesclants (la Jonquera)
30. Sepulcre de corredor dels Pedreguers (la Jonquera)
31. Galeria catalana del Coll de Madàs I (Cantallops)
32. Sepulcre de corredor de Coma del Gall (Cantallops)
33. Sepulcre de corredor del Quer Afumat (Capmany)
34. Menhir del Quer Afumat (Capmany)
35. Sepulcre de corredor del Mirgoler (Capmany)
36. Dolmen (*) de Vinya Monera (Capmany). Traslladat al M. A. de Barcelona.
37. Menhir de Vinya Monera

(Capmany). Traslladat al M. A. de Barcelona.

38. Dolmen simple de les Closes (Sant Climent Sescebes)
39. Menhir de Vilartolí (Vilartolí/Sant Climent Sescebes)
40. Sepulcre de corredor de Fontanilles (Sant Climent Sescebes)
41. Dolmen simple amb vestíbul-pou del Salt d'en Peió (Sant Climent Sescebes)
42. Menhir de la Murtra o de Pedra Gentil (Sant Climent Sescebes)
43. Sepulcre de corredor de Gutina (Sant Climent Sescebes)
44. Sepulcre de corredor de Tires Llargues (Sant Climent Sescebes)
45. Sepulcre de corredor del Prat Tancat (Sant Climent Sescebes)
46. Sepulcre de corredor de la Cabana Arqueta (Sant Climent Sescebes)
47. Sepulcre de corredor del Puig del Pal (Espolla)
48. Menhir dels Rocs Blancs (Espolla)
49. Sepulcre de corredor de la Font del Roure (Espolla)
50. Sepulcre de corredor d'Arreganyats (Espolla)
51. Sepulcre de corredor de les Morelles (Espolla)
52. Sepulcre de corredor del Barranc (Espolla)
53. Sepulcre de corredor de Girarols I (Espolla)

54. Sepulcre de corredor de Girarols II (Espolla)
55. Sepulcre de corredor del Puig Balaguer (Espolla)
56. Sepulcre de corredor de Comes Llobes de Pils (Rabós d'Empordà)
57. Sepulcre de corredor de Solar d'en Gibert (Rabós d'Empordà)
58. Sepulcre de corredor de Coma de Felis (Rabós d'Empordà)
59. Sepulcre de corredor de Dofines (Rabós d'Empordà)
60. Menhir del Mas Roqué (Rabós d'Empordà)
61. Sepulcre de corredor del Passatge (Llança)
62. Sepulcre de corredor de Puig Esquers I (Llança)
63. Sepulcre de corredor (*) de Puig Esquers II (Colera). Destruït.
64. Sepulcre de corredor (*) del Pla dels Capellans (Colera). Destruït.
65. Sepulcre de corredor del Mas Patiràs (Colera)
66. Sepulcre de corredor del Coll de la Farella (Portbou)

LA SERRA DE RODES (Alt Empordà)

67. Sepulcre de corredor de Caigut I (Vilajuïga)
68. Sepulcre de corredor del Caigut II (Vilajuïga)
69. Sepulcre de corredor de la Carena (Vilajuïga)
70. Sepulcre de corredor de les Ruïnes (Vilajuïga)

71. Galeria catalana de la Talaia (Vilajuïga)
72. Sepulcre de corredor del Garrollar (Vilajuïga)
73. Sepulcre de corredor de la Vinya del Rei (Vilajuïga)
74. Cista amb túmul de la Vinya d'en Berta (Pau). Destruïda.
75. Sepulcre de corredor de la Barraca d'en Rabert (Pau)
76. Sepulcre de corredor de la Creu Blanca (Pau)
77. Sepulcre de corredor del Coll del Bosc de la Margalla (Pau)
78. Sepulcre de corredor del Puig Margall (Pau)
79. Sepulcre de corredor de Vinyes Mortes I (Pau)
80. Sepulcre de corredor de Vinyes Mortes II (Pau)
81. Sepulcre de corredor del Mas Bofill (Palau-saverdera)
82. Sepulcre de corredor de la Devesa (Palau-saverdera)
83. Sepulcre de corredor de la Muntanya d'en Caselles (Palau-saverdera)
84. Sepulcre de corredor de la Sureda I (Palau-saverdera)
85. Cista amb túmul de la Sureda (Palau-saverdera)
86. Sepulcre de corredor de la Sureda II (Palau-saverdera)
87. Sepulcre de corredor de la Febrosa (Palau-saverdera)
88. Sepulcre de corredor de Roca Miralles (el Port de la Selva)
89. Sepulcre de corredor de Riera Pujolar I (el Port de la Selva)

*El menhir de la
Pedra del Diable
(Santa Pau).*

90. Sepulcre de corredor de Riera Pujolar II (el Port de la Selva)
 91. Galeria catalana del Mas de la Mata (el Port de la Selva)
 92. Sepulcre de corredor de la Pallera (el Port de la Selva)
 93. Sepulcre de corredor de Mores Altes I (el Port de la Selva)
 94. Sepulcre de corredor de Mores Altes II (el Port de la Selva)

95. Sepulcre de corredor de la Taula dels Lladres (la Selva de Mar)
 96. Sepulcre de corredor de la Mora (la Selva de Mar)
 97. Sepulcre de corredor dels Quindals/ Pla d'Estar (la Selva de Mar)
 98. Sepulcre de corredor del Puig Saquera (Roses)

EL CAP DE CREUS (Alt Empordà)

99. Sepulcre de corredor de la Cendrera (el Port de la Selva)
 100. Sepulcre de corredor del Mas Godó (el Port de la Selva)
 101. Sepulcre de corredor de Taballera (el Port de la Selva)
 102. Cista amb túmul del Puig Alt (Roses)
 103. Cista amb túmul del Puig Rodó (Roses)
 104. Cista amb túmul de la Tomba del General/Coll de Fitó (Roses)
 105. Cista amb túmul del Pla de les Gates (Roses)
 106. Sepulcre de corredor de la Creu d'en Cobertella (Roses)
 107. Sepulcre de corredor de la Casa Cremada (Roses)
 108. Sepulcre de corredor del Llit de la Generala (Roses)
 109. Sepulcre de corredor del Turó de l'Home (Roses)

LES GAVARRES I EL MASSÍS D'ARDENYA (el Baix Empordà, el Gironès, la Selva)

110. Sepulcre de corredor de Can Mina dels Torrents (Llafranc-Palafrugell)
 111. Galeria catalana del Cementiri dels Moros (Torrent)
 112. Galeria catalana dels Revolts de Torrent (Sant Climent de Peralta-Peratallada)
 113. Galeria catalana de la Carena Jonquet-Vidal (Torrent)
 114. Galeria catalana dels Tres Caires (Fitor-Fonteta)
 115. Galeria catalana de la Serra de Cals (Fitor-Fonteta)
 116. Sepulcre de corredor o galeria catalana (*) dels Tres Peus (Fitor-Fonteta)
 117. Cista amb túmul del Cim del Clot del Llorer (Fitor-Fonteta)
 118. Galeria catalana del Dr. Pericot (Fitor-Fonteta)
 119. Sepulcre de corredor de Serra Mitjana (Fitor-Fonteta)
 120. Galeria catalana de la Roca de la Gla (Fitor-Fonteta)
 121. Sepulcre de corredor o galeria catalana (*) de la Vinya Gran (Fitor-Fonteta)
 122. Galeria catalana del Mas Estanyet (Fitor-Fonteta)
 123. Galeria catalana d'en Botey (Fitor-Fonteta)
 124. Sepulcre de corredor del Llobinar (Fitor-Fonteta)

125. Galeria catalana de la Taula dels Tres Pagesos (Fitor-Fonteta)
126. Galeria catalana del Clot de la Tina (Sant Pol -la Bisbal)
127. Cista amb túmul de la Cadira del Bisbe (Sant Pol -la Bisbal)
128. Galeria catalana de Montagut (Vila-romà/Sant Joan de Palamós, Palamós)
129. Sepulcre de corredor del Puig ses Forques (Calonge)
130. Menhir del Puig ses Forques (Calonge)
131. Menhir del Mas del Mont (Calonge)
132. Cista amb túmul de les Pedres Dretes de Ruàs (Calonge)
133. Cista amb túmul de la Carretera de Calonge (Romanyà de la Selva/Santa Cristina d'Aro)
134. Galeria catalana de la Cova d'en Daina (Romanyà de la Selva/Santa Cristina d'Aro)
135. Menhir de la Murtra (Romanyà de la Selva/Santa Cristina d'Aro)
136. Cista amb túmul del Bosc d'en Roquet (Romanyà de la Selva/Santa Cristina d'Aro)
137. Cista amb túmul de la Finca d'en Guitó (Romanyà de la Selva/Santa Cristina d'Aro)
138. Cista amb túmul del Suro del Rei (Romanyà de la Selva/Santa Cristina d'Aro)
139. Sepulcre de corredor del

- Mas Bou-serenys (Santa Cristina d'Aro)
140. Menhir de la Ramera (Santa Cristina d'Aro)
141. Galeria catalana de les Pedres Dretes d'en Lloveres (Santa Cristina d'Aro)
142. Menhir de Pedrafita (Sta. Cristina d'Aro)
143. Menhir de Can Llaurador (Solius/ Santa Cristina d'Aro)
144. Menhir del Terme Gros (Solius/ Santa Cristina d'Aro)
145. Menhir del Terme de Belliu (Castell/Platja d'Aro/ Calonge)
146. Menhir del Mas Ros (Castell/Platja d'Aro)
147. Menhir de Cala Pedrosa (Castell/Platja d'Aro)
148. Menhir de Sa Pedra Aguda o de les Goges (Vallbanera/Castell/ Platja d'Aro)
149. Galeria catalana del Puig d'Arques (Sant Cebrià dels Alls/ Camós de les Gavarres/ Cruïlles)
150. Cista amb túmul del Puig d'Arques o de l'Abel (Sant Sadurní de l'Heura)
151. Menhir de la Pedra Dreta de Sant Sadurní (Sant Sadurní de l'Heura)
152. Menhir de Montagut (Llagostera). Traslladat la vila de Llagostera
153. Menhir d'en Llach (Llagostera)
154. Menhir de Montllor (Tossa de Mar)
155. Menhir de l'Avi (Tossa de Mar)

LES SERRES DE L'INTERIOR (la Selva, el Gironès, el Pla de l'Estany, la Garrotxa i el Ripollès)

156. Menhir de la Pedra Dreta (Sant Julià de Ramis). Destruït.
157. Galeria catalana de la Castellana (Cervià de Ter)
158. Galeria catalana del Turó de Sant Dalmau/la Mota (Canet d'Adri)
159. Galeria catalana (*) de les Closes (Pujarnol)
160. Galeria catalana del Puig del Moro (Sant Aniol de Finestres)
161. Cista amb túmul (*) d'en Balaguer (Sant Aniol de Finestres)
162. Cista amb túmul (*) del Camí de Cal Raspat (Sant Aniol de Finestres)
163. Cista amb túmul (*) de la Palomera (Santa Maria de Finestres). Destruïda.
164. Menhir de la Pedra del Diable (Santa Pau)
165. Menhir de la Pedra Llarga (Sant Hilari Sacalm)
166. Cista amb túmul (*) del Caire dels Segalars (Santa Maria de Finestres)
167. Cista amb túmul de la Creu de Principi (Bassegoda)
168. Cista amb túmul del Clot de la Dona Morta (les Llosses)
169. Dolmen (*) del Salt (Llaés)
170. Dolmen (*) de Pardinella (Gombreny)

VOCABULARI

36

El dolmen i el menhir de la Vinya Monera (Campmany), tal com s'exposen al porxo d'entrada al Museu Arqueològic de Barcelona.

92

A.D.: sigles en llatí (Anno Domini) que es refereixen a anys reals del calendari posteriors a Crist.

av.JC: sigles en francès que es refereixen a dates calibrades, és a dir, a anys reals del calendari anteriors a Crist.

Aixovar funerari: conjunt d'objectes o d'aliments que es dipositaven a les tombes al costat de cada difunt.

Antracologia: ciència que estudia els carbons de fusta per tal de determinar l'espècie vegetal a què pertanyien.

BC: sigles en anglès (before Christ) que es refereixen a dates C-14 no calibrades anteriors a Crist.

BP: sigles en anglès (before present) que es refereixen a dates C-14 no calibrades anteriors al moment present (any 1950).

Calaita: paraula d'origen grec que es fa servir per a referir-se genèricament a les peces d'ornament fetes de roques verdes, trobades en contextos prehistòrics.

Carboni 14 o C-14: sistema radiomètric de datació de les matèries orgàniques prehistòriques (carbons, fusta, teixits, ossos, etc.) molt emprat en l'actualitat. Proporciona dates BP (1950) lleugerament més baixes que les del calendari real.

Cassoleta: conca circular petita i poc profunda, feta per repicament, que apareix sobre les cobertes d'alguns dòlmens i sobre lloses d'esquist o blocs de granit a l'aire lliure. Pot trobar-se aïllada o formant agrupacions, a vegades relligades per reguerons.

Cromlec: paraula d'origen celta (bretó), que es refereix als cercles de lloses clavades construïts durant el neolític-calcolític de l'Europa Occidental, ja sigui aïllats o al voltant del túmul d'una sepultura megalítica.

Dendrocronologia: ciència que estudia els anells de creixença dels arbres per tal d'establir llargues sèries cronològiques d'anys reals del calendari. S'ha utilitzat per confeccionar taules cronològiques, com la de Tucson, que corregeixen les dates per C-14.

Dolmen: paraula d'origen celta (bretó) que significa taula (dol) de pedra (men). S'empra en prehistòria per a referir-se a les sepultures megalítiques d'Europa Occidental.

GESEART : sigles del Grup Empordanès de Salvaguarda i Estudi de l'Arquitectura Rural i Tradicional, integrat per Joan Badia i Homs, Benjamí Bofarull i Gallofré, Enric Carreras i Vigorós, Miquel-Dídac Piñero i Costa, i Josep Tarrús i Galter.

Inscultura: gravat prehistòric fet per repicament sobre lloses d'esquist o de granit, en forma d'antropomorfs, zoomorfs, geomètrics o simples conques (cassoletes) amb reguerons.

Menhir: paraula d'origen celta (bretó) que significa pedra (men) llarga (hir). Es fa servir per a referir-se a als grans monòlits aixecats durant la prehistòria de l'Europa Occidental.

Palinologia: ciència que estudia els grans microscòpics de pol.len dels sediments geològics o arqueològics per tal de determinar les vegetacions antigues.

Paleosòl: antic sòl prehistòric, anterior a la construcció d'un dolmen, que es troba sota del túmul, la cambra o el corredor.

Termoluminiscència o TL: sistema de datació radiomètric sobre matèries inorgàniques

(ceràmica, rierencs, sílex) que hagin sofert una cremació. Proporciona dates en anys reals del calendari.

Trilit: paraula que es refereix a un monument format per dues lloses dretes i una al damunt, de llinda.

Popularment molts dòlmens s'han interpretat com a trílits, encara que en realitat es tractava simplement de tombes megalítiques en ruïnes.

Variscita: mineral verdós molt preuat en la prehistòria per a la fabricació de joies (collarets, penjolls, etc.). Existeixen unes mines neolítiques d'aquest mineral a Gavà (Baix Llobregat).

El dolmen de Roca Miralles (el Port de la Selva)

Bibliografia

BARRIS, Jordi. *Insculturas rupestres en el alto Ampurdán*, Revista de arqueología, núm. 25, pàgs.13-17. Madrid, 1983.

BOSCH i GIMPERA, Pere/
PERICOT, Lluís. *Els sepulcres megalítics de l'Alt Empordà*, A.I.E.C., núm VI, pàgs.488-491. Barcelona, 1915-1920.

CAZURRO, Manuel. *Los sepulcros megalíticos de la provincia de Gerona*. Gerona, 1912.

CURA, Miquel/FERRAN, Anna. *Los Sepulcros Megalíticos de la Sierra de Roda*, Corpus de Sepulcros Megalíticos-6. Barcelona, 1971.

ESTEVA, Lluís. *Sepulcros Megalíticos de las Gabarras, I-III (Gerona)*, Corpus de Sepulcros Megalíticos-3 a 5. Gerona, 1964, 1965,1970.

ESTEVA, Lluís. *Sepulcros Megalíticos del Alto Ampurdán (Girona)*, Corpus de Sepulcros Megalíticos-9. Gerona, 1979.

GUERRERO, Lluís A. *Interpretación antropológica del dolmen de la Mota o de Canet d'Adri*, Quaderns del CECB-85, Homenatge al Dr. Josep Mª Corominas, pàgs.117-135. Banyoles, 1985.

MACAU, Isidre. *Nous Monuments megalítics de l'Alt Empordà*, Butl.Inst.Hist.Nat., vol.XXXIV, núm. 6-9. Barcelona, 1934.

PERICOT, Lluís. *Exploraciones dolménicas en el Ampurdán*, Ampurias, V (separata). Barcelona, 1943.

PERICOT, Lluís. *Los sepulcros megalíticos catalanes y la cultura pirenaica*, Barcelona, 1950 .

RUIZ SOLANES, Joan. *Apuntes para el estudio del Alto Ampurdán, del Neolítico Final a la Edad del Hierro*, A.I.E.E.,1971-1972, pàgs.204-210. Figueres,1972.

TARRÚS, J./CASTELLS, J./
CHINCHILLA, J./VILARDELL, R. *El fenómeno megalítico en el Pirineo Oriental de Cataluña*, Papers of Recent Archaeology in Spain and Portugal, Canterbury 1981, BAR, International Series, 193, pàgs.79-139. London, 1984.

TARRÚS, Josep. *El Megalitisme de l'Alt Empordà (Girona): els constructors de dòlmens entre el Neolític Mitjà i el Calcolític a l'Albera, Serra de Roda i Cap de Creus, Cota Zero n° 3*, pàgs. 36-54. Vic, 1987 .

TARRÚS, J./BADIA, J./
BOFARULL, B./CARRERAS, E./
PIÑERO, M.D. , *Dòlmens i menhirs. 111 monuments megalítics de l'Alt Empordà i Vallespir Oriental*. Guies del Patrimoni Comarcal, 3. Carles Vallès, editor. Figueres, 1988.

TARRÚS, J./BADIA, J./
BOFARULL, B./CARRERAS, E./
PIÑERO, M.D., *Dòlmens i menhirs*.

48 monuments megalítics del Baix Empordà, el Gironès i la Selva . Guies del Patrimoni Comarcal, 8. Carles Vallès , editor. Figueres, 1990.

Agraïments

Hem d'agrair en primer lloc l'entusiasme i la dedicació que han demostrat durant els darrers anys els companys Enric Carreras i Miquel-Dídac Piñero (GESEART) en la recerca documental i sobre el terreny del megalitisme de les comarques gironines. La seva aportació ha estat, sens dubte, decisiva en molts dels capítols d'aquest llibre. En aspectes documentals concrets hem comptat també amb l'ajut de Lluís Esteva i de Francesc Riuró, de qui restem molt agraïts. Hem d'agrair també el suport que la Sra. Aurora Martín (Centre d'Investigacions Aqueològiques de Girona) i el Sr. Erundino Sanz (Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles) han donat a aquest llibre, facilitant-ne l'edició. Finalment, volem agrair la col·laboració d'Enric Carreras, Josep Grabuleda i Georgina Gratacós que han efectuat unes primeres lectures del text i ens han fet importants suggeriments per a la seva redacció final.

Procedència de les fotografies i il·lustracions

Mentre no s'indiqui el contrari, totes les fotografies són de J. Tarrús i els dibuixos de J. Chinchilla.

La fotografia de la plana 11 ha estat cedida per Joan Calverol i per Lluís Casteys.

El dibuix de la plana 10 s'ha reproduït del llibre *Historia del Ampurdán*, de J. Pella i Forgas, Barcelona, 1883, facsimil Olot 1980.

La fotografia de la plana 17 procedeix de l'Arxiu Mas de Barcelona, encara que ens fou cedida per Ll. Esteva.

El dibuix de la plana 16 s'ha reproduït de l'article *Els sepulcres megalítics de l'Alt Empordà*, AIEC, VI, Barcelona, 1923, de P. Bosch i Gimpera i L. Pericot.

Els dibuixos de la plana 25 i 41 s'han reproduït del llibre *Nous monuments megalítics de l'Alt Empordà i l'abric neolític de Can Simon*, 1934 (facsimil Girona 1985), d'I. Macau. Igualment el dibuix idealitzat de la plana 37 es basa un dibuix d'aquest llibre.

Les fotografies de les planes 27, 40, 43, 49, 60, 61, 63, 65, 68, 69, 70 i 76 han estat cedides per Lluís Esteva. Algunes ja s'havien publicat.

El dibuix de la plana 29 és un original de J. Barris, reproduït de l'article *Insculturas rupestres en el Alto Ampurdán*, *Revista de Arqueología*, núm. 25, Madrid, 1983.

La fotografia de la fig. 31, feta per V. Fargnoli al final del segle XIX, procedeix de l'Arxiu Històric de Girona.

El dibuix de la plana 33 s'ha

reproduït del llibre *El origen del hombre* de L. Figuier i W.F.A. Zimmeran, Ed. Montaner i Simó, Barcelona, 1875.

El dibuix de la plana 35 ha estat reproduït de l'article *Interpretación antropológica del dolmen de la Mota o de Canet d'Adri (Gerona)*, Quaderns del CECB, 1985, de L. A. Guerrero.

Els dibuixos de les planes 36 i 44 han estat reproduïts de l'article *Sepulcros megalítics de las Gabarras. Noticias complementarias*, *Cypsela*, II, Girona, 1978, de Ll. Esteva.

Igualment el dibuix idealitzat de la plana 48 es basa en dibuixos d'aquest llibre.

El dibuix idealitzat de la plana 50 es basa en els dibuixos publicats per F. Claustre-P. Pons en el llibre *Le dolmen de la Siureda (Maureillas) et les mégalithes du Roussillon*, 1988.

El dibuix de la plana 55 procedeix de la *Historia crítica de Catalunya (Barcelona, 1876)*, encara que ha estat reproduït del llibre *La civilización megalítica catalana y la cultura pirenaica*, Barcelona, 1925, de L. Pericot.

El dibuix idealitzat de la plana 66 es basa en els dibuixos publicats per Ll. Esteva-E. Sanz a *El dolmen de Canet d'Adri o de la Mota*, Quaderns del CECB, 1985.

Els dibuixos de les planes 74 i 75 han estat reproduïts de l'article *Exploraciones dolménicas en el Ampurdán, Ampurias*, V, Barcelona, 1943, de L. Pericot.

El dibuix de la plana 77 ha estat reproduït del llibre *Sepulcros*

megalítics de las Gabarras II, Girona, 1965, de Ll. Esteva.

Monografies locals

Títols publicats

Cornellà de Terri
per *Jaume Portella*

La processó de Verges
per *Jordi Roca*

Anglès
per *Pau Lanao*

Sant Feliu de Guíxols
per *Àngel Jiménez*

Llagostera
per *Dolors Grau*

Castelló d'Empúries
per *Miquel Planas*

Tossa
per *Jaume Lleonart i
Maria del Pilar Mundet*

Palamós
per *Rosa Maria Medir i
Carles Sapena*

Besalú
per *Joan López*

Les Planes d'Hostoles
per *J. Campistol, J. Canal i
M. Soler*

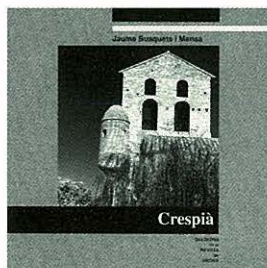
Agullana
per *Enric Tubert*

Olot
per *Jordi Canal i Morell*

**Llegendes i misteris de
Girona**
per *Carles Vivó*

Palafrugell
per *Xavier Febrés*

La Jonquera
per *Albert Compte*

La Celler de Ter
per *D. Pujol i Ll. Llagostera*

Cassà de la Selva
per *E. Bagué, O. Gutiérrez,
J. Carreras*

Hostalric
per *M. Duran, J. Juanhuix i
R. Reyero*

Figueres
per *A. Romero i J. Ruiz*

Crespià
per *J. Busquets*

Propers títols

Lloret de Mar
per *Joan Domènech*

Santa Coloma de Farners
per *J. Mestre i J. Cases*

Guies

Títols publicats

**Els jueus a les terres
gironines**
per *Ramon Alberch i
Narcís-Jordi Aragó*

**Rutes d'art sacre
(1939-1985)**
per *Josep Maria Marquès*

**Les havaneres,
el cant d'un mar**
per *Xavier Febrés*

Els estanys eixuts
per *Josep Matas*

El món del suro
per *S. Hernández i Bagué*

El Ter
per *J. Boadas,
J. M. Oliveras i X. Sunyer*

Trens i carrilets
per *Josep Clara*

Canvistes i banquers
per *Narcís Castells*

**Màgiques, pors i
supersticions**
per *Carme Vinyoles*

Els volcans
per *Josep M. Mallarach*

Els indians
per *Rosa Maria Gil*

**Els Pirineus,
del Puigpedrós al
Puigneulós**
per *Josep Clara*

Cristians de Girona
per *Josep M. Marquès*

L'estany de Banyoles
per *M. Coma i J. Gratacós*

Els rellotges de sol
per *M. Gil*

Els maquis
per *J. Clara*

**Els monuments
megalítics**
per *J. Tarrús i Júlia
Chinchilla*

Propers títols

La farga
per *J. Mascarella*

L' estudi dels dòlmens i menhirs de les comarques gironines, en especial els de l'Empordà, ha estat un dels temes que més interès ha despertat entre els prehistoriadors de Catalunya des del final del segle XIX. Aquest llibre pretén ésser una introducció al seu coneixement, abordant el tema des de les múltiples perspectives que ofereix, encara que el seu objectiu primordial és el de fer valorar aquest importantíssim patrimoni megalític, l'única manera potser d'assegurar la seva conservació en un futur immediat.

J osep Tarrús i Galter és arqueòleg i conservador del Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles. Com a prehistoriador, s'ha especialitzat en els períodes neolític i calcolític de Catalunya, temes sobre els quals ha publicat diversos articles i llibres. Des de l'any 1979 dirigeix un programa de recerca sobre el megalitisme de l'Alt Empordà (l'Albera-serra de Rodes-cap de Creus).

J úlia Chinchilla Sánchez és arqueòloga i restauradora de materials arqueològics al Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles. Com a arqueòloga, ha col·laborat essencialment en projectes d'investigació sobre el neolític i calcolític a les comarques gironines, en especial en els del megalitisme de l'Alt Empordà. És coautora de diversos articles sobre aquestes temàtiques.

GUIES

Diputació
de Girona

Calxa de Girona